

A TŐKÉS KOOPERÁCIÓK HATÁSA AZ EXPORTRA ÉS A MŰSZAKI FEJLŐDÉSRE

NYERS JÓZSEF

A nemzetközi termelési kapcsolatok bővülése az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején gyorsult fel, alapvetően a műszaki fejlődés eredményeként. A kutatási–fejlesztési tevékenység felértékelődött, a termelési költségeken belül a műszaki fejlesztési ráfordítások aránya jelentősen emelkedett, megtérülésük csak nagyobb széria mellett biztosítható. A kutatások magas tőkeigénye, valamint az optimális termelési méretek növekedése szükségképpen a termelőegységek közötti specializáció fokozódásához vezetett. A munkamegosztás bizonyos fokán a nemzetközi szakosodás már termékszinten ment végbe, hatására a külkereskedelmi forgalom dinamikusabban bővült, egyidejűleg azonban a termelőegységek közötti együttműködés is szorosabbá vált, kialakultak és dinamikus fejlődésnek indultak a nemzetközi kooperációs kapcsolatok.

A tőkés országokkal való szorosabb gazdasági együttműködés célszerűsége és szükségessége a szocialista országokban – köztük hazánkban is – a hatvanas évek végén fogalmazódott meg. Az extenzív tartalékok kimerülése, a termelékenység- és hatékonyságnövelés igénye mind sürgetőbbben vetette fel a műszaki fejlesztés szükségességét. A kooperációs kapcsolatok kiépítésének fő indítéka szocialista részről a *technológiatranszfer* olcsó és hatékony megoldása, tőkés részről a piaci lehetőségek kiterjesztése, a munkabérekülönbségekben rejlő komparatív előnyök kihasználása volt.

A hetvenes évek közepétől a nemzetközi gazdasági feltételek módosultak; mind a szocialista, mind a fejlett tőkés országok gazdasági helyzete, problémái számos tekintetben megváltoztak. A szocialista országokban a kooperációknak a fizetési mérleg javításában betöltött funkciója az elsődleges, a műszaki fejlesztés szempontjai háttérbe szorultak. A tőkés országok magatartása is változott, a gazdasági recesszió, a nagyarányú munkanélküliség a kapacitáskihelyezés ellen hatott. A szocialista és a fejlett tőkés országok vállalatai közötti kooperációk száma a hatvanas évek végén és a hetvenes évek első felében dinamikusabban emelkedett, ezt követően a növekedés üteme valamelyest lassult.

Az egyes szocialista országok részesedése a kelet–nyugati kooperációkban a hetvenes évek eleje óta alig változott. A legtöbb szerződést Magyarország kötötte, a második helyen a Szovjetunió, a harmadik helyen Lengyelország áll. A forgalom alapján a Szovjetunió áll az első helyen, ugyanis a nagyvolumenű kompenzációs megállapodások jelentős értéket képviselnek. A nyugati partnerek sorában a Német Szövetségi Köztársaság évek óta őrzi első helyét, a KGST-országok tőkés kooperációiknak egynegyedét nyugatnémet vállalatokkal kötötték.

MAGYARORSZÁG BEKAPCSOLÓDÁSA A NEMZETKOZI KOOPERÁCIÓKBA

Magyarország részvétele a nemzetközi termelési kooperációkban a belföldi és a külgazdasági feltételekben bekövetkezett változásokkal és az ezek alapján módosuló gazdaságpolitikai prioritásokkal összefüggésben fejlődött.

A belföldi feltételek alapvetően megváltoztak: a fejlődés intenzív forrásai kimerültek, a növekedés üteme mérséklődött, majd 1968-ban sor került a gazdaságirányítási rendszer reformjára. A jövedelmezőség szerepének erősödése a vállalati termékválaszték szűkítését váltotta ki, amit a gazdálkodó egységek jelentős része a különféle központi fejlesztési programokhoz, illetve a KGST szakosítási együttműködéshez kapcsolódva igyekezett megvalósítani. A KGST-együttműködések bővülésével lépéseket tettünk a fejlett tőkés országokból megszerezhető technika átültetésére is.

A külgazdasági feltételrendszer jelentősebb módosulása a hetvenes évek derekán következett be. A nyersanyag- és az energiaárak 1973-tól kezdődő robbanásszerű emelkedése az ismert cserearány-veszteségeken és a fizetési mérleg problémák kiéleződésén keresztül kedvezőtlenül érintette a magyar gazdaságot.

A feltételrendszer változása szükségessé tette a gazdaságpolitikai prioritások átrendezését, és a hazai vállalatok többségétől pályakorrekciót, a korábbi értékesítési irányok módosítását igényelte. A vállalatok jelentős része azonban nem volt felkészülve a tőkés piacok által diktált kemény versenyfeltételek teljesítésére. A magyar gazdálkodó egységeknek a tőkés piaci követelményekhez történő fokozatos alkalmazkodása alapvetően a világ élenjáró vállalataitól való technikai elmaradás csökkentését célozta. Technikai lemaradásuk legalább részleges behozásának, valamint a tőkés export növelésének legközvetlenebb módját a vállalatok a külföldi műszaki ismeretek átvételében és alkalmazásában, kooperációs kapcsolataik kialakításában, illetve bővítésében látták.

A magyar vállalatok és a tőkés cégek közötti termelési megállapodások a hatvanas évek második felében indultak fejlődésnek. A kormány a folyamat gyorsítása és irányítása érdekében 1967-ben szabályozta a kooperációk célját, feladatait és a bővítés eszköztrendszerét. A határozat lehetőséget kívánt biztosítani a gazdálkodó szervezetek részére ahhoz, hogy a nemzetközi munkamegosztás és a specializáció bővítése érdekében az addiginál szélesebb körben együttműködési és termelési kooperációs megállapodásokat kezdeményezzenek és hozzanak létre a nem szocialista országok vállalataival. A kooperációk létesítését alapvetően a vállalati érdekeltség elvére, a vállalatok önálló kezdeményezésére alapozta.

A gazdaságirányítás a vállalati érdekeken túl bizonyos népgazdasági célok megvalósítását is várta a kooperációktól, ennek érdekében a vállalati törekvéseket különböző preferenciákkal, tiltásokkal, keretszabályozással igyekezett terelni. A kooperációkkal kapcsolatos központi elvárásokat a kormányzat 1970-ben a korábbinál részletesebben is megfogalmazta. Eszerint a nemzetközi kooperációkkal kapcsolatos népgazdasági elvárások a következőkben foglalhatók össze:

- a kooperációk gyorsítsák meg a műszaki fejlesztést;
- új, jól értékesíthető termékek gyártásának bevezetésével növekedjék a konvertibilis export;
- hosszú távú, stabil termelési és kereskedelmi kapcsolatok létesüljenek, amelyek kevésbé vannak kitéve a tőkés piac ingadozásainak.

A nemzetközi kooperációk jelentős fellendülése – részben a kormányhatározat és az ahhoz kapcsolódó preferenciák hatására – a hetvenes években következett be. Az ösztönző szabályozás mellett a kedvező világgazdasági helyzet és a

világpolitikában végbement enyhülési folyamat is segítette a nemzetközi munkamegosztásba való erőteljesebb bekapcsolódásunkat. A nemzetközi termelési kapcsolatok bővüléséhez hozzájárult az is, hogy vállalatunk együttműködésre irányuló útkeresése találkozott a külföldi vállalatok hasonló törekvéseivel.

Az ipar teljes körére kiterjedő, a kooperációs kapcsolatokat tágan értelmező adatfelvétel szerint 1984-ben az állami vállalatok és az ipari szövetkezetek közel egyharmadának, összesen 424 gazdálkodó egységnek 2179 megállapodása volt külföldi cégekkel fejlesztési, termelési, értékesítési feladatok ellátására. Az együttműködések alapján gyártott termékek az ipar összes kész- és félkésztermék-értékesítésének 1982-ben 10,3, 1984-ben 12,3 százalékát tették ki. Még nagyobb a kooperációk jelentősége az ipar kivitelében: 1984-ben a nemzetközi együttműködések keretében gyártott termékek az exportált ipari termékeknek közel 27 százalékát képviselték.

1. tábla

A nemzetközi együttműködések főbb adatai, 1984

Ágazat	A nemzetközi együttműködésekben*			
	rész vevő vállalatok	kötött szerződések	gyártott termékek aránya a kész- és félkésztermékek	
			összes értékesítéséből	kiviteléből
	száma (darab)		százalék	
Bányászat	9	40	0,5	0,6
Villamosenergia-ipar	5	83	—	—
Kohászat	16	81	10,0	9,0
Gépipar	140	750	23,6	36,8
Építőanyag-ipar	13	51	6,3	7,6
Vegyipar	49	453	23,6	46,0
Könnyűipar	164	674	5,2	12,9
Egyéb ipar	11	26	0,8	1,8
Élelmiszeripar	17	21	1,2	0,7
<i>Ipar összesen</i>	<i>424</i>	<i>2179</i>	<i>12,3</i>	<i>26,9</i>

* Szocialista és tőkés együttműködések együtt.

A magyar vállalatoknak a nemzetközi kooperációkba való bekapcsolódása az ipar különböző ágazataiban – a termékek és a termelési technológiák sajátosságaitól függően – jelentős mértékben eltér egymástól. A nemzetközi munkamegosztásnak ez a formája a fejlett ipari országokban is mindenekelőtt a gépipari termékek körében hódított teret. A világtendenciákkal összhangban elsőként és legnagyobb mértékben Magyarországon is a gépipari vállalatok építettek ki kooperációs kapcsolatokat külföldi termelő cégekkel. 1969-ben 21, 1975-ben 47, 1980-ban pedig 52 gépipari vállalatnak, az állami vállalatok egyharmadának volt külföldi partnerrel kooperációs szerződése. A nemzetközi együttműködések keretében gyártott termékeknek az ágazat összes kiviteléből való részesedése is jelentősen nőtt, 1984-ben 36,8 százalékot ért el.

A vegyiparban a hetvenes évtized első felében a nemzetközi kooperációs kapcsolatoknak még viszonylag csekély súlya volt: 1970-ben mindössze két vállalat volt érdekelt kooperációs szerződés alapján történő termelésben, ezek száma 1975-ben 5-re, 1980-ban 10-re, majd 1984-ben 49-re emelkedett. A kooperációs termelés aránya rendkívül gyorsan nőtt, és 1984-ben 23,6 százalékot tett ki.

A könnyűiparban ugyancsak a hetvenes évek elején bontakoztak ki a nemzetközi kooperációs kapcsolatok, és 1975-ben már 87 gazdálkodó egység rendelkezett egy vagy több külföldi partnerrel megkötött kooperációs szerződéssel; a kooperáló vállalatok száma 1980-ban 138-ra, 1984-ben 164-re nőtt. A kooperáció keretében gyártott könnyűipari termékek 1975-ben az ágazat össztermelésének 1,7, 1980-ban 3,2, 1984-ben 5,2 százalékát képviselték; az exportált cikkeknek pedig 7,1, 11,7, illetve 12,9 százaléka származott az együttműködés keretében gyártott termékekből.

Az ipari gazdálkodó szervezetek a nemzetközi együttműködések többségét, mintegy kétharmadát tőkés cégekkel építették ki. 1984-ben az érvényben levő 2179 szerződésből 1481-et tőkés cégekkel kötöttek, számuk az elmúlt két évben csaknem 270-nel növekedett. A kooperációk alapján történő értékesítésnek is nagyobb hányadát, közel 60 százalékát tőkés megállapodások képezték. A tőkés kooperációk is a gépipari és a vegyipari vállalatok körében a legelterjedtebbek, de említésre méltó a kohászati és a könnyűipari vállalatok tőkés együttműködéseinek jelentősége is.

A tőkés vállalatokkal kötött nemzetközi termelési együttműködések – mint már utaltunk rá – a hatvanas évek második felében kezdtek kibontakozni. Az első felmérések adatai szerint a gépiparban 1969-ben 11 érvényes termelési megállapodása volt a hazai vállalatoknak a tőkés cégekkel. A vegyiparban 1970-ben 5 kooperációs szerződést tartottak nyilván. 1975-ben a gépipari vállalatok már 84, a vegyipari vállalatok 7 tőkés kooperációval rendelkeztek. A könnyűiparban – a nagyszámú bér munkakapcsolat eredményeként – 1975-ben 296 vállalatközi megállapodás volt érvényben tőkés és magyar cégek között. Az évtized második felében tovább folytatódott a tőkés kooperációk bővülése, a jelentős fejlődés ellenére azonban e megállapodások nem játszottak meghatározó szerepet az érintett ágazatok tevékenységében.

1982-ben – a kibővített tartalmú megfigyelés szerint – a szocialista ipar 317 vállalatának, szövetkezetének a tőkés országokkal 1210 szerződése volt érvényben. A megállapodások keretében gyártott termékek a szocialista ipar értékesítéséből 5,6 százalékot tettek ki, az ipar nem rubel elszámolású exportjának pedig 14 százalékát képviselték.

A tőkés kooperációk száma és forgalma 1982 és 1984 között dinamikusan bővült. Az együttműködés alapján gyártott termékek értéke az 1982. évi 55,6 milliárd forintról 80,6 milliárd forintra, azaz két év alatt mintegy 45 százalékkal emelkedett, jóval gyorsabban, mint a teljes kooperációs forgalom.

A gépipar tőkés kooperációinak fejlődése a vizsgált két évben az átlagosnál mérsékeltebb ütemű volt, így az ágazat részesedése a kooperációs termékek értékesítésében 1982 és 1984 között 35 százalékról 29 százalékra csökkent. A gépiparban kiépített együttműködések leginkább a villamosgép- és -készülék-ipar, a híradás- és vákuumtechnikai ipar, a közlekedéseszköz-ipar, valamint a gép- és gépberendezés-ipar vállalatainál hódítottak teret. Az ágazatban mind a szerződések számát, mind a kooperációban gyártott termékek értékét tekintve a licencek, know-how-k alkalmazása dominál. A gép- és gépberendezés-, valamint a közlekedéseszköz-iparban, a gyártásmegosztás alapján kibocsátott termékek értéke a licenc alapján gyártott termékekével azonos nagyságrendet ér el. A gép- és gépberendezés-iparban főként szerszámgépek, mezőgazdasági és élelmiszeripari gépek, illetve részegységeik előállítására történik tőkés kooperációban. A közlekedéseszköz-iparban erőgépek, futóművek, kerti traktor-tartozékok, motorok gyártásában vannak az együttműködések. A közlekedéseszköz-iparban viszonylag jelentős a gyártmány-

megosztás aránya is. A gyártmánymegosztás kisebb mértékben a műszeriparban is jelen van.

2. tábla

A tőkés országokkal kötött együttműködések főbb adatai

Ágazat	Az összes				A tőkés			
	kooperációban gyártott termékek							
	értékesítése (millió forint)				értékesítésének			
					aránya*		megoszlása	
	százalék							
1982	1984	1982	1984	1982	1984	1982	1984	
Bányászat	243	244	187	242	77,0	99,6	0,3	0,3
Villamosenergia- ipar	—	15	—	—	—	—	—	—
Kohászat	6 811	9 805	6 147	9 040	90,3	92,2	11,1	11,2
Gépipar	54 635	58 586	19 203	23 258	35,1	39,7	34,5	28,9
Építőanyag-ipar	1 472	2 281	1 332	2 220	90,5	97,3	2,4	2,8
Vegyipar	27 687	52 961	20 256	35 317	73,2	66,7	36,4	43,8
Könnyűipar	6 360	9 144	6 180	7 951	97,2	86,9	11,2	9,9
Egyéb ipar	237	101	189	101	79,7	100,0	0,3	0,1
Élelmiszeripar	2 116	2 461	2 116	2 421	100,0	98,4	3,8	3,0
<i>Ipar összesen</i>	<i>99 561</i>	<i>135 598</i>	<i>55 609</i>	<i>80 550</i>	<i>55,9</i>	<i>59,4</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

* Az összes kooperációból.

3. tábla

A tőkés országokkal kötött szerződések száma a nemzetközi együttműködés formája szerint

Ágazat	A tőkés országokkal kötött szerződések		Ebből:							
			gyártás- megosztás		gyártmány- megosztás		aktív bérmunka		licenc, know-how	
	1982	1984	1982	1984	1982	1984	1982	1984	1982	1984
Bányászat	15	18	3	6	1	—	1	—	4	7
Villamosenergia- ipar	2	4	—	—	—	—	—	—	2	3
Kohászat	29	36	—	—	—	1	—	1	28	34
Gépipar	354	391	66	94	16	9	12	9	233	226
Építőanyag-ipar	29	42	—	4	—	—	1	1	27	34
Vegyipar	203	330	27	37	—	1	2	1	167	238
Könnyűipar	543	615	1	3	1	—	491	529	49	60
Egyéb ipar	20	26	1	2	—	—	15	19	5	4
Élelmiszeripar	14	19	3	4	—	1	—	—	9	8
<i>Ipar összesen</i>	<i>1209</i>	<i>1481</i>	<i>101</i>	<i>150</i>	<i>18</i>	<i>12</i>	<i>522</i>	<i>560</i>	<i>524</i>	<i>614</i>

A tőkés országokkal kötött kooperációkban a vegyipar részesedése az elmúlt két évben jelentősen növekedett (36 százalékról 44 százalékra). A vegyipari együttműködési megállapodások nagy részét szintén a licencek és know-how-k alkalmazása jelenti. A gyógyszeripar az ipar egyik legnagyobb licencvásárlója, az ágazat

fejlesztésében a külföldi licencek szerepe jelentős. A gyógyszeripari exportpotenciál növelésének és a termékszerkezet korszerűsítésének a hazai kutatás mellett lényeges feltétele a nemzetközi gyártási tapasztalatok átvétele. A gyártás- és gyártmánymegosztási együttműködések csak a szerves- és szervesen vegyiparban, valamint a műtrágya- és növényvédőszer-iparban számottevők.

A könnyűipar és a kohászat a tőkés kooperációkból 10–11 százalékkal részesedik. A könnyűiparban a licenckapcsolatokon kívül az aktív bér munka játszik fontos szerepet a tőkés cégekkel kötött együttműködésekben, főként a textilruházati, a kézmű- és háziipari, továbbá a bőr-, szőrme- és cipőipari termékek termelésében.

A kohászatban a tőkés országokkal kötött együttműködések szinte kizárólagosan licencek, know-how-k vásárlására, alkalmazására épülnek. A vaskohászatban legjelentősebb az üstmetallurgiai acélfinomító eljárás, a folyamatos acél-féltérkép-öntő technológia, az alumíniumkohászatban pedig a fólianemesítő és a műkorundszemcse-gyártó eljárások hasznosítása.

4. tábla

A tőkés országokkal kötött együttműködések keretében gyártott termékek értéke együttműködési formák szerint (százalék)

Ágazat	A tőkés kooperációban gyártott termékek értéke		Ebből:							
			gyártás-megosztás		gyártmány-megosztás		aktív bér munka		licenc, know-how	
	1982	1984	1982	1984	1982	1984	1982	1984	1982	1984
Bányászat	100,0	100,0	32,3	4,8	—	—	0,3	—	67,4	95,2
Villamosenergia- ipar	100,0	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—
Kohászat	100,0	100,0	—	—	—	—	0,3	0,1	99,7	99,9
Gépipar	100,0	100,0	15,6	24,1	4,2	2,8	1,1	0,3	76,3	71,1
Építőanyagipar	100,0	100,0	—	2,6	—	—	—	0,1	95,3	91,2
Vegyipar	100,0	100,0	4,3	3,9	—	—	—	0,1	95,0	93,1
Könnyűipar	100,0	100,0	0,1	—	—	—	13,7	33,4	83,8	57,8
Egyéb ipar	100,0	100,0	—	—	—	—	—	34,6	—	58,9
Élelmiszeripar	100,0	100,0	8,7	18,4	—	1,1	—	—	90,9	53,7
<i>Ipar összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>7,5</i>	<i>8,5</i>	<i>1,5</i>	<i>1,2</i>	<i>1,3</i>	<i>3,0</i>	<i>88,3</i>	<i>84,4</i>

A tőkés országok közül legjelentősebb partnerünk a Német Szövetségi Köztársaság. Az ipari gazdálkodó egységek 1984-ben 652 szerződést kötöttek nyugat-német cégekkel; e szerződések keretében gyártott termékek értékesítése közel 27,4 milliárd forintot tett ki, ami a tőkés kooperáció értékesítésének 34 százaléka.

Tőkés partnereink között második helyen az Egyesült Államok szerepel, 23 százalékos részesedéssel. A fejlett tőkés országok közül jelentős kooperációs partnerünk még Svájc (9 százalékos hányaddal), továbbá Franciaország, Svédország és Japán (részesedésük a tőkés együttműködésekben belül 5–6 százalék). Az Ausztriával, az Egyesült Királysággal, Olaszországgal, Hollandiával kötött megállapodások országonként a tőkés kooperációnak mintegy 3–4 százalékát teszik ki. A felsorolt tíz ország több mint 95 százalékkal részesedik a tőkés kooperációk keretében gyártott termékek értékesítéséből.

Az értékesítési arányok alapján a nyolcvanas években különösen erősödtek kooperációs kapcsolataink az Egyesült Államokkal és Japánnal. Az Egyesült Álla-

mokkal fennálló együttműködésekben döntő fordulatot jelentett az 1978-ban életbe lépett, a legnagyobb kedvezményes elbánást biztosító kereskedelmi megállapodás.

5. tábla

A nemzetközi együttműködések főbb jellemzői országok szerint

Ország	A kooperációs szerződések száma (darab)		A nemzetközi együttműködések keretében gyártott termékek			
			értékesítése (millió forint)		értékesítésének megoszlása (százalék)	
	1982	1984	1982	1984	1982	1984
Szocialista országok összesen	436	698	43 952	55 048	44,1	40,6
Tökés országok összesen	1 209	1 481	55 609	80 550	55,9	59,4
Ebből:						
Német Szövetségi Köztársaság	571	652	19 413	27 366	19,5	20,2
Egyesült Államok	79	103	11 788	18 539	11,8	13,7
Svájc	99	131	4 398	6 130	4,4	4,5
Franciaország	69	82	3 090	4 967	3,1	3,7
Svédország	46	46	3 728	4 209	3,8	3,1
Japán	19	33	1 141	4 014	1,1	3,0
Ausztria	78	123	3 531	3 343	3,5	2,5
Egyesült Királyság	55	68	2 221	3 215	2,2	2,4
Olaszország	29	35	2 727	3 192	2,7	2,4
Hollandia	70	61	1 646	2 566	1,6	1,9
<i>Mindösszesen</i>	<i>1 645</i>	<i>2 179</i>	<i>99 561</i>	<i>135 598</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A Német Szövetségi Köztársasággal, az Egyesült Államokkal, Japánnal és Svájccal kiépített kapcsolatainkra elsősorban a know-how-k, illetve licencvásárlásokkal összefüggő termelési együttműködések a jellemzők, de a gyorsan növekvő számú kooperációkban az újabb együttműködési formák is megtalálhatók (például vegyes vállalatok alapítására is sor került).

A nyolcvanas években gyengültek az ipari kooperációs kapcsolatok Ausztriával, a kooperációban gyártott termékek értékében abszolút csökkenés tapasztalható. Ennek egyik oka, hogy az osztrák cégekkel nem sikerült olyan nagy átfogó népgazdasági szintű kooperációs kapcsolatokat kiépíteni, mint amilyenek például a Német Szövetségi Köztársaság vállalataival létrejöttek.

A KOOPERÁCIÓK SZEREPE AZ EXPORTÉRTÉKESÍTÉS NOVELÉSÉBEN

A tökés kooperációk bővítésének kormányhatározatban deklarált és a mai napig is érvényes célkitűzése a konvertibilis export növelése. A hetvenes években kötött megállapodások a fejlett tökés országokba irányuló kivitel fokozásához valóban hozzá is járultak. Több vállalatnál a kooperációk a piacra jutás feltételét teremtették meg, esetenként pedig lehetőséget teremtettek az értékesítési korlátok, beviteli kvóták megkerülésére. Néhány jól felkészült kutatóbázissal rendelkező vállalat igyekezett a kooperációk hazai szellemi munka tartalmát növelni, ennek révén a konvertibilis elszámolású exportot fokozni. A korszerűsítésben, az export bővítésében vállalataink néhány területen jó eredményeket értek el.

A kooperációs termékek hazai korszerűsítését végző s ezzel a konvertibilis elszámolású piacokra nagyobb mértékben ható vállalatok köre azonban ma még viszonylag szűk, a kutatásban elért eredmények hasznosítási lehetőségét mérsékli a beruházások lassú megvalósítása, a likvid fejlesztési alapok viszonylagos szűkössége, a kooperációs kapcsolatok hiányosságai stb. Részben ezek következtében, részben külső okok miatt is a nem rubel elszámolású export dinamikus bővítése érdekében tett erőfeszítések részleges eredményt hoztak.

A tőkés országokkal 1984-ben érvényben levő 1481 megállapodás alapján előállított termékek az ipar kész- és félkésztermék-értékesítésének 7,2, az ipari termékek exportjának 10,7 százalékát adták.

A tőkés cégekkel kötött együttműködési megállapodások az exportfeladatok teljesítése mellett a hazai ellátás színvonalának emelését is elősegítették: 1984-ben az együttműködések keretében termelt termékek 58,7 százalékát belföldön értékesítették. A tőkés kooperációk határozatban rögzített és a gyakorlatban is érvényesített célkitűzéseivel összhangban jelentős az export hányada is, a nyolcvanas évek elején azonban a kivitel csak kisebb mértékben változott: 1982-ben és 1983-ban az értékesítésnek 38,4 százaléka került exportra, 1984-ben ez az arány 41,3 százalékra emelkedett.

A tőkés együttműködésekben a licenc- és a bér munkakapcsolatok képviselik a legnagyobb arányt. 1984-ben az érvényben levő szerződésekből a licenc- és know-how-ügyletek száma 614, az aktív bér munkáké 560 volt. Viszonylag jelentős a tőkés országokkal kötött gyártásmegosztások száma is (150). A bér munkakapcsolatok csekély értéke miatt ettől eltérő képet mutat a tőkés országokkal kötött szerződések alapján gyártott termékek értékének együttműködési formák szerinti megoszlása: 1982-ben és 1984-ben is a legnagyobb hányadot (88, illetve 84 százalékot) az egyszerű licenc-, know-how-kapcsolatok alapján végzett gyártás jelentette. Ugyanebben az időszakban a gyártásmegosztás keretében előállított termékek aránya az 1982. évi 7,5 százalékról 8,5 százalékra emelkedett.

A licenckapcsolatok jelentőségét növeli, hogy sok esetben más együttműködési formákhoz kötődnek, műszaki-technológiai feltételét képezik a gyártmány-megosztási, gyártásszakosítási és bér munkakapcsolatnak. Ezenkívül a szocialista országokkal kötött egyezmények termelési hátterét is gyakran a tőkés országokból vásárolt műszaki ismeretek képezik. A licencek alkalmazására vonatkozó statisztikai megfigyelés éppen ezért nemcsak az egyszerű licenckapcsolatokat, hanem a más együttműködési formákból származó licenceket is tartalmazza. A gyártásban alkalmazott licencek nagy része tőkés országokból származik. 1984-ben az iparban 200 vállalat alkalmazott licencet, ezek közül 179 vállalat tőkés eredetű műszaki ismeretek alapján termelt.

Az ipari gazdálkodó egységek által 1984-ben alkalmazott 656 licencből 512 tőkés országból származott. A licencek alapján gyártott termékek értékesítésének 90 százaléka (71 milliárd forint) tőkés országokból vásárolt szellemi termékekhez kapcsolódott.

A tőkés országokból származó licencek alapján gyártott termékek az ipar átlagánál exportképesebbek. 1984-ben 38 százalékukat külföldön értékesítették a termelők (miközben az ipar összes értékesítéséből a külkereskedelmi célú eladások aránya csak 25 százalék). A tőkés országokból származó licencek, know-how-k alapján gyártott termékek exportjának nagyobb hányada (1984-ben 72 százalék) konvertibilis elszámolású relációba került.

A nemzetközi kapcsolatok újabb formái (külföldi tőkeérdekeltségű közös vállalatok, nagy objektumok közös létesítésére irányuló együttműködések, lízingszer-

zódések) főként tőkés kooperációk keretében jelennek meg, térhódításuk azonban viszonylag lassú.

6. tábla

Az iparban alkalmazott licencek fontosabb adatai
(darab)

Ágazat	A licencet		A tőkés országokból származó licencet		A gyártásban alkalmazott összes licenc		A tőkés országokból származó licencek	
	alkalmazó vállalatok száma				száma			
	1982	1984	1982	1984	1982	1984	1982	1984
Bányászat	3	3	2	2	5	12	4	3
Villamosenergia-ipar	2	3	1	1	11	49	2	3
Kohászat	11	9	10	6	32	36	23	26
Gépipar	78	101	69	88	225	275	199	216
Építőanyag-ipar	7	7	7	7	27	29	26	28
Vegyipar	26	30	26	29	156	184	147	167
Könnyűipar	31	33	28	33	46	54	46	53
Egyéb ipar	5	4	5	4	5	4	5	4
Élelmiszeripar	8	10	8	9	8	13	8	12
<i>Ipar összesen</i>	<i>171</i>	<i>200</i>	<i>156</i>	<i>179</i>	<i>515</i>	<i>656</i>	<i>460</i>	<i>512</i>

7. tábla

A tőkés országokkal kötött nemzetközi együttműködések alapján gyártott termékek értékesítése értékesítési irányok szerint

Ágazat	A tőkés országokkal kötött együttműködések keretében gyártott termékekből			
	a belföldre		az exportra	
	történő szállítás aránya (százalék)			
	1982	1984	1982	1984
Bányászat	79,5	94,1	20,5	5,9
Villamosenergia-ipar	—	73,3	—	26,7
Kohászat	81,3	77,2	18,7	22,8
Gépipar	50,4	53,4	49,6	46,6
Építőanyag-ipar	88,3	90,8	11,7	9,2
Vegyipar	68,2	59,0	31,8	41,0
Könnyűipar	39,2	34,3	60,8	65,7
Egyéb ipar	54,2	53,0	45,8	47,0
Élelmiszeripar	93,5	88,3	6,5	11,7
<i>Ipar összesen</i>	<i>61,6</i>	<i>58,7</i>	<i>38,4</i>	<i>41,3</i>

Az elmúlt években a tőkés országokkal kötött együttműködésekben a piaci szegmensek arányai a világgazdasági folyamatoknak megfelelően változtak. A nem rubel elszámolású export aránya fokozatosan nőtt, az 1982. évi 71 százalékról 77 százalékra, amelyben a tőkés partnervállalathoz történő visszaszállítás egyre nagyobb jelentőségűvé vált: 1982-ben közel 40, 1984-ben 49 százalékot ért el e tételek exporton belüli részesedése. Ez a jelenség részben kedvező volt a hazai vál-

lalatok számára, mivel a konvertibilis export biztonságát növelte, ugyanakkor azonban fokozta a tőkés vállalatok piaci pozíciójától való függőségüket is.

A tőkés világgazdaságot sújtó recesszió idején, 1980–1982-ben az értékesítési lehetőségek beszűkültek, a nem rubel elszámolású kooperációs forgalom ugyan ekkor is emelkedett, de a növekedés a korábbi évekhez viszonyítva lassult, a kölcsönös szállítások egyenlege romlott.

A nagy nemzetközi társaságok elsősorban stratégiai termékeik megtartására törekednek. Profiltisztítás során gyakran szelektálják a szocialista országokkal kötött kooperációs szerződés keretében gyártott – általában termékcsaládjuk periferiáján elhelyezkedő – termékeik előállítását (minőségi kifogásokat emelnek, irreálisan alacsony árakat kínálnak stb.).

A dekonjunktúra időszakában a kis és közepes cégekkel kötött együttműködéseink sem fejlődtek a korábbi ütemben. A kedvezőtlen értékesítési lehetőségek kapacitáskihasználatlanságot idéztek elő, a tőkés cégek jelentős létszám- és állóeszköz-leépítésekre kényszerültek. Egyes partnereknél olyan likviditási zavarok léptek fel, hogy fennmaradásuk is komoly veszélybe került. 1982-ben több együttműködésnél minimálisra vagy éppen nullára csökkentek a szállítások, növekedett az „alvó”, tényleges forgalmat nem realizáló kooperációk száma.

Tőkés kooperációs kapcsolatainkat kedvezőtlenül befolyásolták a népgazdaság egyensúlyi problémái is. Az ország nemzetközi likviditásának fenntartása érdekében az importot (a kooperációkhoz kötődő behozatalt is) mérsékelni kellett. 1983-ban az importkorlátozást, az egyedi operatív döntéseket a referencia-keretek bevezetése váltotta fel, amely rugalmasabbá tette a vállalatok gazdálkodását.

Az importkorlátozások összességükben fékeztek a jelentős exportot és importot előirányzó kooperációs kapcsolatok fejlődését. Mindezen nehézségek és problémák mellett a tőkés kooperációk döntő többsége fennmaradt, újabb szerződések megkötésére is sor került, s a kölcsönös szállítások 1984-ben érzékelhetően emelkedtek. A nem rubel elszámolású kooperációs kapcsolatok a dekonjunktúra időszakában is viszonylag stabil elemei maradtak nemzetközi gazdasági kapcsolatainknak.

A TÖKES KOOPERÁCIÓK HATÁSA A MŰSZAKI FEJLŐDÉSRE

A magyar ipart a második világháború előtt viszonylag sokrétű és közvetlen gazdasági, műszaki, valamint széles körű személyi kapcsolatok fűzték az európai (főleg a német) iparhoz. A kereskedelmi, pénzügyi kapcsolatok egyes nagy nyugat-európai vállalatok magyarországi leányvállalatai és az anyavállalatok közötti technológiai együttműködéssel is párosultak, amit azután a háborús pusztítás, majd az azt követő időszak kül- és belpolitikai fejleményei az ötvenes évek elején hosszú időre megszüntettek. A következő 15–20 évben a magyar iparvállalatok kizárólag a monopolszervezetekként létrehozott, szakosított külkereskedelmi vállalatokon keresztül, azok szigorú ellenőrzése mellett, rendkívül korlátozott mértékben és körben érintkeztek a külvilággal.

A magyar iparnak és az ipari értelmiségnek a fejlett tőkés országok iparától való elszigeteltségét a hatvanas évek végén a hazai iparvállalatok és a tőkés cégek közötti közvetlen és tartós termelési kooperációk létrehozásának engedélyezése törte meg. A közvetlen vállalatközi kapcsolatok újjáélesztése viszonylag hosszú időt vett igénybe, bár e folyamat a hetvenes évek végére felgyorsult, amit több erős, változatos tartalmú kooperációs szerződés megkötése jelzett. A gazdaságirányítás által is erőteljesen szorgalmazott tőkés kooperációk kialakítására a

hazai iparvállalatoknak csak viszonylag szűkebb köre vállalkozott, többnyire a gép-
 ipar, az utóbbi években a vegyipar állami vállalatai körében.

A tőkés cégekkel létesített kapcsolatok bővülésével a hazai szakemberek
 szemlélete is változott, közvetlen személyi kapcsolatok jöttek létre; kialakult az in-
 formációk közvetlen cseréje, ami az érintett vállalatok műszaki teljesítőképességé-
 nek, piaci pozíciójának növelését is eredményezte.

A kialakult kooperációs kapcsolatok döntő többségében a tőkés a donor po-
 zíciójából érvényesíthették érdekeiket, a hazai iparvállalatok pedig a külföldi ere-
 detű technikai, technológiai és szervezési ismereteket a megvásárolt dokumentá-
 ciók alapján adaptálták. A tőkés partnerek a különféle dokumentációk eladása
 mellett rendszerint arra is vállalkoztak, hogy a kooperációk keretében előállítan-
 dó termékekkel összefüggő munkafolyamatokat, szakmai fogásokat a magyar vál-
 lalatok szakembereivel saját üzemekben megismertessék, sőt gyakran részt vettek
 a kooperációs termelés előkészítésében, beindításában is. Ennek során az érintett
 magyar vállalatok számos olyan termelőberendezéshez, célgéphez, szerszámhoz,
 mérőeszközhöz jutottak hozzá, amelyek egyértelműen javították a termelés tech-
 nológiai színvonalát, a műszaki kultúrát.

A tőkés országokkal kötött kooperációk többnyire összetett hatást gyakoroltak
 az ipar műszaki színvonalára, amelyek érvényesülési körük alapján az alábbiak
 szerint csoportosíthatók.

A hetvenes évek elején indított központi fejlesztési programok megvalósítását
 számos esetben tőkés kooperációk nyújtotta műszaki ismerettel igyekeztünk gyorsí-
 tani. A nagyrészt licencvásárlásokhoz kapcsolódó tőkés kooperációk jelentős mér-
 tékben járultak hozzá az ipar egyes szakterületein új iparágak, termelési kultúrák
 meghonosításához, a műszaki haladás gyorsításához (számítástechnikai ipar, szer-
 számgyártás stb.).

A kooperációk, licenckapcsolatok kedvező hatását olyan szakágazatokban is
 megfigyelhetjük, amelyeknek fejlesztése nem kapcsolódott központi fejlesztési
 programokhoz, mégis szinte a teljes gyártmányspektrumot érintően az adott szak-
 ágazat műszaki színvonalának emelését eredményezték (például a háztartási vil-
 lamoskészülék-gyártásban).

Figyelemre méltó a kooperációs kapcsolatok áttételes hatása is. A külföldi
 technológiák meghonosítása az adott vállalatnál emelte a saját fejlesztésű ter-
 mékek gyártási kultúráját, műszaki paramétereit, valamint egyes technológiák, az
 üzemszervezés, a minőségellenőrzés színvonalát is. A kooperációknak a műszaki
 színvonalra gyakorolt hatása kisebb-nagyobb mértékben szinte minden érintett vál-
 lalatnál megfigyelhető.

A műszaki színvonal kooperációk révén való emelésének lehetőségei azonban
 korlátozottak, ugyanis a tőkés cégekkel létesített kapcsolatok általános jellemzője
 az, hogy a külföldi partnerek nem érdekeltek a progresszív iparágak élenjáró mű-
 szaki ismereteinek átadásában. A tetemes ráfordításokkal kidolgozott kutatási ered-
 mények gyakorlati hasznosítása számukra magasabb profitot ígér, mint a kutató-
 si-fejlesztési produktumok értékesítése. A hazai vállalatok többsége viszont nem
 elég felkészült ahhoz, hogy a vásárolt műszaki ismeretet érdemben továbbfejlesz-
 sze. A műszaki ismereteket átvevő vállalatok többsége így kénytelen tudomásul
 venni, hogy a nemzetközi kooperáció révén jó esetben második vonalbeli techni-
 kát, technológiát honosított meg és alkalmaz.

Tőkés kooperációink általános jellemzője, hogy azok realizálásában a hazai
 kutató-fejlesztő gárda általában nem vesz részt. Az önálló hazai kutatóintézetek
 ugyanis nem érdekeltek a műszaki ismeretek adaptálásában, azok továbbfejlesztés-

tésére pedig általában nem elég felkészültek. A vállalati szervezeten belül működő kutatóapparátus erejét alapvetően a honosítással kapcsolatos feladatok (partnerkiválasztás, dokumentációfordítás, helyi viszonyokra való adaptálás, anyag-, alkatrészellátás biztosítása stb.) kötik le. Legkedvezőbb esetben is csak korlátozott fejlesztésre (például a vevői igényeknek megfelelő átalakításokra, kisebb módosításokra) kerülhet sor. A kooperációk révén megszerzett műszaki ismeretek csekély hányadára jellemző, hogy azokat a bevezetés előtt vagy az adaptálás idején továbbfejlesztették. Sokkal inkább jellemző az, hogy az együttműködés útján nyert műszaki ismeretet az alkalmazás egész ideje alatt érdemi továbbfejlesztés nélkül alkalmazzák, avulás esetén pedig új licencet, know-how-t vásárolnak.

A multinacionális cégekkel kiépített kooperációk körében az eltérő erőviszonyok, a kutatási-fejlesztési potenciál különbözősége sok esetben nem tette lehetővé a közös kutatási-fejlesztési tevékenység megszervezését. Bár közép- és kisvállalatokkal kötött kooperációs kapcsolatokban a szerződések rendszerint tartalmazták az együttműködő felek közötti kölcsönös és folyamatos műszaki információátadást, de a hazai kutató-fejlesztő kapacitások korlátozott eredményei, viszonylag alacsony hatékonysága általában akadályozta a tőkés partnerek részére értékes fejlesztési eredmények átadását. A kutatási eredmények tőkés partnertől kiinduló egyirányú áramlása vált nemzetközi gazdasági együttműködéseink jellemzőjévé, ami a kapcsolatok nagy részében a hazai gazdálkodó egységek technikai-technológiai függőségét eredményezte.

A műszaki színvonal emelésének lehetőségét jelentős mértékben korlátozza az is, hogy a magyar termelő vállalatok termékstruktúrája rendkívül heterogén, az ország méreteit, lehetőségeit meghaladó horizontális termékdivezifikáció jött létre. A teljes termékspektrum egyidejű fejlesztéséhez a vállalatok nem rendelkeznek elegendő eszközzel és szellemi kapacitással sem.

A termelő vállalatok történelmileg örökölt széles termékskálája a hetvenes évtized második felében számos ok következtében (az ellátási felelősség érvényesülése, az exportorientált fejlesztési politika meghirdetése, majd később az import-helyettesítés szorgalmazása stb.) tovább bővült. A beruházási hitelek és kedvezmények feltételét képező konvertibilis elszámolású kivitel növelését a nagyvállalatok jelentős része külföldi licenc alapján vagy tőkés kooperáció keretében gyártott termékek bevezetésével igyekezett biztosítani. Nőtt az olyan vállalatok száma is, amelyek nem kialakult tevékenységi körükhöz kapcsolódóan törekedtek nemzetközi termelési kapcsolataik bővítésére, hanem a konvertibilis elszámolású export növelésének reményében olyan szakterületeken, amelyek felkészültségük, szakértelmük körén kívül estek.

A vállalatok egy része a meglévő, más célra kiépített és kihasználatlan kapacitásokat igyekezett tőkés kooperációkkal lekötöni. E kapcsolatok többségükben nyereségesek voltak a hazai vállalatok számára, tartalmilag azonban többnyire bér munkajelleget öltöttek.

Mindezen problémák mellett a tőkés kooperációk, bár szűk vállalati körben, a termékválaszték viszonylag kis hányadát érintve, minőségi változásokat eredményeztek az érintett gazdasági egységeknél. Új és korszerű technológiák honosodtak meg, számos termékcsoporthoz műszaki színvonala érzékelhetően emelkedett.

A tőkés kooperációk eredményeként összességében több mint ezer gyártmányt vezettek be a hazai iparvállalatok. A termékválaszték megújulása azonban szakaszos, eseti és viszonylagos volt. Szakaszos és eseti volt a termékváltás annyiban, hogy az új termékek adaptálása az esetek többségében nem járt együtt azok folyamatos hazai továbbfejlesztésével vagy az átvett termékekhez kapcsolódó újabb

külföldi eredmények megszerzésével és alkalmazásával. A megújulás viszonylagosága a gyakorlatban azt jelentette, hogy a vállalati termékszerkezet a nemzetközi együttműködés révén önmaga korábbi állapotához mérten fejlődött, a világszerkezethez viszonyítva azonban a technológiai rés nem csökkent. Ez utóbbi megállapítások realitását számos más irányú vizsgálat eredménye is igazolta.

A KOOPERÁCIÓK BŐVÍTÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI, FELTÉTELEI

A tőkés kooperációk helyét, szerepét, a gazdaságfejlesztésre gyakorolt hatását az elmúlt néhány év közgazdasági irodalma esetenként negatívan ítéli meg. A fő kifogás, hogy a kooperációk, beleértve a bővülő licenc- és know-how-kapcsolatokat is, nem oldották, és láthatóan nem is oldják meg gazdaságunk két alapvető problémáját, nevezetesen a külgazdasági egyensúly helyreállítását, valamint a gazdasági fejlődés dinamizálását. A nemzetközi kooperációk e kérdéseket valóban nem oldották meg, de súlyuknál fogva önmagukban nem is oldhatják meg, a kibontakozás meggyorsításában viszont részt vállalnak.

A tőkés kooperációk másfél évtizedes eredményeit összegezve megállapítható, hogy mindkét területen figyelemreméltó eredmények születtek.

A fejlett tőkés országok cégeivel létrehozott kooperációs kapcsolatok elősegítették a hazai vállalatok bekapcsolódását a nemzetközi munkamegosztásba, hozzájárultak a magyar ipar korábbi, mintegy két évtizedig tartó viszonylagos elszigeteltségének fokozatos, bár még korántsem befejezett felszámolásához. A külföldi partnerek és a hazai iparvállalatok együttműködései az utóbbiak számára lehetővé tették a tőkés világgazdaság átalakulásának, ezen belül a fejlett tőkés országok ipari fejlődésének, a technikai–technológiai haladásnak és a fejlődés piaci hatásainak a korábbiaknál jobb, megbízhatóbb, érzékenyebb megfigyelését, és egyes területeken ezeknek a tapasztalatoknak a hasznosítására is sor került. A közvetlen vállalatközi kapcsolatok az elmúlt évtizedben fokozatosan kikényszerítették azt, hogy a hazai ipar érintett vállalatai tevékenységüket összemérjék tőkés partnereik tevékenységével, és azt is, hogy saját eredményeiket, fejlődésüket ne csupán korábbi eredményeikhez mérten értékeljék, hanem tőkés partnereikhez viszonyítva is.

A fejlett tőkés országokkal létesített együttműködésekben a magyar gazdaság fejlettsége, mérete, potenciális lehetőségei miatt hosszabb időszakon keresztül a technikaszerzés dominált. A tőkés országokkal kötött kooperációk összességükben kedvező hatást gyakoroltak a magyar ipar műszaki színvonalára. Hozzájárultak az ipar szelektív fejlesztési programjának műszaki megalapozásához, új iparágak, termelési kultúrák meghonosításához, s áttételes hatásuk is figyelmet érdemlő. Az átvett licencek, know-how-k révén az esetek nagy részében az általános műszaki kultúrát pótolták, ez viszont eleve korlátozta egy olyan folyamat kibontakozását, hogy a megvásárolt műszaki–szellemi produktumokat a hazai kutatás–fejlesztés továbbfejlessze. A passzív, befogadó jellegű kooperációk létesítéséhez hozzájárult az is, hogy a hazai kutató–fejlesztő bázis kialakult érdekeltségi és szervezeti rendszere, valamint a termelő vállalatok rövid távú, operatív szemlélete és korlátozott nyereségérdekeltsége nem biztosította a vásárolt műszaki ismeretek továbbfejlesztését.

A tőkés cégekkel létesített kooperációk illeszkedtek a magyar vállalatok exportorientált programjaiban érvényesülő lépcsős fejlesztési gyakorlathoz. Az együttműködő felek a megállapodásokban 5–8 évre rögzítették a kooperációs termékek műszaki jellemzőit, a kapcsolat kiépítése után a szerződés által meghatározott

időhorizontban további fejlesztésekre, beruházásokra nem került sor. A hetvenes évek második felétől és különösen a nyolcvanas évek elejétől a recesszió erősödése azonban határokat szabott a lépcsőzetes fejlesztésnek. Ugyanis az értékesítési lehetőségek beszűkülése megköveteli a konkrét piaci kereslethez történő gyors és rugalmas alkalmazkodást, amit a lépcsős fejlesztés nem tud biztosítani.

A tőkés kooperációk előkészítésében és működésében természetesen hiányosságok, problémák is észlelhetők. Közülük talán a legfontosabb, hogy a magyar vállalatok az esetek többségében nem mentek elébe a tőkés piaci keresletnek, és a nemzetközi kooperációk keretében előállított termékek általában nem tartalmaznak semmi olyan többletet, amely a hazai kutatás–fejlesztés révén keletkezett volna, és amit a külpia megfizetne. Így a magyar vállalatok kooperációs kivitelének nagy részét közepszerű, alacsony szellemi munka tartalmú, magas fizikai élőmunka hányadú vagy anyagigényes termékek alkotják. A magyar termelők nem csekély része a hetvenes évek második felében rosszul értelmezett piaci réspolitikából indult ki: bővítve a választékot számos olyan termék gyártókapacitását építette ki, amely termékek azáltal váltak exportképesse, hogy a tőkés cég leállította vagy csökkentette az adott gyártmány termelését. Így a piaci kínálati űr miatt ideig-óráig fokozni lehetett a nem rubel elszámolású exportot, sőt több gazdálkodó egységnél megsokszorozódhatott a korábbi alacsony értékű kivitel. E fejlesztési stratégia azonban sok esetben rövid távúnak bizonyult, s hibás fejlesztési döntéseket eredményezett.

A bérmunkakapcsolatok, a fizikai élőmunka igényes tevékenységek kiépítését a hetvenes évek derekán elsősorban a fejlett tőkés országok és a hazai bérszínvonal közötti igen jelentős különbségek tették előnyössé a magyar vállalatok számára. Bár a nyolcvanas évek elejére továbbra is fennmaradt a bérszínvonal-különbség, azonban

- a fejlett tőkés országokban nagyarányú munkanélküliség jött létre, emiatt a munkaigényes tevékenységek szocialista országokba történő kihelyezése a tőkés országok kormányainak és szakszervezeteinek ellenállásába ütközik;
- adott tevékenységi körben egyes fejlődő és más szocialista országok nagyléptékű iparfejlesztési törekvései fokozódó konkurenciát jelentenek;
- a magyar gazdaságban több területen a teljes és hatékony foglalkoztatás konfliktusai következtében az alacsony bérszínvonal teljesítményhiánnyal párosult, valamint a nem egyenszilárdsággal megvalósított technológiai fejlesztések eredményeként viszonylag alacsony termelékenységű szint jött létre.

Az elhúzódó dekonjunktúra mindinkább leértékelte az alacsony szellemi munka tartalmú tevékenységeket, ezért az ilyen alapon megvalósított kooperációk csak korlátozott eredményeket hoztak, az értékesítési csúcson túljutott termékek exportja a konkurensekéhez képest alacsonyabb árat, összességében a cserearányok romlását okozta.

A fejlesztési források és a devizális lehetőségek beszűkülése arra ösztönözte az állami irányító és pénzügyi szerveket, hogy fokozottabb mértékben segítsék elő a külföldi működő tőke importját. A gazdaságirányítás a hetvenes évek végén, majd a nyolcvanas évek elején újabb lépéseket tett a külföldi cégek és a hazai vállalatok gazdasági társulásai, vagyis a legszorosabb vállalatközi együttműködési kapcsolatok kialakításának bátorítása irányába. A közös tőkeérdekeltségű vegyes vállalatok száma és gazdasági súlya azonban még csekély. Túlnyomó részük a szolgáltatási szférában jött létre, és csak igen kis hányaduk végez termelő tevékenységet.

A tőkés cégekkel kötött kooperációk létesítésében és működésében meglevő nehézségek, problémák természetesen nem kérdőjelezhetik meg az eddigi koope-

rációs törekvések eredményeit és további fejlesztésük célszerűségét. Az eddigi fel-fogás és az alkalmazott módszerek azonban továbbfejlesztésre szorulnak. Azok a feltételrendszerek ugyanis, amelyek a hetvenes évek elején a kooperációkkal kap-csolatosan kialakultak, a nyolcvanas évek világgazdasági feltételei közepette már elégtelennek tűnnek.

A nemzetközi kooperációk gazdasági súlya, szerepe külön szabályozással, egye-di (eseti) preferenciákkal érdemben már nem növelhető. Feltételezhetően a gaz-dasági kényszer mellett e felismerésnek is szerepe van abban, hogy a kooperá-ciók kialakulásának, majd fejlődésének kezdeti szakaszában hozott kedvezmények, egyedi ösztönzők lényegében teljesen leépültek. A kooperáció további bővítésé-hez, e kapcsolati forma előnyeinek jobb kihasználásához szükséges, hogy olyan innovatív gazdasági környezet jöjjön létre, amelyben a vállalatok fejlődése, de pusztá fennmaradása is a világpiaci értékítéllethez való alkalmazkodás függvénye. Ez számos irányítási, szabályozási, érdekeltségi változtatást követel meg, ami már túlmutat a nemzetközi együttműködésekkel kapcsolatos kérdéseken, és csak a sza-bályozás átfogó fejlesztése keretében oldható meg. E téren 1985-ben figyelemre-méltó előrelépés történt. A kooperációk szempontjából a szabályozómódosítások legfontosabb területei az alábbiakban jelölhetők meg.

– A nemzetközi együttműködések bővítésének alapvető feltétele a hazai ku-tatás–fejlesztés érdekeltségének erősítése, hatékonyságának fokozása. A megsze-rezhető technika (technológia) korszerűsége nagymértékben függ attól, hogy a hazai kutatás–fejlesztés mennyiben képes a külföldi ismereteket átvenni, haszno-sítani és főként továbbfejleszteni. Amennyiben a kooperációs kapcsolatainkban megmutatkozó kutatási–fejlesztési aszimmetrián, annak egyirányúságán nem si-kerül változtatni, úgy a nemzetközi munkamegosztásba való fokozottabb bekapcso-lódásra irányuló erőfeszítéseink is csak korlátozott hatásúak lehetnek.

– A nemzetközi együttműködés technikaszerző funkciója továbbra is fontos eleme marad gazdaságpolitikánknak. A nemzetközi kooperáció tehát – a $K+F$ mellett – az iparpolitika fontos leágazása marad, de ahogy a kutatási–fejlesztési ráfordítások önmagukban nem határozzák meg a vállalatok innovációs képessé-gét, úgy elszigetelten a nemzetközi kooperációk sem képesek erre. Az innovációs folyamatok felgyorsításához további, az előzőket lényegesen meghaladó eszközök-re van szükség. Ezt két irányból is megkísérelhetnénk biztosítani.

– A vállalati jövedelmek központosítását célszerű lenne mérsékelni és na-gyobb lehetőségeket biztosítani a versenyképes vállalatok dinamikusabb fejlődésé-hez.

– Az iparpolitika stratégiai területein a kooperációk kiépítésének, bővítésének feltételeit átmenetileg központi forrásból is célszerű lenne támogatni.

– A nemzetközi kapcsolatok bővítése érdekében szélesíteni kellene az együtt-működés formáit is. A kooperációs kapcsolatokban még mindig a licencvásárlások szerepe a meghatározó, míg például a devizakímélő lízingkapcsolatok fejlesztése terén a kezdeti lépéseket tettük meg, s a külföldi működő tőke bevonásában sem sikerült érdemi eredményt elérni.

– Az együttműködés hagyományos és elterjedt formáiban (licenc és know-how) az engedélyezési rendszer egyszerűsítése és a forráskihelyezés döntési fo-lyamatainak összehangolása szükséges. Törekedni kell arra, hogy olyan engedé-lyezési és döntési rendszer alakuljon ki, amelyben a licencvásárlás műszaki fej-lesztési kategória, a hazai kutatás–fejlesztés szimmetriája, s nemcsak egyszerű kül-kereskedelmi ügylet csupán azért, mert e műszaki ismereteket külső forrásból sze-rezzük be.

– A nem rubel elszámolású kivitel fokozásában, a külpiaci versenyképesség javításában lényeges feladat, hogy a hazai gazdálkodó egységek kiépítsék és bővítsék piaci szervezetüket a perspektivikusnak ítélt felvevőpiacokon. Az értékesítés dinamikus bővítése ugyanis nem képzelhető el a versenytársakéhoz hasonló teljesítményű és kiépítettségű piacszerkezet nélkül. Az éleződő versenyhelyzetben aligha lehet számítani arra, hogy áruink piacra juttatásában többnyire a külföldi cégek értékesítési hálózatára támaszkodjunk.

– Felül kellene vizsgálni az együttműködési formák tartalmi elemeit is. Az importgazdálkodás feltételeinek enyhülésével célszerű lenne például a visszavásárlásos konstrukció szerepét mérsékelni, stabilabb feltételeket biztosítva a kooperációs megállapodásoknak. Ennek szervezeti feltétele az előzőkben említett értékesítési hálózat kiépítése.

TARGYSZÓ: Kooperáció. Export. Műszaki fejlesztés.

РЕЗЮМЕ

Венгерская экономика ввиду узости внутреннего рынка и скромных природных ресурсов в повышенной мере вынуждена обращаться к использованию, заложенных в международном сотрудничестве. Включение страны в международные кооперации развернулось в шестидесятые годы в соответствии с изменением внешнеэкономических условий и принципов внутренней экономической политики. Помимо использования общих выгод хозяйственное руководство сформулировало и две конкретные цели, которые оно преследовало в международной кооперации, а именно: улучшение платежного баланса, стабилизация внешнеторговых связей и, далее, ускорение технического прогресса путем трансфера технологий.

В первой части своей статьи автор на основе обширного цифрового материала показывает развитие связей венгерских предприятий с фирмами капиталистических стран.

Во второй части исследует роль коопераций в увеличении экспорта и стабилизации внешнеэкономических связей. Исследование показывает, что выпускаемые в рамках кооперации товары по своей годности для экспорта существенно превышают средний уровень по стране. Для ряда предприятий кооперации открыли путь на мировой рынок, в отдельных случаях предоставили возможность для обхода сбытовых ограничений, импортных квот. Конъюнктурный спад в капиталистических странах оказал неблагоприятное влияние и на кооперационные связи, но, несмотря на это, их преобладающее большинство сохранилось, более того, были заключены и новые контракты. Кооперационные связи вне зоны рубля и в период деконъюнктуры являлись устойчивыми элементами международных экономических отношений.

В дальнейшем автор рассматривает влияние кооперации с капиталистическими предприятиями на технический прогресс. Кооперационные контракты, которые в большинстве случаев содержат также и статью о покупке лицензий, в отдельных отраслях промышленности оказали значительное содействие освоению технической культуры, ускорению технического прогресса. В ряде случаев поступающие отсюда технические знания обеспечивали технические предпосылки для центральных программ развития. Согласно мнению автора заслуживают внимание также и косвенное воздействие кооперационных связей.

В заключительной главе автор подытоживает двадцатилетний опыт кооперационных связей и формулирует выводы относительно путей их развития.

SUMMARY

The Hungarian economy, on account of its narrow domestic market and its poor natural resources is highly dependent on the advantages inherent in international co-operation. Integration of the country with the international co-operation projects took place in the sixties in consequence of the changing international conditions and according to the

modified domestic principles of economic policy. In addition to the exploitation of common advantages, the economic management set out two specific targets, viz. the improving of the balance of payments with the stabilization of foreign trade relations and the speeding up of the technical development process by means of the technological transfer.

The first part of the study presents, by using a large material of statistical data the development pattern of relationships between Hungarian enterprises and Western European firms.

The second part examines the role played by co-operation in the increasing exportation turnover as well as in the stabilization of foreign relations. From the facts it emerges that products manufactured within co-operations' framework are more capable of being exported than those not exceeding the national average level. In a number of enterprises co-operation created the conditions for market entry while in some cases it enabled the products to avoid sales limits and quotas of receipt. Recession manifesting itself in capitalist markets had exerted unfavourable impacts on the co-operation, nonetheless, a majority of them subsisted, even it came to new agreements of co-operation. Co-operation in hard currency relation remained even in periods of depression stabil elements of the international economic relationships.

Further on, the impact of co-operation with capitalist countries on technical development is dealt with. Contracts including for the most part purchases of licenses highly contributed to the naturalization of new industries and production cultures in special fields as well as to the acceleration of technical development. Even the technical background of central development programmes was based on technical knowledge originating from co-operation relationships. In the author's opinion, secondary effects of co-operation relationships have also to be taken in consideration.

The concluding chapter sums up experiences with co-operation during the last two decades. Further on it puts forward conclusions about the ways of further development.

A NÉPESSÉG GAZDASÁGI AKTIVITÁSÁNAK DEMOGRÁFIAI VIZSGÁLATA

SZENTGÁLI TAMÁS

Az 1940-es évek végétől az 1970-es évek közepéig terjedő időszakot az extenzív gazdasági fejlődés szakaszának is nevezik, amikor a gazdasági növekedésnek jelentős tényezője volt a munkaerő-állomány bővülése. Tény, hogy viszonylag rövid idő alatt jelentősen emelkedett a foglalkoztatás szintje, amit általában úgy értékelnek, hogy növekedett a népesség gazdasági aktivitása. Ezt a megállapítást azonban célszerű differenciáltan kezelni. Egyrészt a munkaerő-állomány bővülése időszakonként igen eltérő volt. (Mivel pontos adatok csak az egyes népszámlálások alkalmával állnak rendelkezésre, így kénytelenek vagyunk az időszakok határait a népszámlálások dátumaival megadni).¹ Másrészt a foglalkoztatásban történt változások nemenként is igen eltérő képet mutatnak. Harmadrészt a munkaerő-állomány bővülésének forrása lehet a népességszám növekedése és a népesség korstruktúrájának a változása is, és az ebből adódó növekedés nem jelenti a népesség gazdasági aktivitásának emelkedését.

A munkaerőhelyzet felszabadulás utáni változásaival eddig elsősorban közgazdászok foglalkoztak. A munkaerő létszámában bekövetkezett változást tényként elfogadva azt vizsgálták, hogy az adott munkaerő-struktúra mennyiben forrása a gazdasági növekedésnek, illetve a tervezéssel foglalkozó közgazdászok azt elemezték, hogy milyen foglalkoztatási politikát kell kidolgozni egy tágan értelmezett optimális gazdasági fejlődés eléréséhez.

Tamáty József (1) már az 1950-es évek végén felvetette a munkaerő demográfiai vizsgálatának a szükségességét és felvázolta az elemzés egy lehetséges elméleti keretét. Maga az elemzés később született meg, és végül nem demográfusok készítették, így érthető, hogy a demográfia szempontjai nem érvényesültek kellően (2). Az 1960-as években és az 1970-es évek elején Valkovics Emil végzett gazdaságdemográfiai kutatásokat a Népeességtudományi Kutató Intézetben a népesség táblamódszerű elemzését alkalmazva.

Jelen tanulmány a munkaerő vizsgálatának lehetséges megközelítései közül csak eggyel, a munkaerő demográfiai elemzésével foglalkozik. Arra keressük a választ, hogy az elmúlt közel négy évtized alatt a gazdaságilag aktív népesség számában és az össznépességben belüli arányában bekövetkezett változások mennyiben származnak az össznépesség létszámának változásából, mennyiben a népesség korstruktúrájának az eltolódásából és mennyiben a korszecifikus aktivitási arányszámok módosulásából.

¹ Az 1949-es és az 1960-as adatok utólagos számítások eredményei.

AZ ELEMZÉS MÓDSZERE

A tanulmány a kettős standardizálás módszerét alkalmazza.²

Egy adott össznépeségben, adott naptári év alatt, meghatározott alnépeséghez tartozók (jelen esetben az aktív keresők) létszáma az egyes korévek létszámától (P_i) és a koréven belül az alnépeséghez tartozók és a korév összlétszámának az arányától (f_i) függ. $P_i \cdot f_i$ -vel jelölve az egyes koréveken belül az adott alnépeséghez tartozók számát, az alnépeség összlétszáma a $G = \sum_i P_i \cdot f_i$ formulával fejezhető ki.

A j naptári évben az aktív keresők összlétszáma az adott népeségen belül:

$$G^j = \sum_i P_i^j \cdot f_i^j \quad /1/$$

és ugyanezen népeség aktív keresőinek a száma a k naptári évben

$$G^k = \sum_i P_i^k \cdot f_i^k \quad /2/$$

ahol i az egyes koréveket jelenti.

A két naptári évben az aktív keresők összlétszámában mutatkozó abszolút különbséget az alábbi egyenlőséggel írhatjuk fel:

$$G^k - G^j = \sum_i f_i^k (P_i^k - P_i^j) + \sum_i P_i^j (f_i^k - f_i^j) \quad /3/$$

Az első tényező a népeségstruktúrák különbségéből eredő változást, a második tényező az aktivitási arányszámok különbségeiből eredő változást fejezi ki. Az első tényező magában foglalja mind a népeség számában, mind a népeség korstruktúrájában bekövetkező változások hatását.³

Összlétszámukon kívül célszerű az alnépeségek össznépeségen belüli arányait is összehasonlítani, hiszen ezáltal kiszűrhetjük a két népeség eltérő létszámából eredő különbségeket.

Legyen j naptári évben az aktív keresők népeségen belüli aránya G^j/P^j ; a k naptári évben pedig G^k/P^k , ahol a P^j és a P^k a vonatkozó naptári években az össznépeség létszámát jelenti. Az aktív keresők népeségen belüli arányainak az abszolút különbsége a következő módon írható fel:

$$\frac{G^k}{P^k} - \frac{G^j}{P^j} = \sum_i f_i^k \left(\frac{P_i^k}{P^k} - \frac{P_i^j}{P^j} \right) + \sum_i \frac{P_i^j}{P^j} (f_i^k - f_i^j) \quad /4/$$

Ez esetben az első tényező már csak a népeség korstruktúrájában bekövetkező változás hatását, míg a második az aktivitási arányszámok változásának a hatását tükrözi. Ha tehát érzékeltetni akarjuk a fentebb említett mindhárom tényező hatását, akkor mind az aktív keresők összlétszámának, mind a népeségen belüli nyers arányszámának a változását kell elemezni.

Mint ismeretes, a standardizálás eredménye attól is függ, hogy mit választunk standard struktúrául. Ezt a problémát a kettős standardizálás is csak látszólag oldja meg.

² Az elemzés módszertana megtalálható Valkovics Emil munkájában (3), a továbbiakban a forrás külön megjelölésétől eltekintünk.

³ A demográfiai elemzésekben különbséget tesznek a népeség abszolút és relatív struktúrája között. A népeség abszolút struktúrája az egyes korévek tényleges létszámadatait jelenti, míg a népeség relatív struktúrája az egyes korévek százalékos megoszlását az össznépeségen belül. A továbbiakban az előzőt egyszerűen népeségstruktúrának, míg az utóbbit a népeség korstruktúrájának fogjuk nevezni.

1. tábla

A kettős standardizálás eredményei a munkaképes korú népességre

Megnevezés	Férfiak				Nők				Aktív kereső és gyesen levő nők				Össznépesség			
	1949-1960	1960-1970	1970-1980	1949-1980	1949-1960	1960-1970	1970-1980	1949-1980	1949-1960	1960-1970	1970-1980	1949-1960	1960-1970	1970-1980	1949-1980	
$\sum_i f_i^k (p_i^k - p_i^j)^*$	133	149	153	413	0	46	61	118	50	77	132	124	186	208	518	
$\sum_i p_i^j (f_i^k - f_i^j)^*$	20	-109	-65	-132	438	390	176	993	527	300	1260	467	290	117	874	
$G^k - G^j$	153	40	88	281	438	436	237	1111	577	377	1392	591	476	325	1392	
$\sum_i f_i^k \left(\frac{p_i^k}{p_k} - \frac{p_i^j}{p_j} \right)$	0,004	-0,010	0,021	0,011	-0,002	-0,001	0,010	0,010	0,001	0,014	0,010	0,001	-0,004	0,016	0,013	
$\sum_i \frac{p_i^j}{p_j} (f_i^k - f_i^j)$	0,007	-0,038	-0,020	-0,047	0,155	0,139	0,061	0,352	0,186	0,103	0,447	0,086	0,050	0,019	0,155	
$\frac{G^k - G^j}{p_k - p_j}$	0,011	-0,048	0,001	-0,036	0,153	0,138	0,071	0,362	0,187	0,117	0,457	0,087	0,046	0,035	0,168	

* Az adatok ezer főben vannak megadva.

A fentiekben felírt mindkét formulában (/1/ és /2/) a k naptári évben megfigyelt aktivitási arányszámokat és a j naptári évben tapasztalt népességstruktúrát, illetve korstruktúrát vettük standard struktúráknak. A két formulát azonban úgy is felírhatnánk, hogy a j naptári év aktivitási arányszámait és a k naptári év népességstruktúráját, illetve korstruktúráját választjuk standard struktúráknak. Természetesen a kétféle számolással végzett kettős standardizálás eltérő eredményt ad, de az egyes tényezők hatásainak a tendenciáját hasonló módon mutatja ki.

A népesség gazdasági státus szerinti vizsgálatában az egyes csoportokat kétféle szempont szerint szokták elválasztani egymástól. Egyrészt megkülönböztetnek gazdaságilag aktívakat és inaktívakat, másrészt keresőket és eltartottakat. Jelen dolgozatban a két elemzési szempontot együtt vesszük figyelembe, és a népszámlálási adatoknak megfelelően három csoportot különböztetünk meg. Így az aktív keresők változásain kívül röviden megvizsgáljuk az inaktív keresők és az eltartottak csoportjában történt változásokat is.

A népszámlálási kötetekben a népesség gazdasági státus szerinti megoszlása csak ötéves korcsoportos bontásban áll rendelkezésre, ezért az elemzést mi is így végezzük. Mint ismeretes, ez esetben a korcsoportos aktivitási arányszámok nagysága függ a korcsoportok öt éven belüli struktúrájától is, ez azonban véleményünk szerint az elemzésből adódó következtetéseket lényegesen nem befolyásolja. (A képletekben használt i szimbólum ennek megfelelően minden esetben korcsoportot jelent.)

Az ismertetett módszerrel történő elemzést a munkaképes korú népességre végezzük el. (Mint ismeretes, ez a 15–59 éves férfiakat és a 15–54 éves nőket jelenti.) A nem munkaképes korú népességre vonatkozóan minden különösebb elemzés nélkül megállapítható, hogy az egyes korcsoportok gazdasági aktivitása igen nagy mértékben csökkent. A fiatalok esetében ez az iskolázottság növekedésével, az idősebb korcsoportok esetében a nyugdíjba vonulással magyarázható. Így – mindkét nem esetében – a gazdaságilag aktív keresőkkel együtt jelentősen csökkent az eltartottak aránya a munkaképes koron felüli népességben, és ezzel párhuzamosan növekedett az inaktív keresők aránya.

A 15–59 éves korú férfi népesség gazdasági aktivitásának változása

A vizsgált három évtized alatt a 15–59 éves korú férfiak létszáma 436 000 fővel (15,6%) nőtt, az aktív keresők száma azonban csak 281 000-rel (11,1%). Ennek megfelelően az aktív kereső férfiak népességen belüli aránya 91,0 százalékról 87,4 százalékra csökkent. Természetesen ez a változás sem egyenletesen zajlott le az egyes tízéves periódusok folyamán.

1949 és 1960 között jelentős mértékben (153 000 fővel) nőtt a munkaképes korú aktív kereső férfiak száma. Ez nagyrészt a népességstruktúra változásával magyarázható, és csak jóval kisebb részben a korcsoportos aktivitási arányszámok emelkedésével.

Az aktív kereső férfiak népességen belüli aránya ez időszakban 91,0 százalékról 92,1 százalékra emelkedett. Ezen kis növekedés egyharmad része tulajdonítható a korstruktúra változásának és kétharmad része a korcsoportos aktivitási arányszámok emelkedésének.

A 15–19 éves korcsoportban jelentősen csökkent az aktivitási arányszám, a munkaképes korú férfi népesség többi korcsoportjában emelkedett, így válhatott ez a tényező a szerény növekedés egyik forrásává. A korstruktúra változása nem mutat különösebb jellegzetességet, és hatása is igen kis mértékű. Ennek megfele-

lően az aktív kereső férfiak létszámának jelentős növekedése szinte kizárólag a népességszám növekedésének köszönhető.

1960 és 1970 között a munkaképes korú férfi népesség létszáma 204 000-rel (7,0%) növekedett, ezzel szemben az aktív keresők száma csak 40 000-rel (1,5%). A népességstruktúra változása jelentősen emelte volna az aktív kereső férfiak létszámát, de a korcsoportos aktivitási arányszámok csökkenése erősen mérsékelte ezt a hatást. Így ebben az időszakban az aktív kereső férfiak népességen belüli aránya 92,1 százalékról 87,4 százalékra csökkent. Ezt a csökkenést mind az aktivitási arányszámok változása, mind a korstruktúra módosulása elősegítette, s az előbbi tényező játszotta a lényegesebb szerepet.

A korcsoportos aktivitási arányszámok minden egyes korcsoportban csökkentek, a legnagyobb mértékben a legfiatalabb korcsoportban. A korstruktúra kedvezőtlen változása azt jelenti, hogy nőtt a 15–24 éves férfiak, s ezzel együtt csökkent a 25–54 évesek aránya a munkaképes korúakon belül.

1970 és 1980 között a férfi népesség létszáma 98 000 fővel (3,1%), s az aktív keresők létszáma is több mint 88 000-rel (3,2%) nőtt. A népességstruktúra változása jelentősen megnövelte volna az aktív kereső férfiak létszámát, de az aktivitási arányszámok csökkenése ebben az időszakban is lényegesen mérsékelte ezt a hatást.

Az aktív kereső férfiak népességen belüli aránya mindössze 0,1 százalékkal növekedett. Ez a változatlanúság abból adódott, hogy bár a férfiak korstruktúra-változása növelte volna az arányszámot, de ezt a hatást közömbösítette a korcsoportos aktivitási arányszámok csökkenése.

A korcsoportos aktivitási arányszámok a 20–24 éves férfiak kivételével valamennyi korcsoportban csökkentek, s a csökkenés mértéke az idősebbek felé haladva egyre növekszik. A korstruktúra kedvező változása azt jelenti, hogy megnőtt a 20–34 évesek aránya a munkaképes korú férfi népességben.

Összefoglalva az 1949 és 1980 közötti időszakot, megállapítható, hogy az aktivitási arányszámok változása az 1950-es években kis szerepet játszott, az 1960-as és az 1970-es években azonban jelentős negatív hatást gyakorolt mind az aktív keresők számának, mind népességen belüli arányának alakulására. A korstruktúra változása az 1960-as években szintén kedvezőtlenül alakult, így ebben a periódusban a munkaképes korú aktív kereső férfiak népességen belüli aránya jelentősen csökkent. Az aktív keresők létszáma mindhárom periódusban növekedett, ez azonban a népesség számának jelentős növekedéséből adódott.

2. tábla

A munkaképes korú férfi népesség számának és arányának alakulása gazdasági aktivitás szerint

Év	A munkaképes korúak száma összesen	Ebből:					
		az aktív		az inaktív		az eltartottak	
		keresők					
		száma	aránya (százalék)	száma	aránya (százalék)	száma	aránya (százalék)
1949	2 789 504	2 538 707	91,01	44 071	1,58	206 726	7,41
1960	2 922 918	2 692 020	92,10	35 591	1,22	195 307	6,68
1970	3 127 365	2 731 799	87,35	89 549	2,86	306 017	9,79
1980	3 225 543	2 820 120	87,43	171 319	5,31	234 104	7,26

Az inaktív keresők száma és népességen belüli aránya, az 1950-es években kismértékben csökkent, majd az 1960-as és 1970-es években jelentős mértékben növekedett. Az eltartottak népességen belüli arányának kismértékű (6,68 és 9,79 százalék közötti) hullámozása jól tükrözi a 15–24 évesek népességen belüli arányának a hullámozását.

A 15–54 éves korú női népesség gazdasági aktivitásának változása

A vizsgált három évtized alatt a nők részvétele a gazdasági életben jelentős mértékben megnövekedett. Míg 1949 és 1980 között a munkaképes korú női népesség száma kevesebb mint 130 000 fővel – 4,6 százalékkal – nőtt, addig a megfelelő korú gazdaságilag aktív keresők száma több mint 1 110 000-rel – több mint 114 százalékkal – emelkedett. Ezen időszak alatt a női aktív keresőknek a női népességen belüli aránya 34,6 százalékról 70,8 százalékra nőtt. Ez a változás természetesen nem egyenletesen következett be az egyes népszámlálások közötti időszakokban:

1949 és 1960 között a 15–54 éves nők száma csaknem 13 000 fővel nőtt (0,5%), az aktív keresők száma pedig 438 000-rel (45%). Ez utóbbi növekedését kizárólag a korcsoportos aktivitási arányszámok jelentős mértékű növekedése magyarázza, a népességstruktúra változása elhanyagolható szerepet játszott.

Az aktív kereső nőknek a női népességen belüli aránya 34,6 százalékról 49,9 százalékra emelkedett. Ez kizárólag a korcsoportos aktivitási arányszámok növekedéséből származik, és ezen hatást igen minimális mértékben mérsékelte a korstruktúra némileg kedvezőtlen változása.

A korcsoportos aktivitási arányszámok a 15–19 éves korcsoportot kivéve minden korcsoportban jelentősen növekedtek. A növekedés mértéke a 40–44 éves korcsoportban a legnagyobb, és innen haladva a fiatalabb, illetve az idősebb korcsoportok felé, nagyjából egyenletesen csökken a növekedés üteme. Kivételt képez a 15–19 éves nők korcsoportja, ahol némi csökkenés következett be. A női népesség korstruktúrájának kedvezőtlen változása azt jelenti, hogy csökkent a 15–29 évesek és a 40–44 évesek aránya a munkaképes korú női népességben, és nőtt a 30–39 évesek és a 45–54 évesek aránya. Ez a változás – egyéb tényezők változatlan-sága esetén – minimális mértékben csökkentette volna az aktív keresők népességen belüli arányát.

1960 és 1970 között 71 000 fővel (2,5%) nőtt a 15–54 éves női népesség száma. Az aktív kereső nők száma 436 000-rel (30,9%) emelkedett.

A munkaképes korú aktív kereső nők létszámának növekedése elsősorban a korcsoportos aktivitási arányszámok emelkedésével magyarázható (ez 390 000 főt jelent), és csak kisebb részben a népességstruktúra változásával. Az aktív kereső nők női népességen belüli aránya 49,9 százalékról 63,7 százalékra emelkedett. Ez a növekedés szintén a korcsoportos aktivitási arányszámok emelkedésének köszönhető, és ezt a hatást elhanyagolható mértékben csökkentette a korstruktúra kedvezőtlen változása.

A korcsoportos aktivitási arányszámok a 15–54 éves korú női népesség minden egyes korcsoportjában növekedtek. A legnagyobb mértékű növekedés a 35–39 éves korcsoportban található, míg a fiatalabb és az idősebb korcsoportok felé haladva csökken a növekedés üteme. A korstruktúra némileg kedvezőtlen változása abból adódik, hogy csökkent a 25–54 éves nőknek a női munkaképes korú népességen belüli aránya (ahol a legmagasabbak a korcsoportos aktivitási arányszámok), és növekedett a 15–24 évesek aránya.

1970 és 1980 között 45 000-rel (1,6 százalékkal), nőtt a 15–54 éves női népesség létszáma, az aktív keresők létszáma pedig 237 000-rel (12,8 százalékkal) emelkedett. Ezen növekedés háromnegyed része magyarázható a korcsoportos aktivitási arányszámok emelkedésével, és egynegyed része a népességstruktúra változásával.

Az aktív kereső nők női népességen belüli aránya 63,7 százalékról 70,8 százalékra emelkedett. E növekedésnek mintegy 86 százalékát a korcsoportos aktivitási arányszámok változása és a maradék részt a korstruktúra módosulása magyarázza.

Nőtt az aktivitás szintje a 25–54 éves korú női népesség valamennyi korcsoportjában, a legnagyobb mértékben a 35–39 évesek között. Ezzel szemben a 15–24 éves korú női népességnél némi csökkenés tapasztalható.

Egészében vizsgálva az 1949 és 1980 közötti periódust – a korábbi számítások eredményeire támaszkodva – a következő megállapítások tehetők. A munkaképes korú női népességben az aktív keresők száma és népességen belüli aránya igen nagy mértékben emelkedett az 1950-es és az 1960-as években, de jelentős volt a növekedésük az 1970-es években is. Mindhárom tízéves periódusban az aktív kereső nők száma és népességen belüli aránya növekedésének elsősorban a korcsoportos aktivitási arányszámok növekedése, azaz az aktivitás szintjének a tényleges emelkedése volt a forrása. Az 1950-es években a 15–19 éves nők korcsoportját, az 1970-es években a 15–24 éveseket kivéve a munkaképes korú női népesség valamennyi korcsoportjában nőtt az aktivitási arányszám. A női népesség korstruktúrájának változása az 1950-es és az 1960-as években igen kis mértékben, de kedvezőtlenül, az 1970-es években azonban pozitívan befolyásolta az aktív kereső nők számának és a női népességen belüli arányának a változását, ez a tényező azonban korántsem játszott olyan lényeges szerepet, mint a korcsoportos aktivitási arányszámok változása. A munkaképes korú aktív kereső nők létszámának növekedésében az 1960-as és az 1970-es években szerepe volt a népesség létszámnövekedésének, de ezen tényező jelentősége is viszonylag mérsékeltnak mondható.

Ezzel párhuzamosan folyamatosan csökkent a munkaképes korú eltartott nők száma, s az 1949. évi 1 807 000-rel szemben 1980-ban már csak 494 000 ilyen státusú nőt jegyeztek fel a népszámlálás alkalmával. Az inaktív kereső nők száma az 1950-es években csökkent, majd az 1960-as és az 1970-es években jelentősen megemelkedett. (1949-ben még csak 37 000, 1980-ban már 368 000 inaktív kereső nő volt.) Ez természetesen jelentős részben a gyermekgondozási segély (gyes) intézményének a bevezetésével magyarázható, de ha a gyesen levőket nem vesszük figyelembe, akkor is jelentős növekedés tapasztalható. Ugyanezeket állapíthatjuk meg a munkaképes korú eltartott és inaktív kereső nők népességen belüli arányának a változásáról is.

Az eddigiekben a népszámlálási kötetekben szereplő kategóriák szerint végeztünk elemzést. Érdemes azonban úgy is elvégezni a számításokat, hogy a gyesen levőket az aktív keresők közé soroljuk, hiszen feltételezhető, hogy döntő többségük csak ideiglenesen tartozik az inaktív keresők közé.⁴

Ezen kategorizálás szerint nem csak megemelkedtek a korcsoportos női aktivitási arányszámok, de ezen arányszámok legnagyobb értékei eltolódtak a fiatalabb női korcsoportok felé. Míg az előző felosztás szerint mind 1970-ben, mind 1980-ban a 35–39 éveseknél volt a legmagasabb az aktivitás szintje, addig a mostani kategorizálás szerint 1970-ben a 20–24 éveseknél, 1980-ban pedig a 25–29 éveseknél.

⁴ Ez természetesen némi torzítást jelent, hiszen nem biztos, hogy minden szülő nő visszamegy dolgozni, de a tendenciák jelzésére alkalmas ez a kategorizálás is.

3. tábla

A munkaképes korú női népesség számának és arányának alakulása gazdasági aktivitás szerint

Év	A munkaképes korúak száma összesen	Ebből:							
		az aktív keresők		a gyesen levők száma	az aktív keresők és a gyesen levők aránya (százalék)	az inaktív keresők		az eltartottak	
		száma	aránya (százalék)			száma	aránya (százalék)	száma	aránya (százalék)
1949 . . .	2 818 691	973 943	34,55	—	34,55	37 442	1,33	1 807 306	64,12
1960 . . .	2 831 504	1 412 183	49,87	—	49,87	20 540	0,73	1 398 781	49,40
1970 . . .	2 902 073	1 848 111	63,68	141 183	68,55	178 580	6,15	875 382	30,17
1980 . . .	2 947 270	2 085 333	70,75	280 952	80,29	367 669	12,46	494 268	16,77

Röviden összefoglalva a számításokat, megállapíthatjuk, hogy ez a kategorizálás még jobban kiemeli, hogy az aktív kereső nők számának és népességben belüli arányának növekedése döntő mértékben a korcsoportos aktivitási arányszámok emelkedésének köszönhető. Az inaktív keresők száma és aránya, bár jóval kisebb mértékben, de így is jelentősen emelkedett.

A munkaképes korú össznépesség gazdasági aktivitásának változása

A népszámlálási adatok szerint a munkaképes korú össznépességben (15–54 éves nők és 15–59 éves férfiak) az aktív keresők száma 1949 és 1980 között 3 513 000-ről 4 905 000-re emelkedett. Ez természetesen nem csak a gazdasági aktivitás változását tükrözi, hiszen a 3 évtized alatt a vizsgált népesség összlétszáma is 565 000 fővel nőtt. Míg 1949-ben azonban a munkaképes korú népességnek csak 62,6 százaléka volt aktív kereső, addig ez az arányszám 1980-ban 79,5 százalékot tett ki.

1949 és 1960 között a munkaképes korú népesség létszáma 146 000-rel (2,6%) nőtt, az aktív keresők száma pedig 592 000-rel (16,8%). Ez utóbbi növekedésének 20 százalékát a népességstruktúra változása, és 80 százalékát az aktivitási arányszámok emelkedése magyarázza.

Az aktív keresők népességben belüli aránya 62,6 százalékról 71,3 százalékra emelkedett, amely kizárólag a korcsoportos gazdasági aktivitási arányszámok növekedésének köszönhető. (A korstruktúra változása nem játszott szinte semmilyen szerepet.) A korcsoportos aktivitási arányszámok a 15–19 éveseknél csökkentek, a többi korcsoportban azonban lényegesen emelkedtek.

1960 és 1970 között a munkaképes korú népesség összlétszáma 275 000 fővel (4,8%) nőtt, az aktív keresők létszáma pedig 476 000-rel (11,6%). Ezen növekedés 40 százaléka a népességstruktúra változásából és 60 százaléka az aktivitási arányszámok emelkedéséből adódik.

Az aktív keresők népességben belüli aránya 71,3 százalékról 76,0 százalékra emelkedett. A korstruktúra változása ebben az időszakban is elhanyagolható szerepet játszott, így e növekedés kizárólag a korcsoportos aktivitási arányszámok növekedésével magyarázható.

A 15–19 évesek és az 55–59 évesek kivételével valamennyi korcsoportban növekedtek a korcsoportos gazdasági aktivitási arányszámok az 1960 és 1970 közötti években.

1970 és 1980 között a munkaképes korú népesség létszáma 143 000-rel (2,4%) nőtt. Az aktív keresők száma 326 000-rel (7,1%) nőtt. E növekedésben a népességstruktúra változása valamivel nagyobb szerepet játszott, mint az aktivitási arányszámok emelkedése.

Az aktív keresők népességen belüli aránya 76,0 százalékról 79,5 százalékra emelkedett.

Ezekben az években a korstruktúra változása és a korcsoportos aktivitási arányszámok emelkedése közel azonos szerepet játszott. Az aktivitási arányszámok a legidősebb és a két legfiatalabb korcsoportban csökkentek, a többiben növekedtek. A korstruktúra kedvező változása azt jelenti, hogy megnőtt a 20–34 évesek aránya a munkaképes korú népességben.

4. tábla

A munkaképes korú össznépesség számának és arányának alakulása gazdasági aktivitás szerint

Év	A munkaképes korúak száma összesen	Ebből:							
		az aktív keresők		a gyeseen levők száma	az aktív keresők és a gyeseen levők aránya (százalék)	az inaktív keresők		az eltartottak	
		száma	aránya (százalék)			száma	aránya (százalék)	száma	aránya (százalék)
1949 . .	5 608 195	3 512 650	62,63	—	62,63	81 513	1,46	2 014 032	35,91
1960 . .	5 754 422	4 104 203	71,32	—	71,32	56 131	0,98	1 594 088	27,70
1970 . .	6 029 438	4 579 910	75,96	141 184	78,30	268 129	4,45	1 181 399	19,59
1980 . .	6 172 813	4 905 453	79,47	280 952	84,02	538 988	8,73	728 372	11,80

Összefoglalva a vizsgált három évtized elemzését, az alábbi következtetések vonhatók le.

1. A munkaképes korú aktív keresők létszáma az 1950-es években emelkedett a legnagyobb mértékben, s ezen növekedés elsősorban a népesség korcsoportos gazdasági aktivitási arányszámainak az emelkedéséből s kisebb részben az össznépesség növekedéséből származott. Az 1960-as években már kisebb mértékben emelkedett az aktív keresők száma, s ez is mintegy 40 százalékban az össznépesség növekedésével magyarázható. Az 1970-es években még jobban mérséklődött az aktív keresők létszámának a növekedése, s ezen növekedés fő forrása a népességstruktúra változása volt.

2. Az aktív keresők népességen belüli aránya is az 1950-es években növekedett a legnagyobb mértékben. Ennek kizárólagos forrása az aktivitási szint emelkedése. Az 1960-as arányszám kisebb mértékben emelkedett, s ennek szintén az aktivitási szint növekedése volt az egyedüli forrása. Az 1970-es években már a korstruktúra változása és a korcsoportos gazdasági aktivitási arányszámok változása közel azonos szerepet játszott.

3. A munkaképes korú inaktív keresőknek mind a száma, mind a népességen belüli aránya az 1960-as években kismértékben csökkent, majd az 1960-as és az 1970-es évek folyamán jelentősen emelkedett. Az eltartottak száma és népességen belüli aránya az egész időszak folyamán egyenletes és nagyarányú csökkenést mutat. Ez a folyamat természetesen a nők és a férfiak eltérő gazdasági magatartása változásainak az eredőjeként ment végbe.

A korcsoportos gazdasági aktivitási arányszámok változása a 15–69 éves korú össznépeségben

Az eddigiekben a munkaképes korú aktív keresők száma és népességben belüli aránya változásainak tényezőkre bontását végeztük el. Érdemes azonban kiemelten is megvizsgálni a korcsoportos aktivitási arányszámok alakulását az adott időszakban.

Ahogy az ábrán látható, mind 1949-ben, mind 1960-ban a 20–24 éves korcsoportban a legmagasabb az aktivitási arányszám. Az ennél idősebb korcsoportoknál 1949-ben többé-kevésbé egyenletes csökkenés tapasztalható az aktivitás szintjében. 1960-ban a 25–54 éves népességben csak igen minimális mértékben csökken az aktivitás szintje az életkor előrehaladtával, majd 55 év felett igen jelentős, és állandó csökkenés tapasztalható.

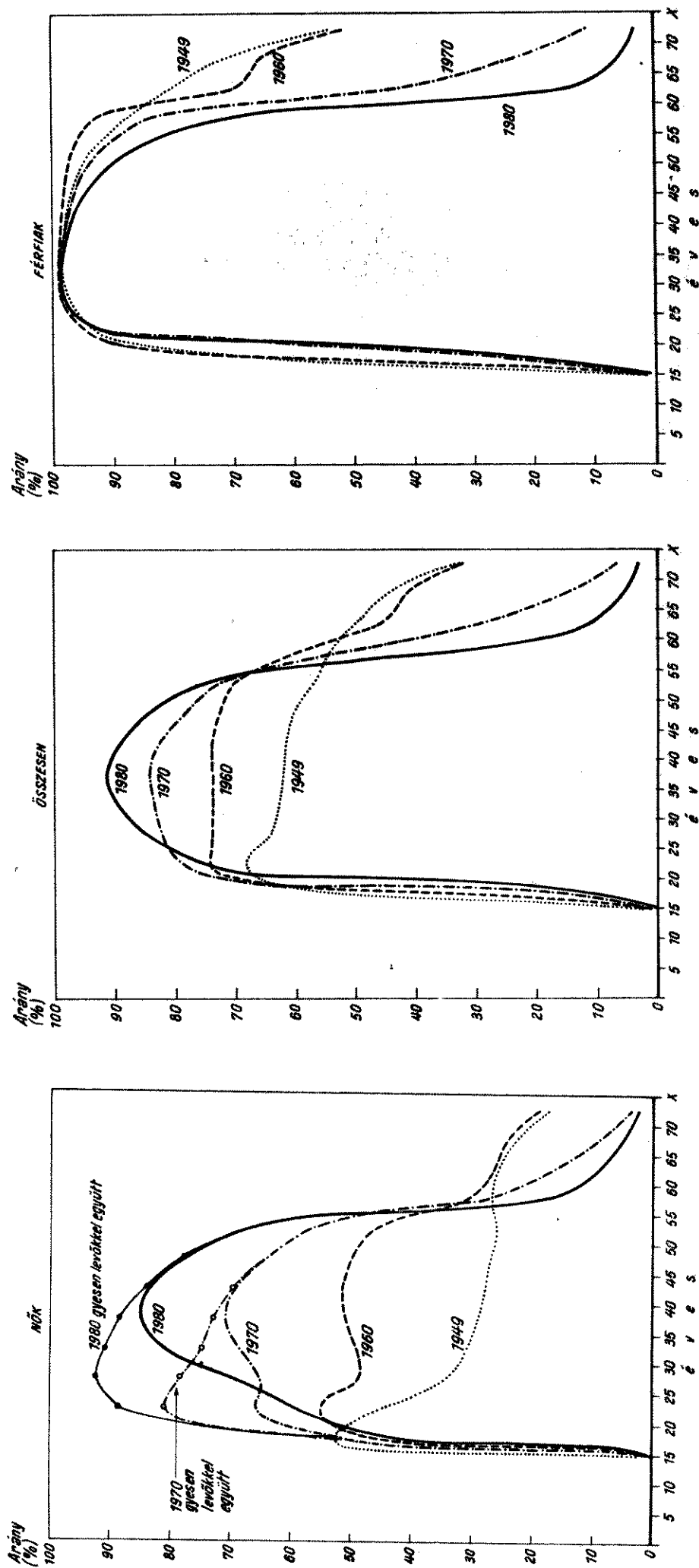
1970-ben és 1980-ban a korcsoportos aktivitási arányszámok által leírt görbe majdnem szabályos parabola, amely parabolának a maximum pontja a 35–39 éves korcsoportnál található.

Általános tendencia a 20–54 éves népesség aktivitási szintjének emelkedése a vizsgált időszakban (míg 1949-ben 56 és 69 százalék között vannak a korcsoportos aktivitási arányszámok, addig 1980-ban már 77 és 91 százalék között). Ezzel ellentétes tendenciaként csökkent a 15–19 évesek, és igen nagymértékben csökken az 55–69 évesek aktivitása. (Kivétel az 55–59 éves korcsoport aktivitási arányszáma 1949-ben, amikor is alacsonyabb ezen korcsoport aktivitási szintje, mint 1960-ban és 1970-ben. Ez azzal magyarázható, hogy 1949-ben általában jóval alacsonyabbak a korcsoportos aktivitási arányszámok, mint a többi megfigyelt évben, és bár csökkenő tendenciát mutat az idősebb korúak aktivitása, ebben a korcsoportban 1960-ban és 1970-ben még nem olyan jelentős, hogy egy magasabb szintről is egy igen alacsony szint alá essen.) Ezen sajátosságoknak megfelelően eltérő módon alakult a népesség gazdasági aktivitási szintje az egyes periódusokban.

Egy népesség különböző időpontokban megfigyelhető gazdasági aktivitási szintjét direkt standardizálással lehet összehasonlíthatóvá tenni. (Mint ismeretes, direkt standardizálással a korstruktúra változásából eredő hatást szűrjük ki.) Jelen esetben standard népességül olyan népességet választunk, amelyben minden egyes korcsoportot egy-egy személy reprezentál. Így a standardizálás nem jelent mást, mint a korcsoportos gazdasági aktivitási arányszámok egyszerű összeadását.⁵ Ezek alapján 1949 és 1960 között nagymértékben emelkedett az aktivitás szintje, amely elsősorban annak tulajdonítható, hogy a 20–54 éves népességben több mint 10 százalékkal növekedtek a korcsoportos aktivitási arányszámok. 1960 és 1970 között már minimális csökkenés tapasztalható az idősebb korcsoportok gazdasági aktivitásában bekövetkezett nagyarányú visszaesés miatt. Ezt a hatást már nem tudta teljes mértékben ellensúlyozni az aktivitási aránynak a 25–49 éves korú népesség korcsoportjaiban tapasztalt 6–10 százalékos növekedése. 1970. és 1980 között már jelentősen csökkent az aktivitás szintje. Bár itt is emelkedtek a 25–54 éves korú népesség korcsoportjaiban az aktivitási arányszámok (2–7%-kal), de a 3 legidősebb korcsoportban több mint 10 százalékkal csökkentek a megfelelő értékek. (Ha csak a 20–54 éves korú népességet vizsgálnánk, akkor a 3 periódus alatt igen nagy arányú – bár csökkenő mértékű – növekedést mutatnánk ki.) E három periódus együttes eredményeként 1949 és 1980 között jelentős mértékben növekedett a 15–69 éves népesség gazdasági aktivitási szintje.

⁵ Tudva azt, hogy különböző standard népesség választása esetén különböző összehasonlítási eredményhez jutunk, egyéb szempont híján először a legegyszerűbb megoldást választottuk.

Az aktív keresők aránya a megfelelő nemű és korú népességben

A vázolt standardizálás azonban részben hamis következtetések levonására ad lehetőséget, hiszen azzal a feltételezéssel éltünk, hogy a vizsgált népesség egyenletesen oszlik meg az egyes korcsoportok között. Ezáltal az idősebb korcsoportok gazdasági aktivitásában bekövetkezett – egyébként is elég nagyarányú – csökkenés hatását jelentősen felerősítettük. Jobban tükrözik a valóságos folyamatokat, ha standard népességstruktúrának mindig az egyes periódusok eleji tényleges népességstruktúrát választjuk. Ezek alapján a 15–69 éves népesség aktivitási szintje az 1960-as években még növekedett, az 1970-es években azonban már csökkent. A két évtized hatása nagyjából egyforma volt, csak ellentétes előjelű, így az 1949 és 1980 közötti periódusban a 15–69 éves népesség aktivitási szintjének a növekedése szinte kizárólag az 1950-es évek aktivitásnövekedésével magyarázható.

IRODALOM

- (1) Dr. Tamásy József: A munkaerő vizsgálatának demográfiai alapjai. *Demográfia*, 1959. évi 2–3. sz. 217–239. old.
- (2) Munkaerőgazdaságtan. (Szerk.: Timár János.) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1981. 478 old.
- (3) Valkovics Emil: A demográfiai elemzés elvei és módszerei. (Kézirat.)

TARGYSZÓ: Gazdasági aktivitás. Standardizálás.

РЕЗЮМЕ

После второй мировой войны в Венгрии внутри населения значительно возросли численность и доля активных самодеятельных. В своем труде автор с помощью двойной стандартизации стремится ответить на вопрос о том, в какой мере рост численности активных самодеятельных можно объяснить изменением структуры населения, то есть фактической численности отдельных возрастных групп, и, соответственно, какова роль модификации возрастной структуры и коэффициентов активности возрастных групп в изменении доли активных самодеятельных внутри населения. Свои расчеты относительно населения трудоспособного возраста автор производит по полам на основании данных послевоенных переписей населения.

SUMMARY

After World War II the number of active earners and their proportion within the population increased considerably in Hungary. By means of double standardization, the author looks for an answer to the question, to what extent the increase of active earners can be explained by the change in population structure, that is in the actual number of individual age groups, and to what extent the change in age structure and in activity rates by age groups influenced the proportion of active earners within the population. The computations were carried out, on the data basis of after war censuses for the population in working age, broken down by sex.

AZ IPARBÓL A MEZŐGAZDASÁGBA ÁRAMLÓ MUNKAERŐ

OSVÁTH ZSUZSA

A hetvenes évek közepétől fokozatos létszámcsökkenés jelentkezett a szocialista iparban. Ez a jelenség kezdetben magukat a vállalatokat is meglepte, és minden eszközzel dolgozók megtartására törekedtek, hogy a termelési tervek teljesítése ne kerüljön munkaerőhiány miatt veszélybe. A hatékonyság növelése érdekében egyes vállalatok jobb munka- és üzemszervezési eljárásokkal jelentős munkaerőt takarítanak meg – különösen a gépiparban és a könnyűiparban –, de többségükre a rendelésihiány időszakában is jellemző a létszámtartás, sokan pedig munkaerőhiányra panaszkodnak. Ebben kétségtelenül szerepet játszik a vállalatok korlátlan munkaerőéhsége, amely a munkaerőhiányt a valóságosnál nagyobbak tűnteti fel.

Az ipari létszám csökkenésével párhuzamosan a mezőgazdaságban a hetvenes évek közepén megállt a korábbi évekre jellemző erőteljes létszámfogyás, majd a nyolcvanas évek elején évi 20–30 000 fővel nőtt a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma, 1983 óta azonban ismét lassú csökkenés indult meg. Annak, hogy a mezőgazdaság létszáma csak igen mérsékelt ütemben, sőt időnként meg-megtorpanva fogyott az elmúlt évtizedben, az alaptevékenységen kívüli – főleg ipari – tevékenységek térhódítása volt az oka.

Az 1970-es években az ipari létszám csaknem valamennyi fejlett tőkés országban csökkent, tehát a jelenség a gazdasági szerkezet egészséges átalakulása irányába ható tényezőként is felfogható. Ezekben az országokban az iparban foglalkoztatottak aránya a mezőgazdasági létszámmal párhuzamosan apadt, a két ágazatban dolgozók együttes hányada a legtöbb országban 30–35 százalék körül stabilizálódott, és a terciér szektor nagymértékű előretörésével járt együtt.

Hazánkban az ágazati átrendeződés csak lassan indult meg. Jelenleg az ipar és a mezőgazdaság az aktív keresőknek csaknem 50 százalékát köti le, a terciér szektorban foglalkoztatottak aránya pedig jelentősen elmarad a gazdaságilag fejlett országokra jellemző szinttől.

Magyarországon 1975 és 1984 között az ipar létszáma 1,7 millióról 1,5 millió főre csökkent, miközben a mezőgazdaságé – némi ingadozás után – 1984-ben is az 1975. évi szinten volt. A mintegy 200 000 fős ipari létszámfogyásért – legalább is az abszolút különbségek alapján – nem lehet a mezőgazdaságot hibáztatni.

Ugyanakkor a mezőgazdaság ipari üzemeiben 1975 és 1984 között 71 000-ről 144 000-re nőtt a fizikai létszám, a tényleges tevékenységet nézve tehát kevésbé erőteljes az ipar és a mezőgazdaság közötti arányeltolódás az utóbbi javára, mint a szervezet szerinti adatok tükrében.

A mezőgazdaság és az ipar közötti munkaerőcsere az 1970-es évek közepétől 1982-ig a mezőgazdaság javára megnyilvánuló többlettel zárult. (Teljes körű munkaerő-forgalmi adatok szerint 1980-ban 33 000 fő cserélte fel ipari munkahelyét mezőgazdaságira, miközben a mezőgazdaságból 24 500 fő távozott az iparba.)

1983 fordulatot jelentett a két népgazdasági ág munkaerő-forgalmában. Az ipari szabályozás normativitásának fokozódása, a bérszabályozási rendszer változásai növelték az ipar munkaerő-megtartó képességét. A vállalati gazdasági munkaközösségek létrejöttével az ipari üzemekben is lehetővé vált a többletjövedelem szerzése. Így napjainkban az ipari létszámfogyás üteme mérséklődött, és az ipari vezetők már nem elsősorban a mezőgazdaságot teszik felelőssé a munkaerőgondokért.

A két népgazdasági ág közötti létszámmozgás jelenleg is fennáll, és ha az egyenleg már nem is a mezőgazdaság többletét mutatja, továbbra is érdekes a kétirányú munkaerő-áramlásból az iparból a mezőgazdaság felé irányuló mozgások vizsgálata.

Feltételezésünk szerint az iparból a mezőgazdaságba vándorló munkaerő számára a mezőgazdaságban végzett ipari tevékenység teremt munkaalkalmat.

Tanulmányom első részében a szabályozórendszer rendeleteinek és ezek hatásainak rövid ismertetésével arra keresem a választ, hogy miért „éri meg” a mezőgazdaságnak, hogy jelentős mértékű kiegészítő tevékenységet folytasson. A második fejezetben a Központi Statisztikai Hivatalban 1983-ban végzett reprezentatív vizsgálat¹ eredményeinek felhasználásával kíséreltem megválaszolni, miért „éri meg” a dolgozónak, hogy ipari munkahelyét elhagyva mezőgazdasági termelőszövetkezetekben vállaljon munkát.

AZ IPARBAN ÉS A MEZŐGAZDASÁGBAN VÉGZETT IPARI TEVÉKENYSÉG SZABÁLYOZÁSÁNAK ELTÉRÉSEI²

A mezőgazdaságban végzett ipari tevékenységben az iparétól eltérő ár-, jövedelem- és bérszabályozás érvényesül. Annak ellenére, hogy a hatóságok igyekeztek a két népgazdasági ágban végzett ipari tevékenység számára közel azonos feltételeket teremteni, és a jövedelemelvonás mértékét illetően ezt lényegében el is érték, a szabályozók hatása számottevően különböző, amennyiben eltérő feltételeket teremt e két népgazdasági ágban folytatott ipari tevékenység számára.

Árszabályozás

Az első alapvető különbség az árszabályozásban mutatkozik meg. 1980-ig a mezőgazdaságban gyártott ipari termékek árképzése a mezőgazdasági termékekkel azonos szabályozású volt, nem írtak elő számukra sem rezsikulcsot, sem fix haszonkulcsot. Ezért elsősorban a kohó- és gépipari, valamint a könnyűipari termékek árának volt nagy a nyereségtartalma.

1980 óta nem népgazdasági ágakra, hanem termékekre vonatkozik az árszabályozás. A mezőgazdaságban előállított ipari termékek legnagyobb része a szabad áras árképzés körébe tartozik. A mezőgazdaságnak a saját költségviszonyok alapján árazott ipari termékeknél az iparénál átlagosan 4–10 százalékkal alacsonyabb

¹ A mezőgazdasági termelőszövetkezetek létszámának 8,6 százalékát reprezentáló termelőszövetkezetekre terjedő minta alapján 8367 olyan dolgozó adatát gyűjtöttük össze, akik 1978 és 1983 között ipari munkahelyről kerültek a mezőgazdaságba és a felvétel időpontjában is ott dolgoztak.

² A szabályozórendszer ismertetésében Papp Sándor: „A mezőgazdasági ipar ellenfél vagy partner” című könyvére támaszkodtam. (Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 1985. 154 old.)

nyabb bérjárulékkel kell számolnia, és a nyereséget nem eszköz–bér arányosan kell kalkulálnia, mint az iparban, hanem a termékelőállításnál 6 százalékos, a szolgáltatásoknál pedig 8 százalékos árbevételarányos nyereségkulcs alkalmazását írták elő.

A keresleti–kínálati viszonyok hatására ettől az árkalkulációtól el lehet térni. Jellemzően, a mezőgazdasági ipari üzemek az ipar áraihoz igazítják áraikat, ami az alacsonyabb költséghányad (bérjárulék, amortizáció) miatt magasabb nyereséget biztosít a számukra.

Az utóbbi időben a mezőgazdasági kiegészítő üzemágak ipari és szolgáltató részelei úgy elszaporodtak, hogy a piac telítődésével az extra jövedelmek mérséklődtek. 1982 óta már nemcsak a termelőszövetkezetek kiegészítő üzemágai, hanem a vállalati gazdasági munkaközösségek is konkurrenciát jelentenek egymás számára.

A jövedelemszabályozás

Az állami ipar és a mezőgazdaságban végzett ipari tevékenység jövedelemszabályozása alapvetően három területen tér el:

- a költségszabályozás;
- a nyereségelvonás,
- az amortizációelvonás

területén.

A költségszabályozó tételek közül a termelési adó és a bérjárulék-fizetési kötelezettség más a mezőgazdaságban végzett ipari tevékenységben, mint az iparban.

A termelési adóval a mezőgazdaság ipari tevékenységének szerkezetét és területi elhelyezkedését kívánják szabályozni. A termelési adó alapja az adóköteles tevékenység nettó árbevétele, termékcsoportonként differenciált kulcsokkal (1983-ig 0–20 százalék, 1983-tól 0–15 százalék).

1980-tól Budapesten és az öt megyei városban 10 százalékkal növelt termelési adót kellett fizetni. 1982-től eltörölték a megyei városok területén végzett ipari tevékenységre kivetett termelésiadó-többletet.

A termelésiadó-fizetés 70 százalékát elengedték a kedvezőtlen termőhelyi adottságú (14 aranykorona kataszteri tiszta jövedelem alatti) termelőszövetkezeteknek – kivéve a 10 százalékkal megnövelt termelési adóval illetett területeken fekvőket. 1981-től a 19,1 aranykorona kataszteri tiszta jövedelem alatti földterületen gazdálkodó gazdaságok is kaptak 30 százalék termelésiadó-kedvezményt. 1983-tól a Budapesten és vonzáskörzetében elhelyezkedő kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezetek is részesülnek a termelésiadó-visszatartási kedvezményből. 1984-től a kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezetek termelésiadó-visszatartását a felére mérsékeltek, 1985-től pedig a kedvezményezettség határa is csökkent.

A termelési adó a mezőgazdaság ipari tevékenységében a bányászati, kohászati, gépipari és vegyipari termékek előállítását kevésbé ösztönzi, mint a könnyűipari termékekét. A differenciálás célja a profilidegen tevékenységnek az iparénál kedvezőbb költségszámítás miatti extranyereségének lecsapolása. Az említett tevékenységek a mezőgazdaság ipari termelésének ma is mintegy felét jelentik, ez arra utal, hogy nyereségtartalmuk még a jelenlegi körülmények mellett is kielégítő.

A kiemelt területek adóterheinek fokozatos mérséklése a munkaerő-elszívó hatás visszafogásával szemben, a piaci igények kielégítését szem előtt tartva,

csökkentette a termelőszövetkezetek ipari (és szolgáltató) tevékenységének diszpreferenciáját.

A termelésiadó-fizetésben a legnagyobb változást az a rendelet jelentette, amelynek értelmében 1984-től az árkalkuláció során figyelembe vehető termelési adó mértékét 55 százalékra korlátozták! (Korábban a teljes termelési adó költségként volt elszámolható, így az árban elismerést nyert.) Ez az intézkedés több termelőszövetkezeti ipari üzemet felügyeletváltoztatásra készítetett.

Az állami ipar és a mezőgazdaságban folytatott ipari tevékenység adózási feltételeiben a termelési adó jelenti a legnagyobb különbséget. Papp Sándor idézett művében megállapítja: „Ha az ipar is a mezőgazdasági ipari tevékenység szabályai szerint adózna, akkor az ipar helyzete a jelenlegihez képest rendkívül kedvezőtlené válna, hiszen a nettó árbevételre kivetendő ... termelési adó önmagában több lenne, mint az ipar jelenlegi teljes adóterhe.”³ (Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy az állami ipar termékszerkezetében nagyobb az anyagigényes termékek súlya, így a nettó árbevétel mint vetítési alap torzít.)

További jelentős különbség az ipari és a mezőgazdasági szabályozás között, hogy a mezőgazdaság ipari tevékenységének amortizációjából nem von el a költségvetés, az állami iparban viszont (a mentesítéseket és kedvezményeket is beszámítva) 32 százalékos az elvonás.

A nyereséget terhelő adókat illetően az alapvető különbség az, hogy az állami vállalatok nyereségük, a termelőszövetkezetek pedig az egy főre jutó bruttó jövedelem alapján adóznak.

1. tábla

Az ipari tevékenység adózásának szektorális eltérései 1981-ben

Megnevezés	Az állami ipar	A mezőgazdasági ipar
	hozzáadott értékének százalékában	
Termelési adó	—	18,4
Bérijárulék	9,0	3,4
Amortizáció elvonása	5,6	—
Nyereséget terhelő adók	19,7	15,1
Összesen	34,3	36,9

Forrás: Papp Sándor i. m. 111. old.

Az 1. táblában bemutatott adatok azt tükrözik, hogy a jövedelemelvonást tekintve a hozzáadott érték (anyagmentes termelés) százalékában közel azonos helyzetben van az állami ipar és a mezőgazdaságban végzett ipari tevékenység. A kimutatható eltérések csak az adók szerkezetét érintik, végső költségkihatásuk lényegében nem különbözik.

A bérszabályozás

A mezőgazdaság ipari tevékenységén, illetve az állami iparban foglalkoztattak besorolási tételeiben és azok mértékében nincs eltérés. A bérfizetés adó-

³ Lásd: Papp Sándor i. m. 112. old.

terheit illetően viszont alapvető különbség, hogy az iparban 1984-ig az adó alapja a bérszínvonal- (bértömeg-) növekmény, a mezőgazdaságban viszont az egy főre jutó személyes jövedelem szintje. (1984 óta az ipar legtöbb ágazatában ugyan csak keresetszint-szabályozás érvényesül, ami nagyobb bérnövekedést tesz lehetővé.)

A mezőgazdaságban – annak ellenére, hogy a személyes jövedelem növelésének adóterhe kisebb, mint az iparban – lassúbb volt az elmúlt évtizedben a keresetek növekedése. A kereseteknek az iparéhoz képest sokkal erősebb szóródása, a több túlóra elszámolása, a gyakran formális követelményekhez kötött (fizikaiaknál 30, szellemiekénél 50 százalékos) prémium, az 50 százalékot is elérő veszélyességi pótlék azonban lehetővé tette, hogy bizonyos kiemelt munkakörökben az átlagot jóval meghaladó mértékű jövedelemre lehessen szert tenni. Az iparban csak a vállalati gazdasági munkaközösségek beindulása teremtette meg a keresetek differenciált növelésének feltételeit.

A mezőgazdaság erősebb költségérzékenysége azonban megakadályozta az átlagkeresetek gyors növekedését.

A mezőgazdasági jövedelemadó kulcsai lineárisak vagy progresszívek, nyereségelvonó hatásuk viszont a magasabb jövedelmű gazdaságokban általában regresszív. Az 1984. évi jövedelemadó-rendszer a korábbinál is nagyobb előnyben részesíti a jövedelmezőbb tevékenységeket, mert a legalsó jövedelmi kategóriában kissé nőtt, a középső kategóriában gyakorlatilag változatlan, a magasabb jövedelmezőségű üzemekben pedig csökkent az adóteher.

A mezőgazdaság ipari tevékenységének költségérzékenységét tovább erősíti az a tény, hogy a jövedelemadó alapja a bruttó jövedelem. Ez azt jelenti, hogy a bérköltség-megtakarítás teljes összege adóteher nélkül növeli a nyereséget. Emellett a termelési adó alapja az árbevétel, így költségcsökkentéssel azonos adóteher mellett nagyobb nyereséget lehet elérni.

Mindezek a tényezők kedvező értékesítési lehetőségek esetén megteremtik a feltételeit annak, hogy kis méretei és alacsonyabb eszközigenye miatt rugalmas alkalmazkodásra képes termelőszövetkezeti ipari üzemek betörjenek a piaci részekre. Bár összességében és arányát tekintve nem különböznek lényegesen az iparban és a mezőgazdaságban végzett ipari tevékenység adóterhei, a mezőgazdaság a fentiek alapján normatívabb, költségérzékenyebb, nyereségérdekeltebb.

AZ IPARBÓL A MEZŐGAZDASÁGBA (VISSZA-)ÁRAMLÓ MUNKAERŐ JELLEMZŐI

A jól jövedelmező ipari tevékenység munkaerő-fedezetét a mezőgazdasági termelőszövetkezetek részben az alaptevékenységből felszabadított, részben az ipari munkahelyekről a mezőgazdaság vonzásába került dolgozókkal igyekeznek megteremteni. Az ipar – attól függően, hogy milyen mennyiségű és minőségű, összetételű munkavállalótól kénytelen emiatt megválni – a különböző időszakokban eltérő mértékben hibáztatja a mezőgazdaságot munkaerőgondjaiért.

A nyolcvanas évek elején, amikor különösen felgyorsult a munkaerő áramlása az iparból a mezőgazdaságba, reprezentatív felmérés alapján igyekeztünk választ kapni a következő kérdésekre:

- tömeges-e az iparból a mezőgazdaságba irányuló munkaerőmozgás?
- elsősorban a kvalifikált dolgozókat érinti-e?
- elhagyják-e szakmájukat a szakképzett ipari dolgozók a mezőgazdaságban?
- az elérhető magasabb jövedelem vagy a munkahely és a lakóhely közelsége motiválja-e az iparból a mezőgazdaságba irányuló mobilitást?

A minta alapján 200–220 000 főre tehető az elmúlt évtizedben az ipari munkahelyet mezőgazdaságiért elhagyók száma; és mintegy 180–200 000 fő volt, aki korábbi mezőgazdasági munkahelyét iparira változtatta. A tíz év alatt összeségében mintegy 20 000 főt veszített az ipar. Ez nem számottevő, de ha hozzávesszük, hogy a hatvanas években a mezőgazdaság jelentette az ipar számára a legjelentősebb munkaerőforrást, továbbá, hogy a nyolcvanas évek elején átmenetileg nagyobb volt az ipar vesztesége, érthető az ipari vezetők kétségbeesése. Ha azonban megvizsgáljuk a mezőgazdaságba került munkaerő összetételét, látható, hogy tömegesen nem a magasan kvalifikált dolgozók váltottak népgazdasági ágat.

A munkahely-változtatók általános jellemzői

Az 1978 és 1982 között az iparból a mezőgazdaságba áramló munkaerő túlnyomó többsége (88 százaléka) fizikai foglalkozású. Az iparban dolgozók 80, a mezőgazdasági foglalkoztatottak 85 százaléka van fizikai állományban, a munkaerő-forgalomban tehát tényleges arányuknál nagyobb mértékben vesznek részt a fizikai dolgozók. A szellemi foglalkozásúak aránya a munkahely-változtatók között kisebb, mint akár az ipar, akár a mezőgazdaság törzslétszámában.

A fizikai foglalkozású munkahely-változtatók nagy része (63%) betanított vagy segédmunkás; míg az iparban 50 százalék, a mezőgazdasági termelészövetkezetekben az alaplétszámot tekintve 40 százalék a szakmunkások aránya, addig az iparból a mezőgazdaságba áramlók körében a reprezentatív felvétel adatai szerint mindössze 37 százalék.

A munkahely-változtatók többsége a fiatalabb korosztályba tartozik. A fizikai foglalkozásúak leggyakrabban 20–29 évesek, a szellemi foglalkozásúak között a 30–39 évesek változtatnak munkahelyet. (Ez nemcsak az iparból a mezőgazdaságba áramló munkaerőre, hanem a munkahely-változtatók egészére is igaz.) A mezőgazdaságba távozó ipari munkaerő sajátossága, hogy viszonylag nagy (30%) a 40 évnél idősebb munkahelyet változtatók aránya a fizikai foglalkozású nők körében (a férfiaknál ez alig több, mint 20 százalék). Az ezen a téren mutatkozó nemek közötti különbség a munkahely-változtatás nemenként eltérő indokait tükrözi: a férfiak elsősorban anyagi boldogulásukat keresve választják a termelészövetkezetet (ezért leginkább a családalapító korban levők – a 20–29 évesek – változtatnak); a nők viszont lakóhelyükhöz közelebbi munkahelyért hagyják el az ipart (elsősorban a hazatelepülést választva, tehát megállapodottabb életkorban).

A szellemi foglalkozásúak körében éppen fordított a helyzet. Erre az állománycsoportra a nagyobb stabilitás jellemző, az idősebb nők már ritkábban változtatnak munkahelyet, a mobilabb réteg a fiatal korosztály. (Az idősebb szellemi foglalkozású nők számára az iparban érvényes bérezési rendszer automatizmusai lényegesen magasabb kereseti lehetőségeket biztosítanak a mezőgazdaságban elérhetőnél, de a fizikai foglalkozásúak által az iparban elérhetőnél is.) Így a munkahelyüket változtató nem fizikai (szellemi) foglalkozású nőknek csak 20 százaléka idősebb 40 évesnél. A szellemi foglalkozású férfiaknak viszont közel 40 százaléka 40 évnél idősebb; számukra a mezőgazdasági munkahely vezető beosztást, kedvezőbb anyagi lehetőségeket vagy szakmai előmenetelt, esetleg újrakezdést ígér.

A munkahely-változtatók iskolai végzettsége, szakképzettsége

Az ipari munkahely után mezőgazdaságban elhelyezkedők iskolai végzettsége némileg elmarad az iparban dolgozók átlagától, de a mezőgazdaságban dolgozókéét meghaladja. Az alacsonyabb iskolázottságú rétegek munkahely-változtatása

tehát az ipar átlagos iskolázottsági szintjét nem csökkenti, a mezőgazdaságét viszont növeli.

2. tábla

A munkahely-változtatók iskolai végzettsége

Allománycsoport, nem	Az általános iskola 8 vagy kevesebb osztályát	Technikumot, vagy szakközépiskolát	Gimnáziumot	Felsőfokú tanintézetet	Összesen
	végzettség aránya (százalék)				
Az iparból a mezőgazdaságba munkahelyet változtatók					
Fizikai foglalkozású	91,2	5,8	2,6	0,4	100,0
Ebből:					
férfi	89,3	7,8	2,4	0,5	100,0
nő	94,3	2,7	2,9	0,1	100,0
Nem fizikai foglalkozású	24,6	41,6	17,6	16,2	100,0
Ebből:					
férfi	14,8	45,1	9,8	30,3	100,0
nő	32,6	38,7	24,3	4,4	100,0
Az iparban foglalkoztatottak					
Fizikai foglalkozású	89,1	6,8	3,9	0,2	100,0
Ebből:					
férfi	85,6	9,3	4,7	0,4	100,0
nő	93,4	3,1	3,4	0,1	100,0
Nem fizikai foglalkozású	21,8	42,3	14,2	21,7	100,0
Ebből:					
férfi	11,7	46,2	8,0	34,4	100,0
nő	31,7	39,3	19,6	9,4	100,0

Forrás: Adatgyűjtemény az állami iparban foglalkoztatottak létszám-, bér-, és kereseti viszonyairól. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest 1982. 35–52. old.

A fizikai foglalkozású munkahely-változtatók között valamivel kevesebb a középiskolát végzett, mint az iparban dolgozók egészében. A mezőgazdaságba távozó szellemi foglalkozásúaknál a gimnáziumi végzettség gyakoribb, mint az ipar átlagában.

A nem fizikai foglalkozásúak körében az iparból a mezőgazdaságba áramlók között kisebb arányban vannak felsőfokú tanintézetet végzettek, mint az ipar egészében. A felsőfokú végzettségűeknek az ipar jobb szakmai előmeneteli lehetőséget kínál, mint a mezőgazdaság.

Az iskolázottsági adatok azt mutatják, hogy az iparból a mezőgazdaságba elsősorban azok az ipari dolgozóknál alacsonyabb iskolázottsági szintű mezőgazdasági származású dolgozók vándorolnak, akik eredetileg nem találtak megfelelő elhelyezkedési lehetőséget lakóhelyük közelében, ezért az iparban próbálnak szerencsét, majd – eredeti elképzelésüket feladva vagy idővel a megfelelő munkaalkalmat megtalálva – a mezőgazdaságban helyezkednek el.

Az iparból a mezőgazdaságba távozó munkaerő besorolása és tényleges szak-képzettsége között nagyobb a szakadék, mint az iparban foglalkoztatottak egészénél: gyakori, hogy szakképzettségük ellenére betanított vagy segédmunkásként vállalnak munkát. Az iparból a mezőgazdaságba távozóknak közel 41 százaléka szakképzettséggel rendelkezik, de csak 37 százaléuk helyezkedik el szakmunkásként.

3. tábla

A fizikai foglalkozásúak besorolása és szakképzettsége
(százalék)

Nem	Szak- munkás	Betanított- munkás	Segéd- munkás	Fizikai foglalko- zásúak összesen	Ebből szakkép- zettséggel rendelkezők
Az iparból a mezőgazdaságba munkahelyet váltókat					
Férfi	56,8	27,9	15,3	100,0	66,2
Nő	6,1	72,1	21,8	100,0	14,2
Összesen	37,2	45,0	17,8	100,0	40,5
Az iparban foglalkoztatottak					
Férfi	66,1	25,3	8,6	100,0	67,4
Nő	22,7	60,2	17,1	100,0	22,2
Összesen	50,3	38,0	11,7	100,0	49,5

Forrás: lásd a 2. táblánál.

Az iparban dolgozó fizikai foglalkozásúak fele rendelkezik szakképzettséggel; az iparból a mezőgazdasági termelőszövetkezetekbe munkahelyet változtatónál mindössze 40 százalék ez az arány. A különbség elsősorban a női munkaerő szakmai összetételének eltéréseiből adódik. A férfiak körében a munkahely-változtatók az ipari munkahelyen dolgozókéhoz hasonló arányban rendelkeznek szakképesítéssel. Ennek ellenére a mezőgazdaságban elhelyezkedett fizikai foglalkozású férfiak 15 százaléka segédmunkás besorolású (míg e réteg aránya az iparban csak 9 százalék). A fizikai foglalkozású nők közül a szakképzettek ritkábban cserélik fel az ipari munkahelyet mezőgazdaságira, mint a férfiak. (Az iparban dolgozó nőknek 22 százaléka szakképzett, a mezőgazdaságba távozók között ez az arány 14 százalék.) Ennek az az oka, hogy a mezőgazdaságban anyagilag és erkölcsileg jobban megbecsülik a férfi szakmunkásokat, mint a nőket, tehát a férfiak számára „erősebb a csábítás”.

Foglalkozási szerkezet a régi és az új munkahelyeken

Összevetve az iparban alkalmazott szakképzett fizikai dolgozók foglalkozási szerkezetét a szakképzett munkahely-változtatók előző munkahelyen betöltött foglalkozási szerkezetével, képet kapunk arról, hogy mely munkakörök szolgálnak leggyakrabban a vizsgált típusú munkaerőcserében forrásként. A férfiaknál a három leggyakoribb foglalkozás az előző munkahelyen a szakképzettek körében: a lakatos, az építőipari és a forgácsoló foglalkozás. A szakképzett nők viszont leggyakrabban textil- és textilruházati ipari foglalkozást, élelmiszeripari, vegyipari, valamint bőr- és cipőipari foglalkozást folytattak az előző (ipari) munkahelyükön. Ez még önmagában nem sokat mond, hiszen a felsorolt foglalkozások tipikus férfi, illetve női munkakörök.

A minta adatai szerint az iparban a szakképzett fizikai dolgozók között lényegesen kisebb súlya van a lakatos, a gépjármű- és motorszerelő, a vegyipari, az élelmiszeripari és az építőipari munkaköröknek, mint az iparból a mezőgazdasági termelőszövetkezetekbe áramló szakképzett fizikai dolgozók körében. Elsősorban ezek a foglalkozások azok, amelyekben a mezőgazdaság konkurrenciát jelent. A lakatosok között – mivel foglalkozásuk jól konvertálható – gyakori a mezőgaz-

daságba vándorlás. Szakmájuk jól hasznosítható a javító–karbantartó műhelyekben éppúgy, mint a gépjármű- és motorszerelőké. Hasonlóan érvényesülnek az építőipari szakmák (például villanszerelő, kőműves) is a mezőgazdaságban. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek részben saját javító–karbantartó tevékenységükre alkalmazzák őket, részben külső megrendelésre végzett építőipari tevékenységet folytatnak. A vegyipari és az élelmiszeripari szakmák elsősorban a kiegészítő tevékenységben hasznosulnak.

4. tábla

A szakképzett fizikai dolgozók foglalkozása a munkahely-változtatóknál és az ipar egészében (százalék)

Foglalkozás az előző (ipari) munkahelyen	Férfi	Nő	Munkahely-változtatók együtt	Az iparban dolgozó szakképzett fizikai foglalkozásúak összesen
Lakatos	29,0	1,3	25,4	16,8
Forgácsoló	8,9	3,8	8,2	8,5
Egyéb vas-, fém- és gépipari	5,2	2,0	4,9	4,3
Gépjármű- és motorszerelő	4,6	0,5	4,1	2,3
Vegyipari	3,0	10,3	3,9	2,0
Élelmiszeripari	2,7	12,6	3,9	2,4
Faipari	4,3	0,3	3,8	2,6
Mechanikai műszerész	3,4	3,5	3,4	4,4
Textilipari	0,1	24,1	2,8	2,1
Textilruházati ipari	0,1	14,8	2,0	3,1
Bőr- és cipőipari	0,7	9,8	1,8	2,5
Egyéb ipari fizikai	9,1	7,7	9,0	29,5
Ipari fizikai foglalkozások együtt	71,1	87,7	73,2	80,5
Építőipari	14,4	1,3	12,7	8,2
Szállítási, hírközlési	5,6	0,0	4,9	4,2
Egyéb nem ipari fizikai	6,2	7,4	6,4	15,5
Nem fizikai	2,7	3,5	2,8	—
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: lásd a 2. táblánál.

Az ipari hiányszakmák közül csak a forgácsoló szakma fordul elő nagyobb arányban a munkahelyet változtatók körében (a szakképzettek 8 százalékának forgácsoló képesítése van), de az iparból a mezőgazdaságba kerülő szakképzettek közötti viszonylagos súlya kisebb, mint az ipar egészében, így a mezőgazdaság munkaerővonzása a hiányszakmákban nem erősebb, mint bármely más foglalkozásúaknál.

Az ipari munkahelyekről a mezőgazdasági termelőszövetkezetekbe kerülő szakképzett fizikai foglalkozásúak döntő többsége továbbra is szakképzettséget igénylő ipari munkakörben dolgozik, ezen belül kétharmaduk eredeti foglalkozását folytatja.

Az új munkahelyen nem ipari jellegű munkát végzők aránya mindössze 12 százalék, ezen belül minimális hányaduk kerül mezőgazdasági munkakörbe, és még kevesebben segédmunkási besorolásba. Leginkább az eredeti munkahelyen faipari, építőipari, illetve lakatos munkakört betöltők maradnak eredeti foglalkozá-

suknál (mintegy 80 százalékuk nem változtat foglalkozást, 10 százalék más szakképzettséget igénylő ipari munkakörbe kerül, és 10 százalék nem ipari munkát végez új munkahelyén). Ez azt mutatja, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a felsorolt munkakörökre van a legnagyobb kereslet.

5. tábla

A szakképzett fizikai dolgozók foglalkozása az előző és a jelenlegi munkahelyen (százalék)

Foglalkozás az előző (ipari) munkahelyen	A jelenlegi (mezőgazdasági) munkahelyen					Összesen
	az eredetivel azonos (ipari)	más, szakképzettséget igénylő			segédmunkás	
		ipari	nem ipari	ebből mezőgazdasági		
foglalkozású						
Lakatos	78,7	10,4	9,2	2,4	1,7	100,0
Forgácsoló	63,8	21,2	8,7	3,9	6,3	100,0
Egyéb vas-, fém- és gépipari	66,0	19,4	13,3	5,3	1,3	100,0
Gépjármű- és motorszerelő .	65,3	19,7	13,4	3,9	1,6	100,0
Vegyipari	72,7	18,2	4,1	0,0	5,0	100,0
Élelmiszeripari	65,6	19,7	9,8	7,3	4,9	100,0
Faipari	82,8	9,4	5,2	3,4	2,6	100,0
Mechanikai műszerész . . .	46,2	29,3	17,0	6,6	7,5	100,0
Textilipari	10,4	62,1	17,2	6,9	10,3	100,0
Textilruházati ipar	52,4	44,4	3,2	1,6	0,0	100,0
Bőr- és cipőipari	47,4	36,8	8,8	5,3	7,0	100,0
Építőipari	81,9	9,6	6,6	2,4	1,9	100,0
Szállítási, hírközlési	66,7	24,0	8,0	2,0	1,3	100,0
Összesen	63,7	20,7	12,4	4,2	3,2	100,0

Kisebb mértékű, de még mindig jelentős a szakmában maradás a forgácsoló, az egyéb vas-, fém- és gépipari, a vegyipari, az élelmiszeripari és a szállítási, hírközlési foglalkozásoknál a mezőgazdasági termelőszövetkezetekbe áthelyezkedettek körében. Ezekre a munkakörökre a mezőgazdaságban valamivel mérsékeltebb a kereslet, mint az előző csoportokban említetteknél, így itt gyakoribb, hogy szakképztségüket konvertálva más (általában rokon) kvalifikált munkát igénylő ipari foglalkozást folytatnak a munkahely-változtatók az új munkahelyen. Ebben a csoportban 65–70 százalék körüli az eredeti munkakörben maradóké hányada, 20–25 százalék az eredetitől eltérő, de szakképzettséget igénylő ipari foglalkozásban elhelyezkedettek aránya, és 8–13 százalékukat alkalmazzák nem ipari munkán.

Végül az utolsó csoportba azok az – elsősorban nők által betöltött – munkakörök tartoznak, ahol kevésbé általános az eredeti foglalkozásban maradás az új (mezőgazdasági) munkahelyen. Ide tartoznak az előző munkahelyen mechanikai műszerész, textilruházati, bőr- és cipőipari, valamint egészen szélsőséges eseként a textilipari foglalkozást betöltők. Az ezekből a foglalkozásokból mezőgazdasági termelőszövetkezetbe helyezkedőknek mintegy fele folytatja eredeti szakmáját. Kivéve a textilipari munkakört betöltők, ahol – a mezőgazdaság lehetőségeiből adódóan (nincsenek a mezőgazdaságban textilipari nagyüzemek) – csupán 10 százalék folytatja eredeti szakmáját. Az ezekből a foglalkozási csoportokból a mezőgazdaságba kerülőknél viszont igen nagy arányú (30–60 százalék körüli) az eredetitől eltérő, de szakképzettséget igénylő ipari munkakörben történő elhelyezkedés.

Az ipari munkahelyekről a mezőgazdasági termelőszövetkezetekbe kerülőknél a szakmaelhagyás ritkább, mint az állami iparvállalatoknál, ahol az 1979. évi adatok szerint a szakképzettek 42 százaléka nem szakmájának megfelelő munkakörben dolgozott. (A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben munkát vállalók 37 százaléka helyezkedik el eredeti foglalkozásától eltérő munkakörben.) A nőknél ez az arány lényegesen rosszabb, a szakképzett nők 62 százaléka nem eredeti foglalkozásában talál munkát a mezőgazdaságban. Ez egyrészt a férfiakétól eltérő, a munkaerőpiacon kevésbé értékesíthető foglalkozásukból, másrészt a családi szempontokat, a munkahely közelségét szem előtt tartó értékítéletükből következik.

A munkahelyváltások az előző munkahely ágazati hovatartozása és területi fekvése szerint

Az ipari ágazatokat különbözőképpen érinti a mezőgazdaság munkaerővonzása. A nagyipari termelést és nehezen konvertálható szakképzettséget igénylő ágazatokból kevesebben igyekeznek a mezőgazdaság melléküzemágaiba, mint az alapvetően általánosítható szakképzettséggel termelő ágazatokból. A nagyüzemi munkát a termelőszövetkezetek kisebb termelőegységeivel felváltók egy részénél a kézműves munkára való visszatérés a nagyobb szakmai kibontakozás lehetőségét is megcsillogtatja. A nagyüzemben egy gép mellett végzett néhány munkamozdulatra korlátozódó betanított munka a kisüzemben esetleg széles tevékenységi kört felölelő szakmunkára, üzemvezetői vagy művezetői munkára teljesedik ki. (Természetesen a nagyipar korszerű gépei igen magas fokú szakmunkát igényelnek, de az automata, félautomata gépeket beállító, kezelő, karbantartó munkások magasan kvalifikált rétege mellett egyre szélesedik az egyszerű, mechanikus tevékenységet végzők csoportja.) A termelőszövetkezetek melléküzemágai lehetővé teszik a túlcentralizált ipari szervezetek rugalmatlan alkalmazkodásából fakadó piaci kereslet jobb kielégítését, ugyanakkor létükkel elősegítik a termelőerők mai fejlettségi szintjén kívánatos kis- és nagyvállalatok közötti egyensúlyt.

6. tábla

Az ágazati létszámszerkezet a munkahely-változtatóknál (százalék)

Az előző munkahely ágazata	A szocialista iparban foglalkoztatottak*	A budapesti iparban foglalkoztatottak**	A munkahely-változtatók összesen	A Budapestről kiinduló munkahely-változtatók
Bányászat	7,3	1,0	3,2	0,1
Villamosenergia-ipar	2,3	2,2	1,2	1,1
Kohászat	5,7	4,1	3,8	4,1
Gépipar	32,3	45,8	37,3	43,0
Építőipar	4,8	2,8	5,5	4,1
Vegyipar	7,0	9,0	8,7	8,1
Könnyűipar	24,7	23,7	23,1	29,3
Egyéb ipar	3,3	3,9	4,3	2,5
Élelmiszeripar	12,6	7,5	12,9	7,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

* Az Iparstatisztikai évkönyv, 1982. (Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1983. 33–34. old.) adatai alapján.

** Budapest statisztikai évkönyve, 1982. (Központi Statisztikai Hivatal Fővárosi Igazgatósága, 1983. 92. old.) adatai alapján.

A minta adatai szerint 1978 és 1982 között az ipari munkahelyekről mezőgazdasági termelőszövetkezetbe távozók elsősorban a gépipari és a könnyűipari ágazatokból kerültek a mezőgazdaságba. (Az iparban ennek a két ágazatnak legnagyobb a súlya.)

A gépiparból, az építőanyag-iparból, a vegyiparból és az egyéb iparból viszont ezen ágazatok iparban betöltött súlyánál nagyobb arányban távoztak a mezőgazdaságba. A gépipari alágazatok közül pedig a gép- és gépi berendezés iparból, a villamosgép- és -készülék-iparból, valamint a fémtömegcikk-iparból volt a legnagyobb arányú a mezőgazdaságba irányuló munkaerőmozgás.

A gépiparból munkahelyet változtatóknál a jól konvertálható szakképzettség, az építőanyag-iparból és a vegyiparból távozók számára a mezőgazdaságban kedvezőbb munkakörülmények teremtik a motiváció alapját. Az egyéb iparból a szakképzettség nélküli – elsősorban női – munkavállalók mennek a mezőgazdaságba. Náluk feltehetően a mezőgazdasági munkahely közelsége jelenti a fő vonzerőt.

A Budapestről kiinduló munkahely-változtatók ágazati létszámszerkezete az eredetileg is vidéki származásúak visszatelepedésére vonatkozó hipotézist igazolja, hiszen a vidéki munkaerőt legnagyobb arányban felvevő ágazatok (könnyűipar, építőanyag-ipar, élelmiszeripar) szolgálnak leginkább a mezőgazdaságba irányuló munkaerőmozgások „leadó” ágazataiként.

7. tábla

Az előző és a jelenlegi munkahely területi fekvése 1978–1983

A jelenlegi munkahely (megye)	Az előző munkahely a jelenlegivel			
	azonos megyében volt	budapesti vagy nem azonos	ebből Buda- pesten volt	Összesen
Baranya	95,3	4,7	2,3	100,0
Bács-Kiskun	84,2	15,8	7,2	100,0
Békés	90,4	9,6	3,8	100,0
Borsod-Abaúj-Zemplén	54,8	45,2	29,7	100,0
Csongrád	93,2	6,8	0,0	100,0
Fejér	41,7	58,3	51,4	100,0
Győr-Sopron	95,0	5,0	2,3	100,0
Hajdú-Bihar	72,5	27,5	7,5	100,0
Heves	62,8	37,2	26,3	100,0
Komárom	69,0	31,0	24,4	100,0
Nógrád	56,7	43,3	31,0	100,0
Pest	19,8	80,2	72,6	100,0
Somogy	81,9	18,1	4,2	100,0
Szabolcs-Szatmár	89,3	10,7	8,3	100,0
Szolnok	80,8	19,2	17,5	100,0
Veszprém	74,2	25,8	5,1	100,0
Zala	94,5	5,5	3,5	100,0
Összesen*	49,5	50,5	40,7	100,0

* A felvétel Tolna és Vas megyére nem terjedt ki. A Budapest területén elhelyezkedő termelőszövetkezetek területi besorolás szerint Pest megyéhez tartoznak.

Az iparból a mezőgazdaságba történő munkaerő-áramlás fele részben megyén belüli mozgást jelent, 40 százalékban budapesti munkahelyet hagynak el a változtatók, és mindössze 10 százalékban fordul elő két megye közötti munkaerő-csere. Ez azt jelenti, hogy az öt év alatt 80–90 000 főre becsült munkahely-változ-

tatóból 32–36 000 budapesti foglalkoztatott volt eredetileg. A foglalkoztatottak száma alapján Budapest súlya az ország iparában 24,3 százalék,⁴ így a mezőgazdaságba munkaerőt leadó területek közül Budapest az iparban betöltött súlyának csaknem kétszeresével vesz részt. Ez meglehetősen súlyosan érintheti a munkaerőgondokkal küszködő főváros iparát. Ugyanakkor nem szabad megfeledkezni arról, hogy javarészen a korábbi években vidékről, a mezőgazdaságból az iparba áramló munkaerő egy része szivárog vissza a gyakran csak kedvezőtlen életkörülményeket nyújtó fővárosból.

Elsősorban a Budapest környéki megyékben találnak kedvező munkaalkalmat a főváros ipari üzemeiből a mezőgazdasági termelészövetkezetekbe átvándorlók. Így elsősorban Pest megye, de Fejér, Nógrád, Heves és Komárom, sőt Szolnok megye mezőgazdasági termelészövetkezeteiben az ipari üzemből érkezők háromnegyede, fele, egyharmada, egynegyede, egyötöde budapesti munkahelyet adott fel.

E megyékben elsősorban a főváros közelsége tette lehetővé korábban a napi bejárást, amit a mezőgazdasági termelészövetkezetekbe történő munkahelyváltással ki tudnak küszöbölni.

A fővárostól távolabb fekvő Borsod-Abaúj-Zemplén megyében más a helyzet. Itt budapesti munkavégzésre szerveznek szolgáltató üzemágakat a termelészövetkezetek, ahol – annak ellenére, hogy a tsz-központ Borsod megyében van – a tényleges tevékenység tulajdonképpen Budapesten folyik. Így fővárosi lakosokat is tudnak toborozni, ezzel magyarázható, hogy ebben a Budapesttől viszonylag távol eső megyében is az iparból a termelészövetkezetekbe elhelyezkedettek 30 százaléka budapesti vállalatnál dolgozott.

A lakóhely és a munkahely területi fekvésének szerepe a munkahely-változtatásokban

A mezőgazdasági melléküzemágak ipari termelésének gazdasági feltételét a szabályozók adta lehetőségek mellett a kisüzemi termelés szükségessége teremtette meg. Az egyén szempontjából a kereseti lehetőségek és az otthonhoz való közelség gyakorolt vonzerőt. Az ipar túlzott centralizáltsága nemcsak túlméretezettséget, hanem aránytalan területfejlesztést is jelent. Jónéhány vidéki körzetben nincs megfelelő munkaalkalom a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő helyben vagy közeli városban történő foglalkoztatására. Ezen a gondon is segítettek a mezőgazdaságban működő ipari üzemek. Az ipar számára a vidéki telephelyek létesítése gyakran nem kifizetődő. Ezeket a telepeket végül is a mezőgazdaság hozza létre (nemegyszer egész ipartelep át vételével), és jelenleg a két népgazdasági ág kooperációs tevékenységének eredményeképpen valósul meg a munkaigényes ipari termékek előállítására és a községekben élő munkaerő helybeni foglalkoztatása.

A minta adatai szerint a munkahely-változtatók nagy része lakóhelyéhez közelebbi munkahelyre kerül, és úgy tűnik, ez erős motivációs tényező. Különösen a nők számára fontos a lakóhely és a munkahely közelsége, de még a férfiaknak is mintegy 25 százaléka más városban vagy községben levő ipari munkahelyet hagy el, amikor a mezőgazdaságban helyezkedik el. Elsősorban a hosszú utazási időt igénylő (vagy napi utazást lehetővé nem tevő) távolságban történő munkavégzéssel szemben jelent alternatívát a mezőgazdasági munkahely.

⁴ Budapest statisztikai évkönyve. Központi Statisztikai Hivatal Fővárosi Igazgatósága. Budapest. 1983. 294 old.

8. tábla

**A munkahely-változtatók megoszlása a munkahely területi fekvése
és az utazással töltött idő szerint**
(százalék)

Megnevezés	Férfi	Nő	Összesen
Az előző munkahely a lakóhellyel			
azonos helységben volt	47,4	46,1	46,8
nem azonos helységben volt	52,6	53,9	53,2
ebből:			
napi 2 óránál kevesebbet töltött utazással	30,3	34,5	32,1
napi 2 óránál többet töltött utazással	15,7	17,5	16,1
nem utazott naponként haza	6,6	1,9	4,7
Összesen	100,0	100,0	100,0
A jelenlegi munkahely a lakóhellyel			
azonos helységben van	71,4	77,1	73,7
nem azonos helységben van	28,6	22,9	26,3
ebből:			
napi 2 óránál kevesebbet tölt utazással	22,0	21,1	21,7
napi 2 óránál többet tölt utazással	4,8	1,6	3,5
nem utazik naponként haza	1,8	0,2	1,1
Összesen	100,0	100,0	100,0

Az iparból a mezőgazdaságba irányuló munkahely-változtatások közel fele a lakóhellyel azonos helységben zajlik, további 26 százaléka a változtatás után sem kerül a lakóhellyel azonos munkahelyre, így csak mintegy 25 százalékban meghatározó a mobilitási döntésekben a lakóhelyhez való közelség.

Kereseti viszonyok az előző és a jelenlegi munkahelyen

Az ipari szakemberek a mezőgazdasági termelőszövetkezetekbe távozók munkahely-változtatásának alapvető indítékát az elérhető magasabb jövedelemben látják. Annak ellenére, hogy makrostatisztikai adatok szerint a bérek és a keresetek átlaga a mezőgazdaságban alacsonyabb, mint az iparban, elterjedt nézet, hogy a tsz-melléküzemágakban kiugróan magas jövedelmekhez lehet jutni.

9. tábla

A kilépéskori és a belépéskori alapbérek
(forint)

Állománycsoport	Férfi		Nő		Összesen	
	az előző	a jelenlegi	az előző	a jelenlegi	az előző	a jelenlegi
	munkahelyen belépéskor					
Szakmunkás*	17,70	19,10	15,00	14,70	17,40	18,70
Betanított munkás*	16,00	16,20	12,40	12,40	14,00	14,20
Segédmunkás*	14,40	14,70	12,40	11,70	13,40	13,30
Nem fizikai foglalkozású**	4153	4788	2291	3235	3511	3977

* Órabér.
** Havi bér.

A valóság az, hogy a termelőszövetkezetek üzeimben néhány szakmunkás irányításával nagyrészt betanított munkások dolgoznak. A férfi szakmunkások többsége a mezőgazdasági gépek javításán, karbantartásán dolgozik, s mint ilyen valóban kiemelt szakmunkát végez, kiemelkedő bérért, a munkacsúcsok idején sok túlórával. A mezőgazdaság ipari üzeimben ezzel szemben nagyszámú betanított munkát végző nő tevékenykedik, akiknek a bére nagyjából az iparvállalatoknál dolgozók bérével van azonos szinten.

A munkahely-változtatók bére a belépés időpontjában csak néhány besorolási kategóriában magasabb a kilépéskori bérüknél. A szellemi foglalkozásúak és a szakmunkások alapbére jelentősen meghaladja az előző (ipari) munkahelyen elért bért. A szakmunkás férfiak alapbére óránként átlagosan 1,40 forinttal, a szellemi foglalkozású nőké 300 forinttal emelkedik az új munkahelyen. A betanított munkások és a férfi segédmunkások általában azonos bérrel változtatnak munkahelyet. A szakmunkás és a segédmunkás nők alapbére az új munkahelyen elmarad a régitől. Ez azzal magyarázható, hogy a női szakmunka presztízse alacsonyabb a termelőszövetkezetekben, mint a férfiaké. Ritkán tekinthető egy nő egy csoport vezetőjeként „a” szakmunkásnak, ami ugyanis a férfiak körében gyakran indokoltá teszi a magasabb bért. A munkahely-változtatók bérében erős szóródás tapasztalható. Pest megyében például a belépéskor 16,30-ról 17,10 forintra emelkedik a női szakmunkások alapbére; ezzel szemben Zala, Veszprém, Szolnok és Győr-Sopron megyében 4–5 forinttal alacsonyabb besorolás szerinti órabérrel változtatnak munkahelyet a szakmunkásnők.

10. tábla

A munkahely-változtatók átlagkeresete és háztájmegváltása, 1982
(forint)

Megye	Havi átlagkereset			A háztájmegváltás egy főre jutó havi összege*		
	Férfi	Nő	Együtt	Férfi	Nő	Együtt
Baranya	3790	2724	3886	619	669	613
Bács-Kiskun	4533	3274	4086	456	519	477
Békés	4812	2914	4152	411	263	360
Borsod-Abaúj-Zemplén	4234	2444	3607	444	425	436
Csongrád	4674	2761	3829
Fejér	5278	3392	4137	433	360	389
Győr-Sopron	4279	2949	3656
Hajdú-Bihar	4580	2816	4068	1057	709	938
Heves	5255	2721	4622	501	216	442
Komárom	5241	3016	4302	608	517	599
Nógrád	4326	2827	3671	292	583	486
Pest	5269	4561	4994	547	515	535
Somogy	4746	3218	4086	234	184	221
Szabolcs-Szatmár	3951	2341	2931	108	101	104
Szolnok	4390	2799	3220	669	669	669
Veszprém	4203	2320	3573	387	392	389
Zala	4084	2831	3282	206	202	203
Összesen	4805	3491	4277	499	444	478

* A háztájmegváltásban részesülők számára vetítve.

Szembetűnő, hogy a mezőgazdaságban foglalkoztatottak keresete lényegesen szélesebb értékek között szóródik, mint az iparban. A munkahely-változtatók kere-

sete megyénkénti szóródásának terjedelme 2000 forint (Pest megyében 4994 forint, Szabolcs-Szatmár megyében 2931 forint a havi átlagkereset). A nemenkénti szóródás még erősebb, például Heves megyében több mint 2500 forinttal keresnek többet a férfiak, mint a nők. A különbségek részben tradicionálisak és a terület szerinti bérkülönbségeket a terület népgazdasági ágankénti szerkezete is meghatározza, de tükröződnek benne a „jó szakmunkás”, a „vezető” megbecsüléséhez fűződő – az ipartól eltérő – társadalmi megítélés hatásai is.

Az alapbérekben meglevő különbségeket tovább erősítik az ipari és a mezőgazdasági egyéb jövedelmekben megmutatkozó különbségek.

A mezőgazdasági üzemek rugalmasabb munkaidejével és lakóhelyhez való közelségével magyarázható, hogy kisebb a betegség, szabadság miatti munkaidőkiesés, mint az iparban. 1982-ben az iparban átlagosan 36 nap esett ki a munkaidőből betegség, szabadság miatt, az iparból a mezőgazdasági termelőszövetkezetekbe áthelyezkedett dolgozóknál 33 nap az ezekből eredő hiányzás (a férfiaknál 31, a nőknél 36 nap). Ugyanakkor több a ledolgozott munkaidő a mezőgazdaságban, mint az iparban: a munkahely-változtatók adatai szerint az egy főre jutó havi ledolgozott munkaidő átlagosan 177 óra (a férfiaknál 182, a nőknél 170 óra; az iparban 1982-ben 142 óra volt a havi átlagosan teljesített óraszám). Ennek következtében a havi bérek a besorolás szerinti órabéreket meghaladó mértékben emelkednek.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben dolgozóknak további jelentős bevételük származik a háztáji gazdaságokból. Adataink csak a háztájimegváltásban részesülőkről vannak, és ezek azt mutatják, hogy az iparból a mezőgazdasági termelőszövetkezetekbe áthelyezkedett dolgozók 40 százaléka részesült háztájimegváltásban, melynek fejenkénti havi átlaga 478 forint. (A háztájimegváltás összege a terményjuttatások értékét is tartalmazza.) Ha a háztájiból származó egyéb jövedelmektől eltekintünk, illetve a megváltásban nem részesülők jövedelmét minimalisan a háztájimegváltás átlagos értékével vesszük egyenlőnek, akkor kimutatható, hogy a munkahely-változtatók 1982. évi havi átlagjövedelme legalább $(4277 + 478 =)$ 4755 forint volt, szemben az iparban foglalkoztatottak 1982. évi 4692 forintos átlagkeresetével.

•

Bár 1978 és 1982 között az ipar és a mezőgazdaság közötti munkaerő-forgalom az utóbbi javára zárult pozitív egyenleggel, a helyzet – legalábbis munkaügyi szempontból – nem aggasztó. 1983 óta érezhetően csökkent a mezőgazdaság munkaerő-elszívása, de még a legkritikusabb időszakról is elmondható, hogy a mezőgazdaság munkaerővonzása nem elsősorban az ipari hiányszakmákban jelenik meg, nincs lényeges jövedelemkülönbség a népgazdasági átlaghoz képest, ugyanakkor a területi egyenlőtlenségek miatti foglalkoztatási nehézségekben hátrózott segítséget jelent a mezőgazdasági üzemek léte.

A népgazdaság ágazati szerkezetében nem jelent visszarendeződést az iparból a mezőgazdaságba áramló munkaerő. Nem változó összlétszám mellett a mezőgazdaságban ipari tevékenységet végzők 70 000 fős gyarapodása a mezőgazdasági tevékenységet végzők hányadának a csökkenését jelenti.

Mint korábban már bemutattam, az iparban foglalkoztatottak átlagos szakképzettségi szintje meghaladja a mezőgazdasági dolgozókéét. Mivel azonban általában nem a legképzettebbek hagyják el az ipart, és a mezőgazdaság nagy számban alkalmaz szakképzetlen (főként női) munkaerőt, a munkaerő-vándorlás lényegesen nem változtatja meg a két népgazdasági ág szakképzettségi szintjét.

A budapesti ipar számára az országos átlagnál nagyobb konkurrenciát jelentenek a mezőgazdasági termelőszövetkezetek, de a két népgazdasági ág közötti munkaerő-forgalomban abszolút értékben a budapesti ipar jut előnyhöz. A budapesti iparból a mezőgazdaságba áramló munkaerő túlnyomó része a korábban a budapesti iparban elhelyezkedők közül kerül ki.

Az iparból a mezőgazdaságba távozók háztájival kiegészített jövedelme 1982-ig meghaladta az iparban dolgozók átlagkeresetét (1982-ben a vállalati gazdasági munkaközösségekből származó jövedelem még elhanyagolható volt az iparban), de a nagyobb keresetek mögött nagyobb munkateljesítés állt.

A mezőgazdaságba került munkahely-változtatók közül csak a szakmunkások és a szellemi foglalkozású férfiak érnek el az iparban jellemzőnél magasabb jövedelmet. Ez a munkaerőpiacon legértékesebb réteg az iparból a mezőgazdaságba áramlóknak mindössze 20 százalékát teszi ki. (Az állami iparban 40 százalék fölött van az arányuk.)

A mezőgazdaság és az ipar között a munkaerő-áramlás iránya mindig a munkavállalók számára kedvezőbb munkakörülményeket és kereseteket biztosító ág. A vizsgált időszakban 1982-ig a mezőgazdaság vonzereje volt erősebb. Azóta valamelyest nőtt az ipar munkaerő-megtartó képessége. A két népgazdasági ág közötti munkaerő-forgalomban időszakonként eltérő ütemben, de továbbra is tart a mezőgazdaságba történő visszaáramlás. Ez elsősorban a foglalkoztatási nehézségek miatt távolabbi (ipari) munkahelyekre elvándorolt munkaerő egy részének a visszatérését jelenti.

TARGYSZÓ: Munkaerő-forgalom. Ipari dolgozó. Mezőgazdasági dolgozó.

РЕЗЮМЕ

Автор исследует изменения в обороте рабочей силы в период с 1975 по 1984 год. Под влиянием расширения промышленной деятельности в сельском хозяйстве до 1982 года возрастало привлечение рабочей силы по сравнению с промышленностью, а с того времени несколько возросла способность промышленности к удержанию рабочей силы.

На основании результатов проведенного в начале 80-тых годов выборочного обследования автор анализирует перемены места работы по возрасту, школьному образованию, профессии, характеру труда, должности на прежнем и новом рабочем месте. В дальнейших главах своего очерка автор анализирует перемены места работы по отраслевой принадлежности и территориальному местонахождению прежнего места работы, роль удаленности рабочего места от места жительства в переменах места работы, условия заработков на старом и новом местах работы.

SUMMARY

The study analyzes the changes in labour turnover in Hungary between 1975 and 1984. As result of extending industrial activities in agriculture an increasing absorption of manpower from industry into agriculture took place up to 1982. Since then labour upholding ability of industry has somewhat improved.

Relying on the results of a sample survey in the early 1980s the author analyzes the distribution of changes in the working place by age groups, qualification, skill, the character of work and the sphere of activity in the previous and new place of work. Further chapters of the study analyze change in the working place according to economic activity and location of the previous place of work, the role of the distance of residence from the place of work in changing jobs, the earning conditions provided by the previous and new place of work.

KAPACITÁS- ÉS ERŐFORRÁS-KIHASZNÁLÁS HÁROM EURÓPAI ORSZÁGBAN

RIMLER JUDIT

Három különböző társadalmi–gazdasági berendezkedésű európai ország – két piacgazdaság: Ausztria és Hollandia, valamint a központilag tervezett rendszerű Magyarország – ipari kapacitáskihasználását hasonlítjuk össze tanulmányunkban.¹

A tanulmány egymástól megkülönböztetve vizsgálja a kapacitás- és az erőforrás-kihasználást, valamint a kihasználás relatív és abszolút arányszámait. Több számítássorozat készült mindegyik országra. Az alapvizsgálatot – az ipari kapacitáskihasználást – további becslések egészítik ki a kapacitás és a két fő erőforrás: a munka és a tőke kihasználásáról. A különböző számítások adatai és módszerei szigorúan véve nem összehasonlíthatók, de arra megfelelők, hogy ellenőrizzék, illetve megerősítsék az alapvizsgálat eredményeit.²

A KIHASZNÁLÁS FOGALMA

A közgazdasági irodalomban a kapacitás- és az erőforrás-kihasználást különbözőképpen határozzák meg. Az elmúlt évtizedekben *L. R. Klein* (10), *A. Phillips* (18), *K. Marris* (12) és *G. C. Winston* (25), legújabban pedig *F. Breuss* (3) szedte rendbe a legfontosabb kapacitáskihasználási fogalmakat. Az e témában végzett nemzetközi összehasonlítás a már meglevő fogalmak bizonyos mértékű átértelmezését és néhány új elemzési szempont bevezetését teszi szükségessé.

Mindenekelőtt meg kell különböztetni a kapacitáskihasználást az erőforrások hasznosításától. A kapacitáskihasználás az általánosabb fogalom, mert ez az egész termelési folyamatra vonatkozik, míg az erőforrás-kihasználás értelemszerűen csak egy-egy erőforrásfajtára.

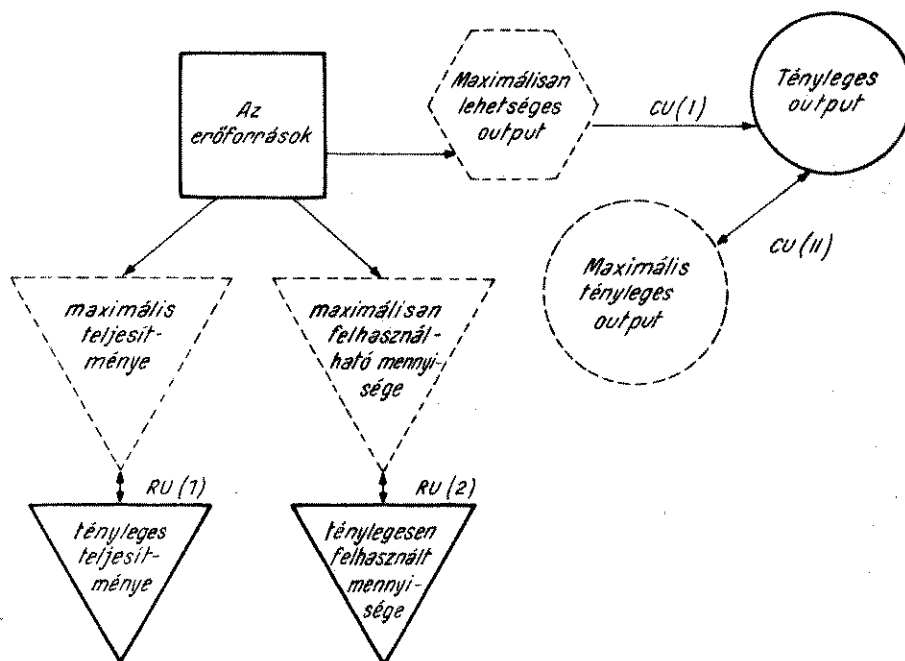
Az 1. ábra segítségével jól áttekinthetők a kihasználás megfogalmazásának különböző lehetőségei. A legáltalánosabb definíció szerint a kihasználás a rendelkezésre álló erőforrások és a felhasználásukkal létrehozott kibocsátás, produktum viszonya. Az erőforrások is és a kibocsátás is ténylegesen létező nagyságok. Az ábrán folyamatos vonallal fejezzük ki ezt a közös tulajdonságukat. A szimbólumok formája a tartalmi különbségek jelzésére eltérő: négyzet az erőforrásoké,

¹ Hollandiára és Magyarországra készült hasonló, de kevésbé átfogó vizsgálat (22). Egy új ország, Ausztria bevonása alkalmat adott az elméleti kérdések újragondolására és az empirikus vizsgálat kiterjesztésére is. Ez a hármas összehasonlítás a Vienna Institute for Comparative Economic Studies felkérésére készült. A tanulmány először a *WIIW Forschungsberichte* sorozatában 102. számmal jelent meg 1985-ben angol nyelven.

² Hasznos észrevételeikért köszönettel tartozom *Gerhard Fink*nek (Vienna Institute for Comparative Economic Studies) és *Nyers József*nek (Központi Statisztikai Hivatal).

kör az outputé. A tartalmi eltérések miatt nem alakítható ki egyetlen olyan mutató, amivel az erőforrások közvetlenül összevethetők lennének a kibocsátással. Az ábrán nincs közvetlen összeköttetés a bal oldalon álló négyzet és a jobb szélen levő kör között.

1. ábra. A kapacitáskihasználás fogalmainak összefüggése

Az erőforrás- és a kapacitáskihasználást így, szükségből egymástól elkülönítve határozzuk meg.

Minden egyes erőforrás kihasználásánál a tényleges felhasználást vagy kihasználást viszonyítjuk a lehetséges maximumhoz. Az erőforrások két alaptípusánál az aktív és a passzív erőforrásoknál ez másképpen történik.

Aktívaknak nevezzük azokat az erőforrásokat, amelyeket hosszabb ideig lehet használni a termelési folyamatban anélkül, hogy használati értékük csökkenne. A legfontosabb aktív erőforrások a munkaerő és az állóeszközök.

A *passzív* erőforrásokat azonnal vagy nagyon rövid idő alatt véglegesen elnyeli a termelési folyamat. A különböző fajtájú anyagok, alkatrészek, energia stb. tartoznak a passzív erőforrások közé.

Az aktív erőforrások tényleges igénybevételének és a passzív erőforrások felhasználásának mennyiségét folytonos vonallal keretezett háromszögek jelzik az ábrán. Velük szemben állnak a szaggatott vonallal megrajzolt háromszögek, amelyek rendre az aktív erőforrások maximálisan igénybe vehető munkáját, illetve a passzív erőforrások rendelkezésre álló mennyiségét reprezentálják. Valamely aktív erőforrás kihasználása – Resource Utilization: $RU(1)$ – az erőforrás tényleges és maximálisan igénybe vehető teljesítményének aránya. Hasonló tartalmú a passzív erőforrások mutatója – $RU(2)$ – az 1. ábrán.

Az erőforrások fentiekben meghatározott kihasználása és a teljes kapacitáskihasználás csak abban a szélsőséges esetben esne egybe, ha lenne egyetlen olyan fontos erőforrás, amelynek kihasználása teljes mértékben meghatározná az összes erőforrás együttes kihasználását jelképező teljes kapacitáskihasználást.

A kapacitáskihasználást (Capacity Utilization – CU) az ábrán bemutatottak szerint kétféleképpen definiálhatjuk.

– Először a tényleges és a maximálisan lehetséges output, a folyamatos kör és a szaggatott hatszög viszonyaként. A maximális outputot a rendelkezésre álló források mennyisége határozza meg (ezt fejezi ki a négyszögtől a hatszögig mutató nyíl) amellyel a feltevés mellett, hogy minden erőforrást teljesen kihasználunk, és a termelésben a lehető legjobb kombinációjukat valósítják meg ($CU/1$).

– Másodsor, a kapacitáskihasználás úgy is meghatározható, mint bármely időszak tényleges kibocsátásának (folytonos kör) és a valaha elért maximális outputnak (szaggatott kör) aránya ($CU/2$).

Minden kihasználási mutatószám számlálójában tényleges eredmény áll: vagy valamilyen erőforrás felhasználása, vagy a már létrehozott kibocsátás. A nevezőben pedig mindig a maximálisan elérhető értékek szerepelnek. A tényleges termelés vagy felhasználás csak egyféleképpen fejezhető ki, eltekintve a mérésből, a számbavétel módjából adódó különbségektől. A maximumok kialakításánál azonban általában többféle lehetőség adódik. Tanulmányunkban ezek közül kettőt fogunk használni: az ún. rendszerspecifikus és az abszolút maximumokat.

A rendszerspecifikus maximum, ahogy arra az elnevezésből már következtetni lehet, a különböző társadalmi–gazdasági berendezkedésű országokra jellemző. Feltételezhető, hogy mások a termelési és erőforrás-kihasználási lehetőségek a piaci és a tervgazdaságokban. E különbségek többek között a célok és a végrehajtási módok eltéréseivel magyarázhatók.

Az abszolút maximumot pedig vagy a legmagasabb rendszerspecifikus maximumként, vagy a műszakilag–technikailag elérhető legjobb eredményként definiáljuk.

Kapacitás- és erőforrás-kihasználási mutatók mindkét típusra meghatározhatók. Pontos definíciókat később, az empirikus elemzés során fogalmazunk majd meg. Előljáróban annyit, hogy relatív kapacitás- vagy erőforrás-kihasználásról fogunk beszélni akkor, ha a tényleges teljesítményeket a rendszerspecifikus maximumokhoz hasonlítjuk, és abszolút kihasználásról, ha a nevezőben a lehető legnagyobb teljesítmény áll.

A különböző társadalmi–gazdasági berendezkedésű országok kapacitáskihasználásának összehasonlításánál érdemes a kihasználás mindkét típusát, a relatívát is és az abszolútát is figyelemmel kísérni. A relatív kihasználások összevetéséből megtudható, melyik rendszer tud jobban élni saját lehetőségeivel. Az abszolút kihasználási indexek pedig arról tájékoztatnak, hogyan viszonyulnak a rendszerspecifikus teljesítmények egymáshoz és a lehető legjobb eredményhez, az abszolút maximumhoz.

Az empirikus vizsgálattal a következő kérdésekre keresünk választ:

1. a relatív kapacitáskihasználás az elemzésben szereplő piaci gazdaságokban vagy a tervgazdaságban magasabb-e,
2. milyen rendszerspecifikus hosszú és rövid távú jellemzői vannak a relatív kapacitáskihasználás változásának,
3. melyik rendszerben magasabb az abszolút kapacitás- és erőforrás-kihasználás szintje?

AZ ÖSSZEHASONLÍTÁS MÓDSZERE

A kapacitáskihasználás relatív szintjét ebben a tanulmányban kétféle módszerrel becsültük. A maximális outputot

- egyfelől a Wharton-index módosított változatával,
- másfelől aggregált termelési függvények segítségével

határoztuk meg.

A Wharton-index módosított változatát 1978-ban fejlesztette ki *M. Panic* (17) az eredeti Wharton-indexből, amelynél a teljes kihasználás melletti termelési kapacitást a mindenkor maximális termelés jelenti. Panic ezzel szemben a termelés–

tőke arányt használja fel a kapacitás, illetve a kapacitáskihasználás becslésére. Először a termelés-tőke arányt, y_1, y_2, \dots, y_t -t elemzi. Feltételezi, hogy a kapacitáskihasználás akkor teljes, amikor az output-tőke arány maximális. Amennyiben ez az arány nem változik szisztematikusan a vizsgált időszakban, a legmagasabb y_t -hez tartozó termelés lesz a maximális, a 100 százalékos kapacitáskihasználás melletti output.

Az esetek többségében azonban a termelés-tőke arány hosszú távon nem marad konstans. Ezért a következő lépés a trend meghatározása, amely általában a következő lineáris formával jól közelíthető:

$$\hat{y}_t = a_0 + a_1 t \quad /1/$$

ahol:

\hat{y}_t – az output-tőke arány trendértéke,
 a_0, a_1 – konstansok.

Az első trendvonalat ezután addig kell felfelé tolni, amíg nem érinti a legmagasabban kiemelkedő csúcst, vagyis azt a T helyet kell meghatározni, ahol a becsült \hat{y}_T és a tényleges y_T közötti távolság a legnagyobb:

$$y_T - \hat{y}_T = \max (y_t - \hat{y}_t) \quad /2/$$

Az /1/ és /2/ összefüggésekből meghatározható a maximális $(y_i^P)^*$ minden évre:

$$(y_i^P)^* = a_0 + (y_T - \hat{y}_T) + a_1 t \quad /3/$$

a kapacitáskihasználás CU^P pedig:

$$CU_i^P = \frac{y_t}{(y_i^P)^*} \cdot 100 \quad /4/$$

és végül a maximális termelés Y_i^* :

$$Y_i^* = \frac{Y_t}{CU_i^P} \cdot 100 \quad /5/$$

Ehhez a számításhoz az ipari termelés³ és a tőkeállomány havi adataira van szükség.

A tőkeállományt minden országban éves szinten tartják nyilván, illetve becsülik. A számításhoz szükséges havi adatokhoz lineáris interpolációval jutottunk.

A maximális outputok és így a kapacitáskihasználás az aggregált termelési függvények segítségével is meghatározhatók. Ausztriára F. Breuss (2) végezte el ezt a becslést. A potenciális outputot az iparra és az egész népgazdaságra a következő háromtényezős termelési függvénnyel számolta ki:

$$Y_t^{B(78)*} = A e^{\lambda t} K_t^\alpha L_t^\beta E_t^\gamma \quad /6/$$

³ A termelés havi adatait az összehasonlíthatóság biztosítása érdekében a *Monthly Bulletin of Statistics* (13) című kiadványokból vettük. Az osztrák tőkeállományt F. Hahn és I. Schmoranz, (8) becsülték. Hollandiában sincs rendszeres statisztika a tőkeállományra vonatkozólag. Számításainkban H. den Hartog és H. S. Tjan, (7) évjáratmodellel becsült tőkeállományát használtuk fel. A magyar adatsorok a Központi Statisztikai Hivatal *Népgazdasági mérlegek* (15) és *A nemzeti vagyon* (1) című kiadványaiból származnak.

ahol:

- $Y_t^{B(78)*}$ – a potenciális output,
 K – a rendelkezésre álló tőkeállomány,
 L – az összes lehetséges munkaráfordítás,
 E – az összes lehetséges energiaráfordítás,
 λ – a technikai fejlődés üteme,
 α, β, γ – a termelési elaszticitások.

Ebben a Cobb–Douglas-típusú függvényben a munka- és a tőkeráfordítás mellett az energiafelhasználás is szerepel, az 1973. évi olajár-emelkedés termelési-lehetőség-formáló hatásának kifejezésére. Ezt a számítást F. Breuss az 1955. és 1977. közötti időszakra végezte el.

A potenciális output meghatározásához a termelési tényezők maximálisan felhasználható mennyiségét különböző módszerekkel és feltevések mellett becsülték. Ennek részleteit szintén F. Breuss 1978-as tanulmánya közli (2).

A kapacitáskihasználás a tényleges és a becsült termelési értékek hányadosa:

$$CU_t^{B(78)} = \frac{Y_t}{Y_t^{B(78)*}} \cdot 100 \quad /7/$$

F. Breuss későbbi, 1983-as tanulmányában is Cobb–Douglas-függvény szerepelt. A konstans volumenhozadék feltételezése mellett a ráfordítások termelési rugalmasságait itt nem a szokásos módon becsülte, hanem feltételezte, hogy azok megegyeznek a nemzetijövedelem-statisztikák jövedelemmegoszlási arányaival. Így vált lehetségessé a technikai fejlődés ütemének a termelési függvénnyel való becslése. Mivel a vizsgált időszakban a technikai fejlődés ütemében törés következett be, egy másik becslésnél D. B. Suits, A. Mason és L. Chan az ún. spline függvényeket használták (22).

$$Y_t^{B(83)*} = A e^{f(t)} K_t^{1-\alpha} L_t^\alpha \quad /8/$$

ahol $f(t)$ az ún. spline függvény (a többi paraméter és változó meghatározása megegyezik az előzőekkel).

A kapacitáskihasználási ráta itt is a /7/ formulával becsülhető. Breuss második vizsgálata (3) az egész osztrák gazdaságra vonatkozott az 1955 és 1983 közötti időszak adatai alapján.

A holland és a magyar becsléseknél – az osztrák becsléseknél használt két- vagy háromtényezős Cobb–Douglas-függvény helyett – Harrod egytényezős termelési függvénye szerepel. Az eltérés a kétféle módszer között a potenciális output meghatározása szempontjából azonban nem annyira jelentős, mint ahogy az első látásra tűnik. Az egyedül a tőkével mint termelési tényezővel számoló Harrod-függvény ugyanis egy olyan évjáratmodell része, amelyben a munkaráfordítás és a technikai fejlődés különböző formái is szerepelnek. Az évjáratmodellnél ugyanis a potenciális termelést a következőképpen határoztuk meg:

$$(Y_t^V)^* = \frac{1}{K_0} \cdot h_{u(t)}^{\gamma_1} h_{d(t)}^{\delta_1} \sum_{\tau=v_t}^t \Omega_{(t-\tau)} (1+q)^\tau i_{(\tau, \tau)} \quad /9/$$

ahol:

- K_0 – a tőke–termelés arány a 0-dik évjáraton,
 $h_{u(t)}$ – a napi munkaórák változásának indexe,
 $h_{d(t)}$ – az évi munkanapok változásának indexe,

- γ_1, δ_1 – a termelési kapacitás rugalmassága a gépek munkaidejének változására,
 Ω – a gépek túlélési függvénye,
 $i(\tau, \tau)$ – a τ évjáratban üzembe helyezett mennyiség,
 ρ – a tőkemegtakarító technikai fejlődés változása üteme,
 τ – az üzembe helyezés éve,
 t – a megfigyelés éve,
 v_t – a legidősebb még üzemben levő évjárat üzembe helyezése éve.

A teljes termelési kapacitás üzemeltetéséhez szükséges létszám pedig:

$$A_t^* = \frac{1}{K_0} \cdot \frac{1}{\varphi_0} h_u^{\gamma_1 - \gamma_2} h_d^{\delta_1 - \delta_2} \sum_{\tau=v_t}^t \Omega_{(t-\tau)} (1+\rho)^\tau \frac{i_{\tau, \tau}}{(1+\mu)^\tau} \quad /10/$$

ahol:

- A_t^* – a teljes munkaerőigény,
 φ_τ – a munka termelékenysége a τ -ik évjáraton,
 γ_2, δ_2 – a termelési kapacitás rugalmassága a munkaidő változására,
 μ – a munkamegtakarító technikai fejlődés változási üteme.

A modellben a többi, itt nem specifikált összefüggéssel együtt a /9/ és a /10/ egyenletek paramétereit szimultán becsüljük, s így a teljes termelési kapacitás meghatározásánál a munkaráfordítás éppúgy szerepet játszik, mint a rendelkezésre álló tőke mennyisége.

A kapacitáskihasználást ebben az esetben is a /7/ szerint számolhatjuk ki.⁴

A termelési függvénnyel, pontosabban az évjáratmodellel kiszámított kapacitáskihasználások mindkét országban az egész gazdaságra és külön az iparra is rendelkezésre állnak. A számítások az 1951–1980. évek adatai alapján készültek.

M. Panic módszerével <17> és a termelési függvényekkel egyaránt a relatív kapacitáskihasználást lehet meghatározni. Mindkét esetben feltételezzük, hogy a kapacitáskihasználás teljes, százszázalékos azokban az években (hónapokban), amikor vagy a termelés/tőke arány, vagy a tényezők együttes termelékenysége eléri az időszakra jellemző legkedvezőbb értéket.

A kapacitáskihasználás becslése mellett megkísértem adatokat gyűjteni az erőforrások hasznosításáról is. Mivel az erre a munkára rendelkezésre álló idő igen rövid volt, az erőforrás-kihasználás felmérése meglehetősen hiányos. A három ország összehasonlító kapacitáskihasználásának eredményeit tökéletlensége ellenére ez a pótlólagos adatgyűjtés teljesebbé és hihetőbbé teszi.

A holland és az osztrák tőkekihasználásról a felmérések során magukat a vállalatokat kérdezik meg arról, mekkora a rendelkezésre álló gépi kapacitások kihasználása. A kapott válaszokat a vállalat nagysága szerint súlyozva jutnak aztán az aggregált adatokhoz.

Ausztriára 1962-től 1982-ig, Hollandiára 1971-től 1980-ig álltak rendelkezésünkre az előbbi üzleti felmérésekből a tőkekihasználás adatai. Magyarországon a Központi Statisztikai Hivatal figyeli meg a gépkivétel alakulását.⁵

Az energiafogyasztáson alapuló kapacitáskihasználási mutató a következő:

$$U_t^m = \frac{E_t^m \cdot 100}{\frac{C_t^m \times 8760}{0,9}} \quad /11/$$

⁴ Az „évjáratmodell” részletesen a <7> és <19> művek írják le.

⁵ Az első felmérés kísérleti jelleggel 1976-ban készült. A nyolcvanas évek elejétől a felmérés rendszeres. Annak érdekében, hogy valamivel hosszabb idősorunk legyen a magyar tőkekihasználásról is, a Központi Statisztikai Hivatal előbbi felméréseit egy számított, a gépek villamosenergia-fogyasztásán alapuló becsléssel egészítettük ki.

ahol:

- U_t^m – a villamos motorok kihasználása százalékban,
- E_t^m – a villamos motorok energiafogyasztása kilowattórában,
- C_t^m – a villamos motorok beépített teljesítőképessége kilowattban,
- 8760 – az év óráinak száma,
- 0,9 – a villamos motorok hatékonysága, feltételezve, hogy az elektromos energia tíz százaléka használat közben hő formájában távozik.

A villamosenergia-felhasználást alapul vevő módszer számos ok miatt a ténylegesnél alacsonyabbra becsüli a tőkekihasználás szintjét. A torzítás annál nagyobb, minél nagyobb a különbség a villamos motorok beépített teljesítőképessége és tényleges igénybevétele között, és minél nagyobb a nem elektromos energiával hajtott gépek aránya. A kihasználás időbeli alakulását azonban a mutató a feltételezések szerint jól követi. Ezért a magyar idősor összeállításánál a kihasználás szintjét kombináltuk az energiefelhasználási mutató dinamikájával.

A tőkekihasználásra vonatkozó adatokkal – éppúgy, mint a kapacitáskihasználásnál – a relatív kihasználás vizsgálható.

A munkaerő hasznosításának legismertebb mutatója a munkanélküliségi ráta. Vizsgálatunkban az osztrák és a holland statisztikából az 1965–1982. évi munkanélküliségi mutatókat használtuk fel. Magyarországon a foglalkoztatottság teljes.

A munkaerőforrás kihasználásának másik mérőszáma a munkaórák változását veszi figyelembe. A ténylegesen ledolgozott órák számát viszonyítja a hivatalos vagy maximálisan ledolgozható órák számához. A munkaerő-kihasználást ezzel a módszerrel csak Ausztria és Magyarország között hasonlíthatjuk össze, mert nincsenek holland statisztikák a ténylegesen ledolgozott órákról. Hollandiában csak a fizetett órákat figyelik meg. Ezek száma pedig több ok miatt eltérhet a ledolgozott órákétól, így a három ország összehasonlítására itt nincs mód.

A hivatalos órákat, amelyekhez a ténylegesen ledolgozott órákat viszonyítjuk, kétféleképpen lehet megadni. Fizetett szabadsággal együtt vagy anélkül. Az utóbbit alkalmazva pontosabban fejezhetjük ki a munkaerő kihasználását, de sajnos ezek az idősorok a rövidebbek. Ezért mindkét módon kiszámítjuk a munkaerő-kihasználási indexeket.

A munkaerő kihasználásának relatív nagyságát mérjük akkor, amikor a ténylegesen ledolgozott órákat a hivatalos munkarend szerint rendelkezésre álló órákhoz viszonyítjuk, de lehetőség nyílik az abszolút ráták meghatározására is.

A mérés, amint látni fogjuk, kissé önkényes. Feltételezzük ugyanis, hogy egy fő egy év alatt maximum 2500 órát dolgozhat. Ez nagyjából 48 órás munkahétnek felel meg (két hét szabadságot feltételezve, 50 órásnak).

Az iparban ténylegesen ledolgozott órákról 1955-től vannak adatok mindkét országban. A teljes munkaerő-kihasználás úgynevezett extenzív mutatójához úgy jutottunk, hogy a munkanélküliségi rátát kombináltuk az egy főre jutó órákihasználási mutatóval. A munkaerő-kihasználás abszolút mutatójához nemcsak a már említett maximális óraszámot feltételezve, hanem a termelékenységbeli különbségeket szem előtt tartva is eljuthatunk.

Feltételezzük, hogy a megfigyelt legmagasabb termelékenység a maximális, és ehhez viszonyítjuk a tényleges értékeket. Sajnos a termelékenységbeli különbségekről elég keveset tudunk. Rendelkezésre áll ugyan egy statisztikai tanulmány, amelyet az osztrák és a magyar Központi Statisztikai Hivatal közösen készített (16), melyben az osztrák és a magyar ipar termelékenységét két évre, 1965-re és 1975-re hasonlították össze. Az aggregált termelékenységi mutatóhoz úgy jutottak, hogy

620 összehasonlítható termékcsoport outputját vetették össze a főben kifejezett közvetlen munkaráfordításokkal, majd ezeket az egyedi indexeket az árakkal súlyozták. A minta a teljes osztrák ipari termelés 75, a magyarnak pedig körülbelül 80 százalékát fogta át. Ezt az összehasonlítást is felhasználtuk az abszolút munkaerő-kihasználás meghatározásához. A magasabb osztrák termelékenységet vettük a maximumnak. A teljes munkaerő-kihasználás extenzív mutatóját az előbbi, munkatermelékenység-különbségen alapuló abszolút rátával kombinálva jutottunk a munkaerő intenzív kihasználásának jelzőszámához.

A VIZSGÁLT TERÜLET ÉS IDŐSZAK

Az összehasonlítást a következő jellemvonások teszik lehetővé és indokolttá: mindhárom ország kicsi, gazdaságuk nyitott és – bár alapjában véve ipari országoknak tekinthetők – a mezőgazdaság szerepe egyikben sem elhanyagolható.

1. tábla

Alapvető mutatók, 1979

Mutató	Mértékegység	Ausztria	Hollandia	Magyarország
Népesség	ezer fő	7 506	14 030	10 699
Terület	km ²	83 849	40 844	93 030
Egy főre eső GDP* 1973-ban	dollár	3 253	4 022	2 324
átlagos növekedési üteme 1973 és 1980 között	százalék	2,8	1,6	5,1

* Az Európai Gazdasági Közösség titkárságának ún. PIG (Physical Indicator Global) becslése.
Forrás: lásd (5) és (27) alatt.

2. tábla

A termelés és a fogyasztás összetétele (százalék)

Megnevezés	Ausztria	Hollandia	Magyarország
A GDP termelése			
Mezőgazdaság	5	5	19
Ipar	33	30	38
Építőipar	9	7	9
Kereskedelem, szállítás és kommunikáció	21	19	21
Egyéb	24	32	13
A GDP* fogyasztása			
Az állami szektor végső fogyasztása	18	18	8
Egyéni végső fogyasztás	55	59	60
Felhalmozás	28	22	32
Javak és szolgáltatások exportja	+35	+47	+47
Javak és szolgáltatások importja	-36	-47	-58

* A magyar adatok a nettó anyagi termelésre vonatkoznak.
Forrás: az 1960–1980. évi statisztikai évkönyvek és (21).

AZ ÖSSZEHASONLÍTÁS SZÁMSZERŰ EREDMÉNYEI

Vizsgálatunk tárgya, hogy a két összehasonlításra kerülő gazdasági rendszer közül hol magasabb a kapacitáskihasználás relatív szintje, vagy másképpen, hogy melyik rendszer tud jobban élni saját lehetőségeivel.

Az empirikus vizsgálat eredményei arra mutatnak, hogy egyik sem tud jobban. Meglepő, hogy a vizsgálatban szereplő országokra jellemző relatív kapacitáskihasználási ráták milyen kevéssé térnek el egymástól. A Panic-féle módszerrel számolt mutatók között a különbség egy százalék, tehát hibahatáron belülnek tekinthető.

3. tábla

A relatív kihasználás átlagos mutatószámjai

Mutató	A számítás			Ország (százalék)		
	módszere	időszaka	köre	Hollandia	Ausztria	Magyarország
Kapacitáskihasználás	Panic-féle termelési függvény	1969–1979.	ipar	84	85 ^{a)}	86
		1951–1980.	ipar egész gazdaság	94	95 ^{b)}	94
Tőkekihasználás	Üzleti felmérések Statisztikai adatok	1964–1982.	ipar	–	98 ^{c)}	97 ^{d)}
		1955–1981.	ipar	82 ^{e)}	84	83 ^{f)}
Munkaerő-kihasználás	Statisztikai adatok	1955–1981.	ipar	–	84	84

a) 1969–1980,

b) 1955–1977,

c) 1955–1982,

d) 1961–1980,

e) 1971–1980,

f) Az 1976., 1979. és 1982. évek átlaga.

A termelési függvénnyel végzett becsléseknél hasonló nagyságrendűek az eltérések. Megjegyzendő, itt azért magasabb a relatív kihasználás szintje, mert a termelési függvényeknél évi, míg a Panic-féle módszernél havi ingadozásokkal számolunk. A tőkeállomány kihasználtságánál szintén kicsik az eltérések. Az eredmény aligha okozhat meglepetést, hiszen ezek a felmérések nagyjából ugyanarra a jelenségre kérdeznek, mint amit a Panic-féle módszerrel, statisztikai adatok alapján mérni próbáltunk.

Meglepő azonban, hogy hasonló eredménnyel találkozunk akkor, amikor a teljes órateljesítés alapján mérjük a munkaerő-kihasználás relatív rátáját. Ausztriában, ahol az iparban volt munkanélküliség, a hivatalos munkaidő kihasználása magasabb szintű, mint Magyarországon. Következésképpen a ténylegesen ledolgozott összes és a hivatalos munkarend szerint (szabadsággal együtt számolva) rendelkezésre álló órák aránya a két országban egyforma. Szabadságok nélkül számolva ezt a rátát, az osztrák munkaerő-kihasználás a magasabb. (Lásd a 4. táblát.)

Empirikus vizsgálatunk eredménye tehát azt sugallja, hogy a különböző rendszerek egyformán jól, vagy ha úgy tetszik, egyformán rosszul tudnak saját lehetőségeikkel élni. Természetesen mindez nem jelenti azt, hogy a kapacitás-, illetve az erőforrás-hasznosítás adott szintjét kialakító okok megegyeznének. (Tudjuk, hogy a központilag irányított gazdaságok alapjában véve erőforrás-korlátosak, míg a

piacgazdaságok termelését a kereslet szabályozza.) De nem jelenti azt sem, hogy a kihasználás időbeni alakulása ugyanaz lenne. Az azonosságok csak az átlagos viselkedésre vonatkoznak. A kapacitások és az erőforrások időbeni kihasználásának alakulásában különbségek is vannak. Először a hosszabb, majd a rövid távú időbeni változásokat vesszük szemügyre.

4. tábla

A munkaerő kihasználásának relatív rátái, 1955–1981

Mutató	Ausztria	Magyarország
A tényleges foglalkoztatottság és a munkaerő-kínálat aránya (1–munkanélküliségi ráta)	0,97	1,00
Az egy főre jutó ledolgozott órák és az egy főre jutó hivatalos órák aránya	0,87	0,84
Az összes ledolgozott órák és a hivatalos munkarend szerint rendelkezésre álló órák aránya	0,84	0,84

A hosszú távú változások jellemzői a 2., 3., 4. ábrákról olvashatók le. Ezek közül néhány fontosabb közös vonás, illetve különbség állapítható meg.

– A relatív kihasználásokra – egy kivétellel – (ez az osztrák fizetett szabadság nélküli munkaerő-kihasználási ráta) a vizsgált időszakban trendszerű változás nem volt jellemző. Ez az eredmény megerősíti az átlagos ráták egybeesésére tett előbbi megállapítást. Nyilvánvaló, hogy ha nincsenek trendek, az idősorok átlaga az egész időszakra jellemző középérték (amely körül a tényleges adatok ingadoznak vagy sem). Az ellenkező esetben tehát, amikor egyes sorok trendszerűen változnak, az átlagos egybeesés véletlen (is) lehet.

– Az időbeli változások másik közös vonása az, hogy minden ország jóformán mindegyik kihasználási mutatója többé-kevésbé szabályosan ingadozik átlaga körül. Az ingadozás mértéke kihasználási típus szerint különböző, de országonként nem. Az eredmények szerint a kapacitáskihasználás hullámzik a legjobban. A tőkekihasználásnál az amplitudók valamivel kisebbek. Legkevésbé a munkaerő-kihasználás mutatói ingadoznak.

– A különböző társadalmi–gazdasági rendszerű országok között a legjelentősebb eltérések a relatív kihasználási ráták egymáshoz viszonyított elhelyezkedésében, az ún. előrefutásokban és késésekben találhatók. A két piacgazdaságban az erőforrások és a kapacitások kihasználása együtt mozog, a hullámok csúcsai és mélypontjai nagyjából egybeesnek. Magyarországra nem jellemző ilyenfajta egybeesés. A tőke- és a kapacitáskihasználás időbeli változása valamennyire ugyan hasonlít egymásra, de a munkaerő kihasználásának mutatói késéssel követik az előbbieket. Ennek az eltérésnek az oka a két rendszer különböző fokú rugalmassága. A központilag irányított rendszerben, úgy tűnik, több idő szükséges az erőforrás- és a kapacitáskihasználás összeillesztéséhez.

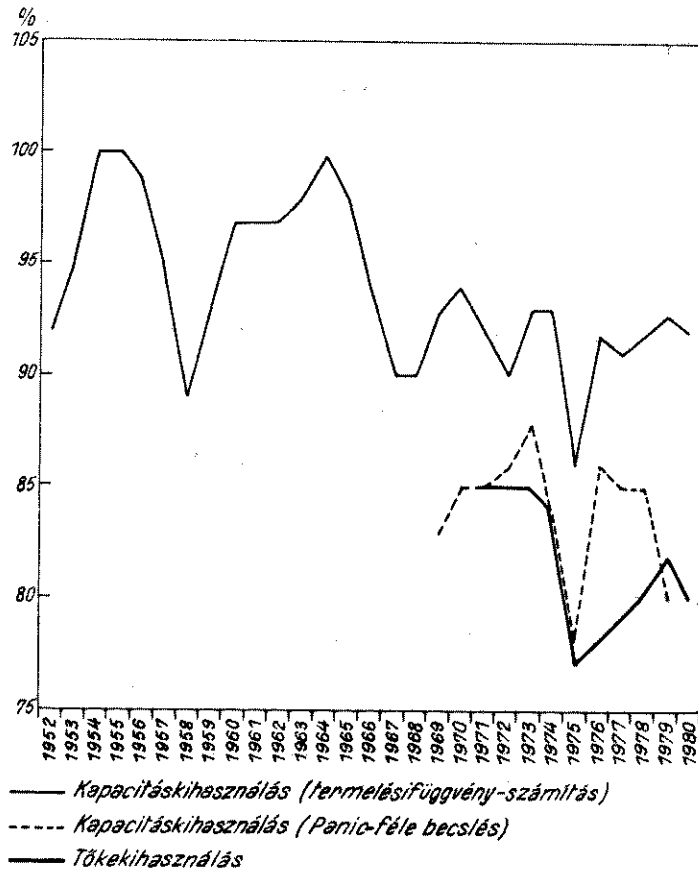
Megjegyzendő, hogy a már idézett évjáratmodellel végzett másik számítás ugyanerre az eredményre vezet. A foglalkoztatottságnak a kapacitáskihasználáshoz való alkalmazkodása Hollandiában kevesebb mint egy év alatt történt. Ugyanehhez nálunk, Magyarországon, több mint öt év volt szükséges.

A rövid távú változások is a rendszerek közötti rugalmassági különbségekre mutatnak. A középértéktől való átlagos eltérések (az ún. standard hibák) a Panic-féle módszerrel számolt kapacitáskihasználási mutatóknál az 5. táblában található.

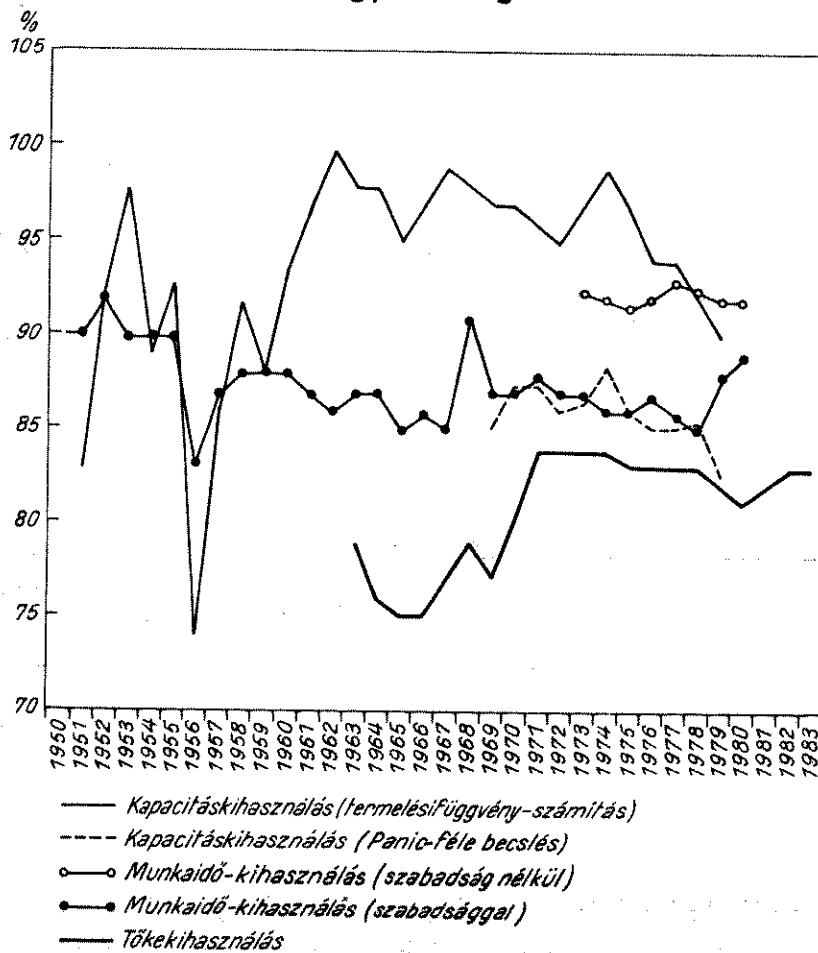
A piacgazdaságokban az évi adatok elég erősen szóródnak. Negyedéves szinten nem található figyelemre méltó különbségek a két rendszer között. A havi

adatok a tervgazdaságban mutatnak nagyobb szélsőségeket: 8,6 százalék Hollandia 7,4, illetve Ausztria 6,0 százalékaival szemben.

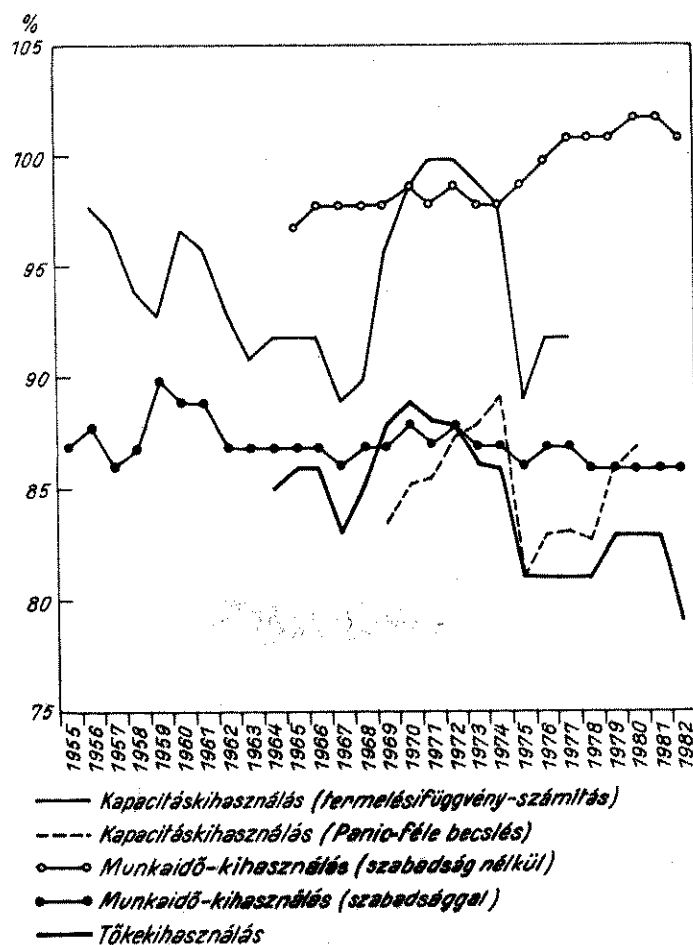
2. ábra. A kihasználás relatív mutatószámai Hollandiában

3. ábra. A kihasználás relatív mutatószámai Magyarországon

4. ábra. A kihasználás relatív mutatószámai Ausztriában

Megítélésünk szerint a gazdaságpolitikai célkitűzések különbségei tükröződnek az évi eltérésekben. A magyar gazdasági vezetés a vizsgált időszakban mindent megtett, hogy a hirtelen és szélsőséges változásoktól megóvja a gazdaságot. Ennek érdekében a nyersanyag- és olajárváltozást csak lassan, fokozatosan engedték rá a hazai piacra. Az 1973. évi olajárrobbanás és az azt követő recesszió sem a magyar kapacitáskihasználás átlagos szintjét, sem ingadozását nem, illetve csak nagy késéssel érintette. A holland gazdaságra éppen az ellenkező viselkedés volt jellemző. Ebben a kis és a világpiac felé nyitott gazdaságban a kapacitáskihasználás az árváltozások hatására azonnal és jelentősen esett, és az 1973. évet követően erősen ingadozott. Különösen figyelemre méltó ez a változás, ha az első időszak jellemzőihez hasonlítjuk, amikor a kapacitáskihasználás szintje viszonylag magas volt és az évenkénti szórás szinte jelentéktelen.

5. tábla

Átlagos eltérések
(százalék)

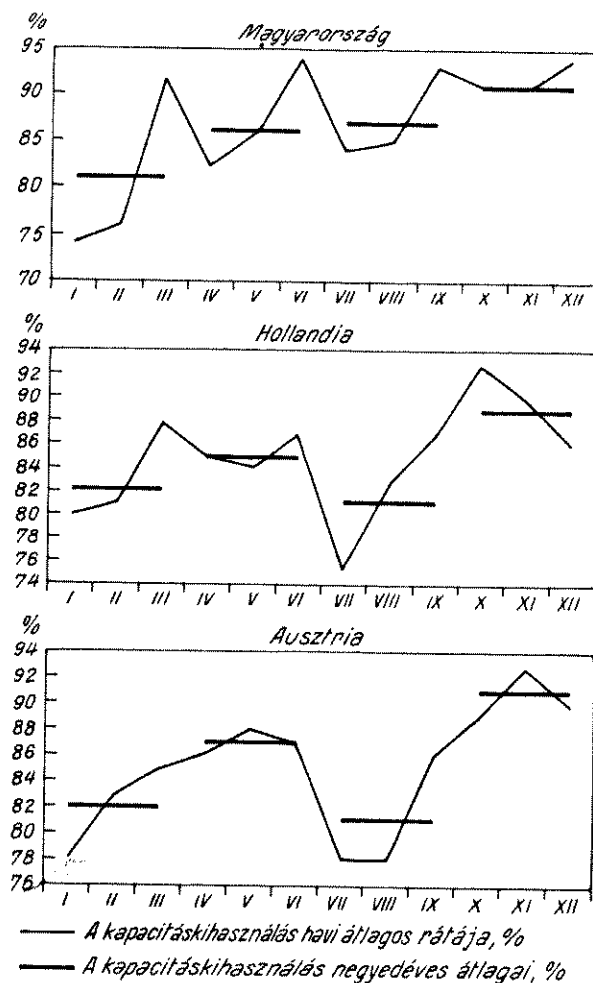
Időszak	Hollandia	Ausztria	Magyarország
Éves szinten	3,3	3,1	2,1
Negyedévenként	5,3	6,9	5,5
Havonta	7,4	6,0	8,6

Ausztria a két szélsőség között helyezkedik el, de közelebb a holland példához. Az osztrák iparban 1973-ban és 1974-ben még tovább emelkedett a kapacitás-

kihasználás szintje. Sőt a legmagasabb havi, negyedévi és évi értékeket éppen ezekben az években jegyezték fel. Az olajár-emelkedésre a kapacitáskihasználás késéssel válaszolt. A kihasználás szintje sem csökkent olyan jelentősen, mint Hollandiában, de a visszaesés hosszabb ideig, egészen 1978-ig elhúzódott. Ezért az évi átlagos szórások nagysága körülbelül egyforma a két piacgazdaságban.

Az 5. tábla adataiból az is látszik, hogy az időbeli dezaggregációval a kapacitáskihasználási ráta szórása nő; a negyedévi szórás nagyobb, mint az évi, s a havi még a negyedévinél is nagyobb. Az éven belüli nagyobb szóródás az ún. szezonális ingadozásokkal kapcsolatos. A szezonális változások különböző tényezőknek tudhatók be. Az egyik legismertebb tényező az időjárás éven belüli változása. Állami szabályozásokkal (például a munkanapok meghatározása), fogyasztási szokásokkal (például a karácsonyi vásárlási csúcs) vagy egyéb okokkal (például a szabadságok egyidőben való kivétele) összefüggésben is kialakulhatnak éven belüli termelésingadozások. Azok a szezonális mozgások, amelyek az előbb említett ún. klasszikus tényezőkkel hozhatók összefüggésbe, mindhárom vizsgált országban megjelennek, hiszen sem az időjárásban, sem azokban a társadalmi-gazdasági és kulturális jellemzőkben, amelyekből ezek a szabályozások és szokások erednek, nincs jelentős különbség Hollandia, Ausztria és Magyarország között.

5. ábra. A negyedéves és a havi ingadozások (1969–1979. évek átlaga)

Az eredmények (lásd az 5. ábrát) ennek ellenére jelentős eltéréseket jeleznek a szezonális mozgásokban. A piacgazdaságoknál a kapacitáskihasználás csak az előbb említett klasszikus tényezők hatására ingadozik. A magyar gazdaságban ezen felül mind a negyedéves, mind a havi mozgásokban bizonyos szabályosság figyelhető meg.

A változásokra a következők jellemzők:

- bármelyik két évet is vesszük, az előző év utolsó negyedéve és a következő és első negyedéve között, a kapacitáskihasználás jelentős mértékű csökkenésének lehetünk tanúi;
- a kezdeti csökkenés után a kapacitáskihasználás negyedévről negyedévre emelkedik a negyedik negyedig, majd ismét csökken az első negyedben és így tovább.

A negyedéveken belüli havi ingadozásokra ugyanez a séma jellemző. A negyedév első hónapjában a kapacitáskihasználás mindig alacsonyabb, mint az előző negyed utolsó hónapjában volt, s a kihasználás a második hónapban magasabb, mint az elsőben, a harmadikban magasabb, mint a másodikban.

A kapacitáskihasználás fentiekben vázolt mozgását elsősorban és döntő mértékben a termelés ingadozása határozza meg. Az állóalapok és a létszám változása ugyanis különböző okok miatt, de egyaránt nem követi ezeket a rövid távú ingadozásokat. (Éppen e miatt a rugalmatlanság miatt feltételezhető, hogy az állóeszközök évközbéli változása egyenletes.)

A termelés ingadozását a magyar iparban több tényező alakította. Kezdetben, amikor egyes tervperiódusok végére a központilag jóváhagyott terveket minden áron teljesíteni kellett, az ingadozásra az időszak végi erőltetett munkavégzés kelendő indokot nyújtott. Később, e kötelezettség megszűnésével, az egytényezős magyarázat már nem elegendő. Tulajdonképpen az egész termelési, elszámolási, szabályozási és ösztönzési rendszert kellene vizsgálni ahhoz, hogy az ingadozásra észszerű magyarázatot adhassunk. E tanulmány keretén belül azonban meg kell elégednünk azoknak a főbb tényezőknek a felsorolásával, amelyek feltehetően a legfontosabb szerepet játszották az ingadozások kialakításában.

A termelés, pontosabban a reálszféra oldaláról tekintve a termelés évközbéli ingadozása az eladók piacával, illetve a hiánnyal minden bizonnyal összefüggésben van. Amikor az anyag-, alkatrész-, félkésztermék-utánpótlás nem folyamatos, amikor időről időre munkaerőhiánnyal küszködnek, amikor gyakoriak a géphiba miatti leállások, az alacsony kapacitáskihasználással járó hiányperiódusokat szükségszerűen követik magas, sokszor feszített ütemű termelési szakaszok.

A hiány miatti termelésingadozást fokozza, hogy éppen a beszerzés bizonytalanságaira hivatkozva a vállalatok egymás közötti kereskedelmi és szállítási szerződéseikben csak a negyedévet vagy félévet rögzítik. Ez a gyakorlat azt a hiányhelyzetet tükrözi, amikor a mindenkor eladók diktálják a feltételeket. Az eladóknak az időszakon belüli ütemezés nem érdekük. Sőt, bizonyos esetekben a rendelések összegyűjtése a célszerű. A vevők, akiknek a folyamatos termelés biztosításához az időszakokon belüli, pontosabb ütemezés érdekük lenne, nem jutnak szóhoz.

A termelés negyedéven belüli ingadozását az érvényben levő elszámolási rendszer a valóságosnál is nagyobbnak tünteti fel. A saját termelésű készleteket ugyanis szűkített önköltségen, az eladott termékeket termelői áron tartják nyilván. A negyedévek végén a szerződési kötelezettségek teljesítése érdekében a késztermelés (értékesítés) aránya megnő. Mivel a késztermékek magasabb áron értékelődnek, mint a saját termelésű készletek, az értéknövekedés a negyedév utolsó hónapjában nagyobb a volumenben kifejezettnél. A harmadik havi termelés tehát felül-, vagy ha úgy tetszik, az előző két havi alulbecsült.

A termelés ingadozására egyéb és itt részletesen fel nem sorolt tényezők mellett még minden bizonnyal hatással van az is, hogy sokszor és sokhelyütt nem a teljesítményt, hanem a lezárt időszakot premizálják. Így a reáltényezők hatását tovább erősítik azáltal, hogy a gazdasági cselekvőket érdekeltté teszik az időszak végi csúcokban.

A nem klasszikus okoknak tulajdonítható éven belüli szezonális ingadozás tehát a nálunk érvényben levő gazdasági és irányítási rendszer jellemzőivel magyarázható. Nem véletlen tehát, hogy ez az ingadozás csak a központilag irányított magyar gazdaság időszakaiban jelenik meg, s nyoma sem lelhető fel a piacgazdaságoknál.

Végül megpróbálunk válaszolni az utolsó, az abszolút kapacitáskihasználási ráta alakulásával kapcsolatos kérdésre. Ezt azonban azzal a fenntartással tesszük, hogy ezen a területen még csak az első lépéseket tudtuk megtenni az összehasonlításban.

A kapacitáskihasználás abszolút mértékét jelenleg nem tudjuk vizsgálni, mert ehhez ismerni kellene a maximális potenciális outputot (lásd a szaggatott hatszöget az 1. ábrán) minden országra. Ehhez a megbízható adatokon felül a legfejlettebb technika és technológia melletti legjobb erőforrás-elosztást és -kombinációt is meg kellene becsülni. Nyilvánvaló, hogy ez a feladat messze meghaladja e tanulmány lehetőségeit.

Az egyes erőforrások abszolút kihasználásának becslése egy fokkal könnyebb, ha rendelkezésre állnak megfelelő adatok. A munkaerőnél ez volt a helyzet. A munkaerő kihasználásának abszolút fokát kétféleképpen mértük. Egy extenzív és egy intenzív mutatóval. Az extenzív mutató, amint már arról szó esett, a teljesített és a maximálisan teljesíthető órák arányát fejezi ki, míg az intenzív mutató számol a termelékenységek különbségeivel is. Az intenzív kihasználási ráta nem a szó szoros értelmében vett abszolút mutató, mert a lehető legmagasabb termelékenység helyett az összehasonlításban szereplő magasabb – az osztrák – termelékenység szerepel. Ez az egyszerűsítés a kihasználás szintjét önkényessé teszi, de a két ország közötti arányokat nem változtatja.

A 6. táblában bemutatott eredmények néhány rendszerspecifikus jellemzőre hívják fel a figyelmet. Az extenzív kihasználás foka a központilag tervezett magyar gazdaságban a magasabb. Először is mert itt nincs munkanélküliség. Másodszor, mert a munkahét hosszabb. Az intenzív kihasználás ezzel szemben az osztrák piacgazdaságban a magasabb.

6. tábla

Az ipari munkaerő-kihasználás abszolút rátái

Mutató	1965-ben		1975-ben	
	Ausztria	Magyarország	Ausztria	Magyarország
Kihasználási ráta (fő/év)	0,97	1,00	0,98	1,00
Kihasználási ráta (fő/óra)	0,80	0,85	0,71	0,78
A munkaerő extenzív kihasználásának rátája	0,78	0,85	0,70	0,78
Relatív munkatermelékenység	1,00	0,72	1,00	0,57
A munkaerő intenzív kihasználásának rátája	0,78	0,61	0,70	0,44

Természetesen két ország egyfajta – méghozzá igen korlátozottan érvényes – összehasonlítása alapján nem általánosítható a fenti eredmény. Nem állítható az, hogy a tervezett gazdaságokban az extenzív, a piaci rendszereknél az intenzív kihasználás foka a magasabb, még akkor sem, ha ez a vélekedés nem áll ellentétben más hasonló kutatások eredményeivel.

Az általánosítás különösen azért nem engedhető meg, mert mind a munkahét hossza, mind a munkatermelékenység változik a gazdaságok fejlettségével. A munkaidő rövidebbé válik, a munkatermelékenység nő a fejlettségi szint emelkedésével. Ezért egy kevésbé fejlett országban – az érvényben levő társadalmi-gazdasági rendszertől függetlenül – az extenzív kihasználás magasabb és az intenzív alacsonyabb, mint egy nála fejlettebb országban. A rendszerspecifikus és a fejlettségiszint-specifikus jellemzők így hát menthetetlenül összekeverednek. Szétválasztásuk további kutatások feladata lesz.

IRODALOM

- (1) A nemzeti vagyon és az állóeszközállomány, 1970–1978. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1979. 140 old.
- (2) Breuss, F.: Energienachfrage und Potential Output in Gesamtwirtschaft und Industrie. *Empirica*. 1978. évi 2. sz. 215–241. old.
- (3) Breuss, F.: On the measurement of Potential Output and Capacity Utilization. WIFO. Österreichisches Institut für Wirtschaftsforschung. Vienna. 1983. 13 old.
- (4) Breuss, F.: Potential Output und gesamtwirtschaftliche Kapazitätsauslastung. WIFO. Österreichisches Institut für Wirtschaftsforschung. *Monatsberichte*. 1982. évi 2. sz. 104–118. old.
- (5) Economic Bulletin for Europe. 31. köt. 2. sz. Comparative GDP levels. UN. Geneva. New York. 1980. 56 old.
- (6) Conjunctuurtest. Central Bureau of Statistics. Den Haag. 1976–1980. 40–55. old.
- (7) Den Hartog, H. – Tjan, H. S.: A clay-clay vintage model approach for sectors of industry in the Netherlands. *De Economist*. 1980. évi 2. sz. 129–188. old.
- (8) Hahn, F. – Schmoranz, I.: Schätzung des österreichischen Kapitalstocks nach Wirtschaftsbereichen. WIFO. Österreichisches Institut für Wirtschaftsforschung. *Monatsberichte*. 1983. évi 1. sz. 40–52. old.
- (9) Hahn, F.: Neufassung der WIFO – Kapitalstockschätzung für die Industrie und das Gewerbe nach Branchen. WIFO. Österreichisches Institut für Wirtschaftsforschung. *Monatsberichte*. 1983. évi 8. sz. 534–542. old.
- (10) Klein, L. R.: Some theoretical issues in the measurement of capacity. *Econometrica*. 1960. évi 4. sz. 272–286. old.
- (11) Klein, L. R. – Summers, R.: The Wharton index of capacity utilization. University of Pennsylvania. Philadelphia. 1966. 94 old.
- (12) Marris, K.: The economics of capital utilization. A report on multiple-shift work. Cambridge University Press. Cambridge. 1964. 259 old.
- (13) Monthly Bulletin of Statistics. Un. New York. 1970–1980.
- (14) Munkaidőteljesítmények és munkaidőveszteségek a népgazdaság szocialista szektorában, 1973–1975. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 1977. 78 old.
- (15) Népgazdasági mérlegek, 1960–1970. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 1971. 203 old.
- (16) Nyers József: Az osztrák és a magyar ipar termelékenységi színvonala. *Statisztikai Szemle*. 1982. évi 2. sz. 117–133. old.
- (17) Panic, M.: Capacity utilization in UK manufacturing industry, discussion paper 5. National Economic Development Office. London. 1978. 125 old.
- (18) Phillips, A.: An appraisal of measures of capacity. *American Economic Review*. 1963. évi 5. sz. 275–292. old.
- (19) Rimler Judit: Évjárat-modell makrofolyamatok elemzésére. MTA Közgazdaságtudományi Intézet. Budapest. 1983. 281 old.
- (20) Rimler Judit: A termelési kapacitások kihasználása Hollandiában és Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*. 1982. évi 9. sz. 1043–1056. old.
- (21) Statistical Yearbook, 1979/80. UN. New York. 1981. 5–14. old.
- (22) Suits, D. B. – Mason, A. – Chan, L.: Spline functions fitted by standard regression methods. Center of Planning and Economic Research. 32. köt. Athen. 1977.
- (23) Weitzman, M.: The „Ratche Principle” and performance incentives. *Bell Journal of Economics*. 1980. évi 9. sz. 302–308. old.
- (24) Winston, G. C.: The theory of capital utilization and idleness. *Journal of Economic Literature*. 1974. évi 12. sz. 1301–1320. old.
- (25) Winston, G. C.: Capacity: An integrated micro and macro analysis. *American Economic Review*. 1977. évi 2. sz. 418–422. old.
- (26) Yearbook of Labour Statistics, 1975–1983. ILO. Geneva. 407–420. old.
- (27) Yearbook of National Accounts Statistics. 1981. II. köt. UN. New York. 1983. 201–346. old.

TARGYSZÓ: Kapacitás. Erőforrás. Nemzetközi összehasonlítás.

РЕЗЮМЕ

Автор сравнивает степень использования промышленных мощностей трех европейских стран с различным общественно-экономическим строем — Австрии, Голландии и Венгрии.

Дает определение и исследует отдельно друг от друга использование мощностей и ресурсов, а также относительные и абсолютные нормы их использования.

С помощью различных эмпирических методов исследования автор ищет ответы на следующие вопросы:

1. где является более высоким относительное использование мощностей: в фигурирующих в анализе рыночных экономических или в управляемом из центра плановом хозяйстве;

2. какие специфичные для системы долгосрочные и краткосрочные индикаторы присущи изменению относительного использования мощностей;

3. при каком строе уровень абсолютного использования является более высоким.

Согласно результатам: 1. между странами нет существенной разницы по средней величине норм относительного использования мощностей. 2. Наиболее значительным различием в долгосрочной перспективе является то, что в рыночных экономиках использование мощностей и ресурсов происходит параллельно, а в венгерском плановом хозяйстве наблюдаются расхождения во времени. Это отклонение показывает различную степень эластичности двух систем. 3. Абсолютное (не системно специфичное) экстенсивное использование ресурсов выше в управляемом из центра плановом хозяйстве, и интенсивное использование — в рыночной экономике.

SUMMARY

The study compares the utilization of industrial capacities in three European countries of different socio-economic structure, viz. Austria, the Netherlands and Hungary.

The utilization of capacities and resources as well as the relative and absolute rates of utilization are defined and analysed separately.

Using various methods of empirical analysis the author looks for an answer in issues as follows:

1. in which type of countries is the relative utilization of capacities higher, in market economies or in centrally planned economies;

2. which are the system specific characteristics of changes in the relative utilization of capacities in the long and short run;

3. in which system is the level of absolute utilization higher.

According to the results: 1. There is no considerable difference between the countries as regards the average size of the rates of relative capacity utilization. 2. The most important difference, presenting itself on the long run, is that the utilization of the capacities and resources change parallel in market economies, while in the centrally planned Hungarian economy lag periods can be observed. It points to the differences of flexibility between the two systems. 3. The absolute (non system specific) extensive utilization of resources is higher in the centrally planned economy, while intensive utilization is higher in market economy.

A NEMZETKÖZI ÖSSZEHAISONLÍTÁSI PROJEKT FEJLEMÉNYEI*

YOSHIMASA KURABAYASHI – DRECHSLER LÁSZLÓ

A Nemzetközi Összehasonlítási Projektnek (International Comparison Project – ICP) négy szakasza fejeződött be, és 1984. második felében már megkezdődött az V. szakasz előkészítő munkája (amelynek tárgyvéve 1985). A részt vevő országok száma folyamatosan nőtt: az I. szakaszban (1970) 10 ország, a II. szakaszban (1973) 16 ország, a III. szakaszban (1975) 34 ország, a IV. szakaszban (1980) 61 ország és az V. szakaszban (1985) mintegy 70 ország vett, illetve vesz részt. A Nemzetközi Összehasonlítási Projekt fő célja nem változott az elmúlt másfél évtized alatt. Központjában a valuták vásárlóerejének és a GDP reálértékének országok közötti összehasonlítása maradt, amely a bruttó hazai termék három fő összetevőjének (egyéni fogyasztás, közösségi fogyasztás és felhalmozás) összehasonlítását öleli fel. Nem változott sokat a munka alapvető módszertana sem; a mennyiségi összehasonlítás általános módszere az V. szakaszban is ugyanaz, mint az I. szakaszban. Ez az ún. Geary–Khamis-eljárás, amelyben a mennyiségi indexek számításához felhasznált árak a részt vevő országok árainak súlyozott átlagait jelentik.

Néhány nagyon kedvező körülmény szól az összehasonlítási program folytatása mellett.

– Növekvő igény mutatkozik ICP típusú adatok iránt mind a kormányzati szervek, mind a tudományos körök (egyetemek, gazdasági kutatóintézetek) részéről, és általánosan elfogadott ma már az a nézet, hogy csak az ICP típusú nemzetközi együttműködés képes ilyen információt nyújtani.

– Az ICP-nek most már szilárd módszertana van. Ez nem azt jelenti, hogy a módszertani viták megszűntek, vagy hogy minden módszertani kérdésben, illetve az összes lehetséges változatok viszonylagos előnyeinek és hátrányainak megítélésében teljes egyetértés alakult volna ki. Ami azonban a fő módszertani problémákat illeti, a kérdések világosak, és ha ezekre a programban részt vevők válaszaik nem is teljesen azonosak, legalábbis eléggé hasonlóak.

– Növekszik a nemzeti statisztikai hivatalok készsége, hogy a programban részt vegyenek, s vállalják az ezzel járó többletterhelést.¹ Ebben főleg a nemzetközi összehasonlítások eredményei iránti érdeklődés élénkülése játszik szerepet, de bizonyos mértékig az a felismerés is vezeti őket, hogy a programban való részvétel

* A szerzők, akik az ENSZ Statisztikai Hivatalának munkatársai, e dolgozatban saját véleményüket fejtik ki, ami nem feltétlenül azonos a Szervezet nézeteivel.

¹ Fellelhető azonban ezzel ellentétes tendencia is: egyes országok vonakodása a részvételtől, sőt visszalépése. Ennek oka az, hogy – bár az ENSZ Statisztikai Hivatala többször is leszögezte, hogy az ICP eredményei nem használhatók fel politikai célokra (hitelnyújtás, segélyek, tagdíjak stb.), mivel az összehasonlítás megbízhatósága nincs azon a fokon, ami ezt megengedné – egyes szervek újra meg újra próbálkoznak az ICP idő előtti felhasználásával. (Szerk. megj.)

segíti a nemzeti statisztikában rejlő hiányosságok és következetlenségek feltárását, és ezáltal nagymértékben hozzájárul a statisztika fejlesztéséhez.

– Számos jó ICP-szakértő van ma a világon, főleg a nemzetközi szervezetekben és a fejlett országok nemzeti statisztikai hivatalaiban, de bizonyos mértékig a fejlődő világban is. Ebből a szempontból az 1970-es évtized elejéhez képest a helyzet lényegesen javult, amikor a termelés volumenének és a vásárlóerő-paritásoknak a nemzetközi összehasonlítása teljesen új feladat volt; e területen gyakorlatilag nem létezett statisztikai képzés, és e téma majdnem ismeretlen volt a statisztikai irodalomban.

Az ICP-munkában elért nagyon jelentős előrehaladás ellenére még számos kérdés vár megoldásra, amelyek, ha nem nyernek megfelelő megoldást, lassíthatják a program jövőbeni fejlődését, sőt akár a már eddig elért eredményeket is veszélyeztethetik. Van néhány módszertani–szervezési probléma, amelyben a vélemények eltérnek, s ezek közelebbi vizsgálatot érdemelnek. A súlyos pénzügyi korlátok is előidézhetnek negatív hatásokat. Ezt a dolgot ezeknek a problémáknak a megismertetésére szántuk.

I. A REGIONALIZÁLÁS ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

Az ICP első három és utóbbi két szakasza között az a legfontosabb különbség, hogy míg az előző szakaszok, minden részt vevő országot együttesen, egy csoportot alkotva kezeltek anélkül, hogy azokat eleve valamilyen részekre osztották volna, addig az utóbbi szakaszok a részt vevő országokat régiókba osztották. Ekkor először a regionális összehasonlítások készültek el, s ezután e regionális összehasonlításokból épültek fel a világra kiterjedő összehasonlítások.

Számos tényező tette indokolttá a program regionalizálását:

a) a részt vevő országok számának növekedése: aligha lehetséges regionalizálás akkor, amikor a világméretű összehasonlítás 10 országra korlátozódik, de egészen más a helyzet, ha a részt vevő országok száma 60-ra vagy 70-re nő;

b) módszertani megfontolások: egyes nézetek szerint a régióon belüli (azaz viszonylag homogén országcsoportok közötti) összehasonlíthatóság lényegesen jobb, mint azoknak az országoknak az összehasonlíthatósága, amelyek különböző régiókhoz tartoznak; minthogy a regionalizálás bizonyos értelemben statisztikai rétegzésnek fogható fel, általánosan javítja a világszintű összehasonlítás minőségét;

c) szervezési tényezők: az országok egyes csoportjai korábban fejezik be nemzetközi összehasonlítási munkájukat, mint mások, ezért regionális szervezés esetén bizonyos régiók összehasonlításának eredményei korábban közölhetők, mint amikor az egész világra vonatkozó eredmények elkészülnek (regionalizálás nélkül az első közlemények csak azt követően adhatók ki, miután a leglassúbb ország is befejezte munkáját);

d) a regionális érdekek erősödése: általános az a tendencia, hogy számos régióban a gazdasági integráció következtében az országokat sokkal inkább érdeklik a saját régiójukon belüli összehasonlítások eredményei, mint a más régiókba tartozó országokkal való összehasonlításoké;

e) pénzügyi tényezők: ezek erősen kapcsolódnak az előbb említett regionális érdeklődés növekedéséhez; elég gyakori helyzet, hogy az országok és a nemzetközi szervezetek jelentős eszközöket hajlandók áldozni a régiójukon belüli összehasonlításra, és semmit vagy csak keveset az olyan országokkal való összehasonlításra, amelyek más régiókba tartoznak.

Az elmondottak alapján a regionalizálásnak lényeges előnyei vannak, és úgy tűnik, hogy az országok képviselőinek és az ICP szakértőinek többsége² előnyben

² Magyarország is azok közé az országok közé tartozik, amelyek a regionális összehasonlításoknak adnak primátust a világoösszehasonlítással szemben. Európa országai például a fejlettség skálájának jóval szűkebb intervallumában helyezkednek el, mint az az országcsoport, amelybe egyfelől az Egyesült Államok, másfelől számos fejlődő ország is beletartozik. A fejlettségi különbségek európai szinten sokkal jobban értelmezhetők, mint világszinten. (Szerk. megj.)

részesíti az ICP ilyen formában történő szervezését a korábbi központosított módszerrel szemben. Azt is el kell ismerni azonban, hogy a regionalizálásnak néhány hátránya is van. Ezek közül a következők tűnnek a legfontosabbaknak.

a) A regionalizálás következtében az ICP módszertana nem egészen egységes minden régióban. A regionális összehasonlításokat általában az érintett regionális szervezetek irányítják, és ezek a szervek a különböző módszertani problémák megoldásában eltérő megközelítéseket részesíthetnek előnyben. Ez csökkentheti a program hitelét, mert például néhány felhasználó zavarba jött, amikor arról értesült, hogy a IV. szakaszban az Európai Gazdasági Közösségben más módszertani megoldást alkalmaztak bizonyos konkrét esetekben, mint a másik európai országcsoportban, s szintén mást ahhoz képest, amit az ázsiai csoport összehasonlításában.

b) Az erőforrásoknak a regionális összehasonlításokra való koncentrálása következtében a régiók közötti összehasonlítások gyengébbekké válhatnak, sőt a régiók közötti kapcsolatok akár a még elfogadható megbízhatósági szint alá is süllyedhetnek.

c) Bizonyos konfliktusok merülhetnek fel a regionális és a világszintű összehasonlítások között, minthogy az előbbieket regionális mérési skálák alapján készítik (a régiók átlagárain történnek a mennyiségi összehasonlítások), míg a világszintű összehasonlítások mérési skálái világszintűek (az átlagárak a világ egészére vonatkoznak).

Vizsgáljuk meg egyenként e kérdéseket.

Igaz, hogy ha az összehasonlítás módszertanának általános irányelvei gyengülnek, az súlyos kárt okozhat a programnak, mert a világszintű összehasonlításban a különböző országcsoportok nem válnak összevethetőkké egymással. Ez mégsem jelenti azt, hogy a különböző régiók által végzett összehasonlításokban jelentkező minden különbséget negatív tényezőként kell megítélni. Nem szabad ugyanis összetéveszteni a következetlenséget a rugalmassággal, az általános módszertani elveknek a régiók sajátos viszonyaira való adaptálásával. Ezért tehát meg kell különböztetni egyfelől a módszertan alapvető elemeit, másfelől azok adaptálását, amikor azok különböző megközelítési formákban ölthetnek testet. Ami az alapvető elemeket illeti, például hogyan kell a bruttó hazai termelést (GDP) vagy a felhalmozást értelmezni, vagy, hogy milyen indexformulát kell alkalmazni a mennyiségek és a vásárlóerő-paritások összehasonlítására, ezeket valóban egységesen kell meghatározni, és semmilyen eltérést nem szabad megengedni. Ha azonban a módszertani elvek nem alkalmazhatók következetesen, hanem csak bizonyos közelítések jöhetnek számításba, nem volna helyes egy szigorúan egységes eljárás használatához ragaszkodni. Éppen ellenkezőleg, a régiókat bátorítani kell arra, hogy azt a konkrét megoldást válasszák, amely az adott régió körülményei között a legjobban megközelíti az elfogadott módszertani elvekben rögzített célt. Más szavakkal: annak az egész világon egységesnek kell lennie, amit el kell érni (azaz mi volna az eljárás, ha tökéletes módszereket lehetne alkalmazni), de eltéréseket kell megengedni abban, hogy *hogyan* kell ezt elérni.

Csak példaszerűen említünk néhány módszertani különbséget, amelyek nézünk szerint megengedhetők a régiók közötti összehasonlításokban.

– Az egyik régióban azt tételezik fel, hogy a tanulók számában található különbség jobban megközelíti az oktatási teljesítmények különbségét, mint az oktatók számáé. Más régióban azonban ennek az ellenkezőjét tartják valószínűbbnek. Ha ezt elfogadjuk, s az oktatási kiadások összehasonlítását a mennyiségi mutatók módszerével végezzük, akkor teljes joggal lehet azt az első régióban a tanulók száma, a másokban az oktatók száma alapján végrehajtani.

– Az egyik régióban a fogyasztás szerkezetéről sokkal részletesebb információ áll rendelkezésre, mint egy másikban. Ennek a régiónak meg kell engedni, hogy részletesebben tagolja a fogyasztási kiadásokat, mint a valamennyi régió számára előírt kötelező minimum. (Ugyanis, minél részletesebb ez a felosztás, annál pontosabb az egyik pénznemnek a másakra való konvertálása, tehát nemcsak meg kell engedni, hanem éppen ösztönözni kell a régiókat, hogy így járjanak el.)

– Az egyik régióban az autótípusok minden országban gyakorlatilag ugyanazok, ezért a vásárlóerő összehasonlításának hagyományos módja alkalmazható (olyan reprezentánsok választása, amelyek egy adott összehasonlításban azonosak és jellemzők is). Egy másik régióban azonban a különböző országokban eltérő autótípusokat használnak, s bár ugyanazt a feladatot látják el, néhány jellemző tulajdonság tekintetében az egyes modellek lényegesen eltérnek a többitől. Ebben az esetben a vásárlóerő összehasonlításának hagyományos módja az azonos reprezentánsok alacsony aránya miatt nem nyújt kielégítő megbízhatóságot. Ezzel szemben a regressziós módszer, amely az autók bizonyos sajátosságai (például lóerő, súly) és gazdasági értékük közötti kapcsolaton alapul, sokkal jobb összehasonlítási eredményeket adhat.³ Ily esetekben nem lenne célszerű az első régiót arra kényszeríteni, hogy az autók tekintetében a vásárlóerő összehasonlítását a hedonikus indexekkel végezze, de az sem lenne helyes, ha a másik régióknak megtiltanák a regressziós módszer használatát bizonyos formális egységesség kedvéért.

A konzisztencia hiányának az esete és a rugalmas adaptálás esete közötti határvonal nem mindig világos, amikor a régiók közti módszertani különbségeket vizsgáljuk. Emellett azt is el kell ismerni, hogy az egyes régiókban dolgozó szakértők személyes értékítéletében levő különbségek is előidézhetnek bizonyos eltéréseket. (Ez nem feltétlenül ártalmas a világszintű összehasonlításra, mert számos esetben nincs elegendő információ arról, hogy a lehetséges módszerek közül melyik nyújtaná a megbízhatóbb eredményeket.) Mindezek tükrében nagyon lényeges követelmény, hogy az ICP központi szerveit folyamatosan értesítsék a különböző régiókban alkalmazott módszerek minden részletéről, s ezáltal lehetővé tegyék számukra a beavatkozást olyan esetekben, amikor az eltérések valóban csökkentenék a régiók közötti összehasonlíthatóságot.

Térjünk most át a fent említett második problémára, azaz a régiók közötti kapcsolatok gyengülésének veszélyére. Azt, hogy itt nem fiktív, elméleti veszélyről van szó, az ICP IV. szakaszában tapasztalt néhány sajátos jelenséggel illusztráljuk. Miközben e fordulóban a legtöbb régió jelentős forrásokat fordított az összehasonlítás megszervezésére, addig a régiók összekapcsolása háttérbe szorult. Sőt, még az ún. „törzs-összehasonlításokat” (core comparison – vagyis a különböző régiókba tartozó országok összehasonlítását) sem tervezték meg előre. Eltekintve néhány kivételtől, a különböző régiókba tartozó országok között nem volt közvetlen kapcsolat; az egymást követő törzs-összehasonlításokat az ICP-központ munkatársai egyedül végezték el, túlnyomó részben levelezés útján beszerzett adatok alapján anélkül, hogy valóban pontos információik lettek volna különböző régiókba tartozó országok árreprezentánsainak összehasonlíthatóságáról. Ezért a régiók közötti kapcsolások (a volumen- és az árindexek) minősége gyengébb volt, mint amit el lehetett volna érni akkor, ha több forrást áldoztak volna a törzs-összehasonlításokra.

Az V. szakaszban megkíséreljük levonni a tanulságokat az előző szakasz kedvezőtlen tapasztalataiból. A törzs-összehasonlításokat előre megterveztük. Mintegy

³ A statisztikai irodalomban ezt a számítási módszert gyakran „hedonikus index” címén említik.

20 kétoldalú összehasonlítást szervezünk olyan országok között, amelyek különböző régiókba tartoznak, s reméljük, hogy minden esetben közvetlen kapcsolat jön létre a törzsországok között. A törzs-összehasonlításoknak ilyen decentralizálása⁴ következtében azonban az ICP központi munkatársainak koordináló és ellenőrző szerepe természetesen nagyon fontossá válik. A törzsországok számára nagyfokú segítséget kell nyújtani, hiszen nemcsak önmagukat képviselik a törzs-összehasonlításban, hanem azt a régiót is, amelybe tartoznak, s így nagy felelősséget vállalnak a világszintű összehasonlításban.

A legnagyobb ellentmondást a regionális és a világszintű összehasonlítások már említett eltérő mérési skálája okozza, s talán erre a legnehezebb megtalálni a helyes megoldást. A regionalizálás előtt az ICP-ben csak egyetlen mérési skálát alkalmaztak, nevezetesen azt, amelyet a világ egészére átlagolt árak arányai fejeztek ki. Például, ha egy kilogramm cukor ára világátlagban háromszor olyan magas volt, mint egy kilogramm sóé, akkor egy kilogramm cukor mindig háromszor akkora mennyiségnek számított, mint egy kilogramm só, függetlenül attól, hogy melyik országot melyik másik országgal hasonlították össze. A regionalizálás következtében azonban több mérési skála kerül alkalmazásra, hiszen a regionális összehasonlításokat úgy hajtják végre, hogy a régiók átlagárait használják súlyként. Például, az A régióban egy kilogramm cukor négy kilogramm sóval egyenértékű (minthogy ebben a régióban a cukor átlagára négyszerese a só átlagárának), viszont a B régióban egy kilogramm cukor csak két kilogramm sóval egyenértékű (mert a regionális átlagárak szerint a cukor kétszer annyira drága, mint a só).

A különböző mérési skálák közötti konfliktus akkor válik nyilvánvalóvá, amikor a regionális összehasonlítások után a világszintű összehasonlításokat kell elvégezni. Kézenfekvő lenne a világ-összehasonlítás céljára világátlagárakat használni. Ez azonban régióon belül olyan eredményeket ad, amelyek eltérnek a regionális összehasonlításokban korábban nyert eredményektől. Ezt a problémát egy nagyon leegyszerűsített példával illusztráljuk.

Tételezzük fel, hogy a B régióban két ország van, s a fogyasztás mindkét országban csak cukorból és sóból tevődik össze. Az elsőben közülük, legyen a neve a nagyon magas sófogyasztás miatt „Saltia”, két egységnyi sót és csak egy egységnyi cukrot fogyasztanak, míg a másikban, legyen a neve „Sugarland”, két egységnyi cukrot és egy egységnyi sót fogyasztanak. A regionális összehasonlításban, ahol súlyként a régió átlagárait használjuk (s a cukor ára kétszerese a só árának) a Sugarland és Saltia közötti volumenindex a következő:

$$\frac{2 \times 2 + 1 \times 1}{1 \times 2 + 2 \times 1} = \frac{5}{4}$$

A világszintű összehasonlításban azonban, világátlagárakat használva súlyként (ahol a cukor ára háromszorosa a só árának), a volumenindex ugyanezen két ország között:

$$\frac{2 \times 3 + 1 \times 1}{1 \times 3 + 2 \times 1} = \frac{7}{5}$$

Ily módon ugyanazon kérdésre (vagy két, megtévesztően azonosnak látszó kérdésre) két különböző választ kapunk. A különböző válaszok túlburjánzásának elkerülése nem új törekvés a statisztikában, s ez a probléma az ICP kapcsán már sokszor felmerült.

⁴ A számítások decentralizálásának problémájához a III. fejezetben visszatérünk.

Két országot – vegyük most Ausztria és Magyarország példáját – különböző viszonylatok és keretek között lehet összehasonlítani:

- a) egy tisztán kétoldalú összehasonlításban, ahol az osztrák és a magyar árak szolgálnak súlyként;
- b) az Európa II. csoport részeként, ahol az öt ország (Ausztria, Finnország, Magyarország, Lengyelország és Jugoszlávia) átlagárai a súlyok;
- c) az általános Európai Összehasonlítási Program részeként, ahol az összes európai ország árainak átlagait használják súlyként;
- d) a világszintű összehasonlítás részeként, ahol a világ összes országainak átlagárai-val súlyoznak.

Mindezek a számítások különböző eredményeket adnak (minthogy különbözők a mérési skálák), s nyilvánvaló, hogy ha egyetlen kérdésre ilyen sok választ adunk, az megzavarja a felhasználókat, sőt azok szemében, akik nem otthonosak a program módszertani bonyodalmaiban, csökkenti az összehasonlítás általános hitelét. Ezen túlmenően, az osztrák–magyar eredmények még azonos kereten belül is függhetnek attól, hogy valamely más ország részt vesz vagy nem vesz részt az összehasonlításban. Például ha egy ország később csatlakozik a programhoz, az az összes eddigi eredményt megváltoztatja.

Ezeknek a hátrányoknak az elkerülése érdekében a nemzetközi összehasonlítási program IV. szakaszában nagyon szigorú szabályokat vezettek be az összehasonlítási eredmények túlburjánzásának megakadályozására. Létrehozták az úgynevezett „fixity” (rögzítési) szabályt, amely azt mondja ki, hogy a regionális összehasonlításokban korábban elért eredményeknek változatlanoknak (rögzítetteknek) kell maradniuk a világszintű összehasonlításban. Ez, legalábbis első hallásra, a felhasználók nagy egyetértésével találkozik, mert ha például az Európai Gazdasági Közösség Statisztikai Hivatala (EUROSTAT), miután befejezte saját regionális összehasonlítását és megállapítja, hogy Franciaországban az egy főre jutó bruttó hazai termék (GDP) 25,6 százalékkal magasabb, mint Olaszországban, akkor minden más összehasonlításnak, például az OECD-országokra vagy a világ összes országaira vonatkozó összehasonlításnak ugyanazt az eredményt kell majd adnia a Franciaország és Olaszország közti volumenindexre.

Bármilyen vonzónak is tűnik első pillantásra ez a megoldás, a tapasztalatok azt mutatták, hogy súlyos problémákat vet föl, és a IV. szakasz eredményeinek közreadása során alkalmazott módszer felülvizsgálatra szorul. A probléma abból a tényből fakad, hogy eltérő mérési skálákat alkalmaztak a különböző régiókban, és lehetetlen a „fixity” követelményt teljesen összhangba hozni az ICP tradicionális követelményeivel (tranzitivitás, a súlyok jellemző volta az országra, az összegezhetőség). Más szavakkal, viszonylag nagy, sőt túl magas árat kell fizetni az abszolút fixity fenntartásáért (azaz amelyben a fixity követelményét szélsőségesen értelmezzük).

Az eredeti eredmények (fixity) megőrzésének egyik módja az lehet a világszintű összehasonlításban, hogy a régiók közötti indexeket (például a Franciaország és Tunisz vagy az Olaszország és Argentína közötti volumenindexeket) láncolással határozzuk meg az aggregálás minden szintjén. Ekkor a régiók (például Afrika és Európa) közötti kapcsolatokat meghatározzuk a rizsre, az összes kenyér- és cereáliafélére, az összes élelmiszerekre, az összes egyéni fogyasztásra és az összes bruttó hazai termékre (GDP-re). A Franciaország és Tunisz közötti volumenindexeket azután e kapcsolatok alapján lehet megállapítani. Ez a módszer abszolút módon megőrzi az eredeti eredményeket (fixity), de az ezért fizetendő ár az, hogy fel kell áldozni az ICP egyik legfontosabb hagyományos követelményét, nevezetesen

az additivitást (összegezhetőséget). Mint mindig, ahol a láncolás módszerét alkalmazzák, a részek összege nem egyezik meg a főösszeggel, s ezért nem lehet az országok között a struktúrákat (százalékos megoszlásokat) összehasonlítani. Sőt még az „átlagpróba” is csorbát szenvedhet, azaz lehetséges, hogy az aggregátum indexe magasabb (vagy alacsonyabb), mint bármely részének az indexe.⁵ Tekintettel arra, hogy az ICP-szakértők körében erős volt az a vélemény, hogy az additivitáshoz ragaszkodni kell, ezért a rögzített eredmények megőrzésének ezt a megoldását a IV. szakaszban nem alkalmazták a világszintű összehasonlítás céljára, legalábbis nem az első publikációban.

A IV. fázisban a világszintű összehasonlítás céljára ténylegesen használt megoldás az volt, hogy az egyes régiókat egy-egy blokknak tekintve, a GDP egészére vonatkozó indexeket a blokkok között világátlagárákon határozták meg (például az OECD-régió és az afrikai vagy az afrikai és a latin-amerikai régió közötti indexeket). Ezek után a régió egészére vonatkozó bruttó hazai terméket olyan arányokban osztották fel az országok és összetevő komponensek (alapcsoportok) között, amilyeneket előzőleg a regionális összehasonlításban nyertek.

Ez a megoldás is teljesen megőrzi az eredeti eredményeket (absolute fixity), de az ezért fizetendő ár ismét túlságosan magas. A különböző régiókba tartozó országok közötti eredmények csak a bruttó hazai termék szintjén összehasonlíthatók, de nem az egyes összetevő elemek szintjén. Például az egyéni fogyasztás, az élelmiszer-fogyasztás vagy a rizsfogyasztás nem hasonlítható össze. Ebben a megoldásban az a probléma, hogy a GDP komponensének értékei a régiók arányai szerint vannak kifejezve, s ezek nem biztosítják a régiók közötti összehasonlíthatóságot. Az élelmiszerek az egyik régióban viszonylag olcsóbbak lehetnek a GDP más elemeihez képest, mint egy másik régióban, és az áraknak ezek a viszonylagos különbségei nagyok lehetnek, s így jelentős torzítást okozhatnak.

A különböző régiókhoz tartozó országok között csak a bruttó hazai termék végösszege hasonlítható össze, míg az egyéni fogyasztás, a közösségi fogyasztás és a felhalmozás számai nem. (Természetesen az ugyanazon régióba tartozó országok esetében az egyes részek is összehasonlíthatók.) A regionális árstruktúrák közötti különbségek által okozott torzítás néha meglepően nagy. Vessünk egy pillantást a Tunisz és Franciaország közötti volumenindexekre. Minthogy Afrikában az egyéni fogyasztás, de méginkább a felhalmozás árai viszonylag magasabbak és a közösségi fogyasztásé alacsonyabbak (az OECD-országok áraival egybevetve), a „fixity” megőrzése céljából alkalmazott „blokk”-módszer felfelé torzítja Tunisz egyéni fogyasztását és lefelé torzítja a közösségi fogyasztást.

*Az egy főre jutó volumenindexek
Tunisz és Franciaország között különböző módszerekkel
(Franciaország = 100)*

Összetevő elemek	„Blokk”- módszer (a fixity megőrzésével)	Világ- átlagárák módszere
Egyéni fogyasztás	26,8	21,6
Közösségi fogyasztás	17,6	50,8
Felhalmozás	22,8	15,2

⁵ Az átlagpróba megsértésének egyik szélsőséges és feltételezett példájaként előfordulhat, hogy mind a gyümölcs-, mind a zöldségfogyasztás A országban magasabb, mint B országban, a gyümölcs és zöldség összevont csoportja mégis azt mutatja, hogy B országban, magasabb a fogyasztás, mint A országban.

A táblában egybevetettük a „blokk”-módszerrel nyert eredményeket azokkal a számokkal, amelyeket akkor nyertek volna, ha a Tunisz és Franciaország közötti összehasonlítást a világ egészére vonatkozó átlagárrakkal hajtották volna végre.

Különösen nagy a különbség a közösségi fogyasztás két indexe között: a második csaknem háromszor olyan magas, mint az első. Még ennél is nagyobb az eltérés a közösségi fogyasztás két indexe között India és Olaszország esetében: 5,7 és 20,3; azaz a második három és félszer nagyobb, mint az első.

Egy részletesebb tagolás (élelmiszer-fogyasztás; kenyér- és cereáliafélék fogyasztása; rizsfogyasztás) még ennél is nagyobb torzításokat tárna fel, minthogy a részletesebb árucsoportok árainak struktúrájában a régiók közötti különbségek még nagyobbak lehetnek, mint az aggregált kategóriákéban. Szándékosan használjuk a torzítás kifejezést; ugyanis az előző pontban tárgyalt különbségeket nem szabad összetéveszteni azzal a különbséggel, amit az eltérő súlyok használata idéz elő (például az, hogy a számítást világszintű vagy regionális átlagarak alapján végezték-e). Ekkor ugyanis mindkét eredmény torzításmentes, és hogy melyiket részeltjük előnyben, az attól a környezeti körülménytől függ, amelyben az indexeket alkalmazzuk.

Azt, hogy a „blokk”-módszerrel nyert indexekre miért jogosult a torzítás fogalmát alkalmazni, egy egyszerűsített példával illusztráljuk. Tegyük fel, hogy Spanyolországban és Argentínában mennyiségben ugyanannyi tojást fogyasztanak, s minőségük is teljesen egyforma. A világtátlagarak módszere (azaz az ICP első három szakaszában alkalmazott módszer) helyesen azt mutatná, hogy a két országban a fogyasztás azonos: a volumenindex 1,00. A „blokk”-módszer azonban a tojásfogyasztásra olyan indexeket hozhat ki, amelyek elérik vagy meghaladják a 2-t, amennyiben az egyik kiválasztott régióban a tojás aránylag drága, a másikban pedig olcsó.

Az a véleményünk, hogy a „fixity” követelménynek valamivel lazább értelmezése jobban működne, mint az, amit a program IV. szakaszában követtek. Annak érdekében, hogy a régiók közötti összehasonlíthatóságot ne csak a bruttó hazai termékre mint egészre, hanem annak összetevő részeire is biztosítsuk, az eredményeknek két sorozatát kellene megengedhetőnek tekinteni: regionális eredményeket, amelyeket a régió átlagára alapján, és világszintű eredményeket, amelyeket a világtátlagarak alapján számítunk ki. Ezáltal megőrizzük az additivitás követelményét, elkerüljük a „blokk”-módszer által okozott torzítást. Ezzel a megoldással azonban el kell fogadnunk azt, hogy például a Belgium és Hollandia közötti összehasonlításban a bruttó hazai termék (vagy az egyéni fogyasztás) volumenindexére és vásárlóerő-arányára két különböző eredményünk lesz.

Ezután is tartani kell magunkat az ICP korábbi szakaszában megfogalmazott szabályhoz, amely az eredmények elszaporodását ellenezte. Tehát nem kellene megengedni, hogy például a Belgium és Hollandia közötti összehasonlításban sokféle indexünk legyen a bruttó hazai termék arányáról: az egyik Belgium és Hollandia árainak átlagán, egy másik az Európai Gazdasági Közösség árainak átlagán, megint egy másik Európa árainak átlagán, egy újabb az OECD-árak átlagán s egy másik a világ árainak átlagán számítva. Általában legfeljebb két indexet publikáljunk, amikor egy kérdésre választ kell adnunk. Az is lehetséges, hogy különböző minősítéseket kapcsolunk a két eredményhez vagy (és) előírjuk, hogy melyiket milyen célra kell felhasználni. A mondottak tükrében tehát nem lenne helyénvaló a „fixity” követelményének szélsőséges értelmezését fenntartani, mert ez – az említett torzítás következtében – nagymértékben csökkentené a világszintű összehasonlítások értelmét.

II. A FELADATOK MEGOSZTÁSA: A KÖZPONTI SZERVEK ÉS AZ ORSZÁGOK FELADATAI

A nemzetközi összehasonlítás komplex, bonyolult munka, s számos elemből tevődik össze. Némi egyszerűsítéssel a szereplők két típusát különböztetjük meg ebben a vállalkozásban:

- a) a központi szerveket, ideértve nemcsak az ENSZ Statisztikai Hivatalát, mint világközpontot, hanem számos regionális központot is, mint amilyen az Európai Gazdasági Közösség Statisztikai Hivatala, az OECD, az Európai Gazdasági Bizottság, az Afrikai Gazdasági Bizottság stb., amelyek felelősek a regionális összehasonlításokért;
- b) a részt vevő országokat, főként a nemzeti statisztikai hivatalokat.

Fontos, de nem könnyen megválaszolható kérdés, hogy a különböző feladatokat milyen módon osszuk meg a szereplők e két csoportja között, és vajon az összehasonlítási munkát túlnyomóan centralizált vagy nagymértékben decentralizált módon végezzük-e el.

Ha ezt a kérdést nagyon elvont formában fogalmazzuk meg, például úgy, hogy ideális körülmények között, amikor a pénzügyi források nincsenek korlátozva, mi lenne a legjobb megoldás, akkor a válasz valószínűleg egyöntetű lenne: mind a központi szerveknek, mind a nemzeti hivataloknak részt kell venniük és szorosan együtt kell működniük a munka minden szakaszában. A valós világ azonban távol áll az ideálistól. Az erőforrások korlátozottak (sőt, mondhatjuk erősen korlátozottak), és hogy ilyen körülmények között milyen legyen a munkamegosztás, nem könnyű megmondani. E tekintetben a nézetek lényegesen eltérnek, de a gyakorlat is különböző, nemcsak időben (az ICP különböző fázisai között), hanem térben is (ugyanazon szakaszban az egyes régiók között).

Összevetve az ICP egymást követő fázisait, fő tendenciaként a decentralizálás, azaz a nemzeti statisztikai hivatalok szerepének növekedése figyelhető meg. Különböző tényezők hatottak az ez irányú eltolódásban; ezek közül feltehetően az a legfontosabb, hogy a nemzeti statisztikai hivatalok egyre érdekeltébbé váltak a nemzetközi összehasonlítási programban, és jobban megismerték a ICP gyakorlatát. A változás azonban viszonylag kicsi volt, és néha bizonyos centralizálási jelenség is megfigyelhető. Ez utóbbiakat főként pénzügyi okok motiválták, így például:

– míg az első fázisban lehetőség volt a nemzeti szakértőket meghívni a központba, hogy az árak összehasonlítására kiválasztott reprezentánsokat egybevegyék és ellenőrizzék, addig erre a későbbi szakaszokban nem volt több lehetőség (nem szabad elfelejteni, hogy időközben a részt vevő országok száma 10-ről több mint 60-ra emelkedett);

– míg az Európai Gazdasági Közösség által végzett előző összehasonlításban az erőforrások megengedték, hogy minden nemzeti statisztikai hivatal szakértői valamennyi partnerüket meglátogassák a reprezentáns termékek kiválasztása céljából, addig a IV. összehasonlítási szakaszban a nemzeti szakértők csak multilaterális értekezleteken találkoztak; csak az EGK Statisztikai Hivatalának a munkatársai utaztak az egyes országokba, hogy az egybevetés és ellenőrzés részleteit megvitassák.⁶

A regionális különbségek is viszonylag jelentősek. Az ICP IV. fázisában a leginkább decentralizált régió az Európa II. csoport volt (ide tartozott Ausztria, Finnország, Magyarország, Lengyelország és Jugoszlávia), ahol a nemzeti szakértők több ízben meglátogatták partnereiket, és a reprezentáns termékek egybevetését

⁶ A decentralizálás mellett azonban nemcsak a pénzügyi korlátok szabta kényszer, hanem módszertani okok is szólnak. Európában például – a 2-es lábjegyzetben említett tényezők mellett – a részt vevő országok általában fejlettebb statisztikai rendszert képesek az összehasonlítás szolgálatába állítani, mint az Európán kívüli országok többsége.

és ellenőrzését csaknem teljes egészében ők végezték. A másik szélsőséges példa az ESCAP (az ENSZ Ázsiai és Távoll-Keleti Gazdasági Bizottsága) régió (Hong Kong, India, Indonézia, Kenya, Pakisztán, Fülöp-szigetek, Sri Lanka), ahol a nemzeti statisztikai hivatalok tevékenysége arra korlátozódott, hogy elküldjék az alapadatokat (a bruttó hazai termék megoszlását kiadási csoportok szerint és azoknak a reprezentáns termékeknek az árait, amelyeket a központtól kapott listából választottak ki). A nemzeti szakértők nem utaztak, nem találkoztak partnereikkel (sőt, esetleg nem is tudták, hogy kik a partnereik). Csak a központ munkatársaival találkoztak, ha ez utóbbiak meglátogatták őket. Ily módon az egész regionális összehasonlítást, idevéve a más régiókba tartozó országokkal való kapcsolatok megteremtését (az ún. törzs-összehasonlítást) is az ENSZ Statisztikai Hivatala intézte.

Ezekben a regionális különbségekben részben pénzügyi okok játszottak szerepet, de más tényezők is hatottak. Egyes országoknak nagyobb érdeke fűződik a nemzetközi összehasonlítás munkájához; szeretnék nyomon követni, hogy mi történik az alapadatok átadását követően; vannak eszközeik arra, hogy partnereikkel közvetlen kapcsolatokat létesítsenek. Ezzel szemben más országok kevésbé érdekeltek abban, hogy részt vegyenek a helyszíni munkában, vagy nincs elegendő szakértőjük a nemzetközi összehasonlítások területén és (vagy) kevesebb forrásuk van arra, hogy kapcsolatba lépjenek partnereikkel. A regionális szervezeteknek is eltérő lehet az álláspontja a munka centralizálását vagy decentralizálását illetően. Például, egyeseknek közülük nagyobb, másoknak kevesebb bizodalma van abban, hogy a nemzeti szakértők jól tudják elvégezni a helyszíni munkát. Néhányan közülük jobban, mások kevésbé vannak felszerelve (szakértőkkel, számítástechnikai berendezésekkel, utazási keretekkel).

Felmerül a kérdés: milyen irányban haladjunk az ICP soron következő szakaszában? Folytassuk a decentralizálást, esetleg még gyorsítsuk is ezt a folyamatot, vagy inkább térjünk vissza az ICP-munka centralizáltabb megosztásához? E kérdés megválaszolásához érdemes megfontolni, hogy milyen képességekre van szükség az összehasonlítási munka sikeres végrehajtásához.

Bizonyos egyszerűsítéssel azt mondhatjuk, hogy két típusú szakértőre van szükség:

a) olyanokra, akik jól ismerik az összehasonlítási munka alapvető elméletét (például mit kell elméletileg összehasonlítani, milyen megközelítések használhatók, milyen körülmények között melyik közelítés ígér jobb eredményeket), s ismerik az összehasonlítás technikáját (indexképleteket stb.),

b) olyanokra, akik jól ismerik a vásárlóerő-paritás összehasonlításához használt egyedi reprezentáns termékeket, azok minőségi jellemzőit, azoknak az árucsoportokon belül elfoglalt súlyát, bizonyos minőségi ismérvek és az árak összefüggését.

Az összehasonlításban dolgozó szakértők két csoportja különböző mértékben rendelkezik a két területen szükséges ismeretekkel. Feltehető, hogy a központi szervezet több szakismerettel rendelkezik az összehasonlítás általános elméletéről, mint a nemzeti statisztikai hivatalok. Bár igaz, hogy néhány nemzeti statisztikai hivatalnak nagyon jó szakértői vannak az összehasonlítások területén, s bizonyára az is igaz, hogy néhány regionális központban viszonylag kevés a nemzetközi összehasonlításokban általánosan jártas szakértő. Mégis, ha egybevetjük egyfelől a központi szervezetet, másfelől a nemzeti statisztikai hivatalokat, akkor a fenti feltételezés eléggé megalapozottnak látszik.

Ugyanakkor feltételezhetjük, hogy a nemzeti statisztikai hivatalokban sokkal jobbak az ismeretek az egyedi termékek sajátosságait tekintve, mint a központi szervezetben. Természetesen minden statisztikai hivatal csak saját országának repre-

zentáns termékeit ismeri, de ez teljes mértékben elegendő is, ha a különböző országokból a szakértők összehozhatók egymással. Bármilyen jók is legyenek a központi szervek szakértői, az általános nemzetközi összehasonlítás ügyeiben, általában csak korlátozott ismeretekkel rendelkeznek az egyes reprezentánsok tulajdonságairól. Lehet, hogy egy vagy két országban jól ismerik e reprezentánsokat (ahol élnek vagy ahol éltek), de aligha várható el, hogy kellően ismerjék a régiókban levő valamennyi ország reprezentáns termékeit, ami képessé tenné őket az egyeztetési munkára.

Visszatérve az eredeti kérdésre, vagyis hogy a centralizáció vagy a decentralizáció tendenciája lesz-e inkább domináló az ICP jövőbeli munkájában, s hogy melyik tendenciát részesítenénk előnyben, ha módunk volna azt befolyásolni, akkor válaszunkat a következő feltevésre alapozzuk: lényegesen nagyobb előrehaladást várhatunk abban, hogy a nemzeti statisztikai hivatalok megtanulják a nemzetközi összehasonlítás általános elméletét, mintsem abban, hogy a központi szervek megismerik az árureprezentánsokat. Ezért legalábbis hosszabb távon valószínűleg növekedni fog a nemzeti statisztikai hivatalok szerepe az összehasonlítási munkában. Ehhez hozzátehetjük, hogy ez a növekedés kívánatos is lenne.

Ami a közeli jövőt illeti, nem könnyű előre felismerni, mi is fog ténylegesen bekövetkezni. Egyfelől az említett hosszú távú tényezők már a program V. szakaszában is fontos szerepet játszhatnak, másfelől azonban a pénzügyi források elégtelensége megtörheti ezt a tendenciát, s olyan eltolódást idézhet elő, amely ellenkező irányba visz. Például, az V. fázisban azt tervezzük, hogy a vásárlóerő-összehasonlításokban a régiók közötti kapcsolatokat (az ún. törzs-összehasonlításokat) mintegy 20 kétoldalú összehasonlításra alapozzuk, amelyeket az érintett nemzeti statisztikai hivatalok – közvetlen kooperáció útján – maguk végeznek el. Ezeket az összekapcsolásokat tehát nem az ENSZ Statisztikai Hivatala fogja irányítani – levelezés útján beszerzett árreprezentánsok alapján –, ahogy az a IV. szakaszban történt. Ha azonban nem találunk megfelelő pénzügyi alapokat (például arra, hogy a fejlődő országoknak a partnerországokba vagy a törzsországok multilaterális értekezletére való utazásait támogassuk), akkor ezek a kontaktusok nem jöhetnek létre, és a régiók összekapcsolását újból a központi szerveknek kell végrehajtaniuk.

Egy további érv is amellet szól, hogy az összehasonlítási munkában célszerű a nemzeti statisztikai hivatalok szerepét fokozni. Ha ugyanis a szerepük csak az alapadatok (az értékadatok és a reprezentánsok árainak) elküldésére korlátozódik, és azután várniuk kell, amíg a munka befejeződik, és a központi szervek elküldik nekik az eredményeket, akkor nehéz belátni, hogy mitől növekedne az eredmények iránti felelősségérzetük. A tapasztalatok azt mutatták, hogy azok az országok, amelyek nem ellenőrizhetik az alapadatok feldolgozását, az egyes árucsoportokra vonatkozó vásárlóerő-paritások kiszámítását, azok vonakodnak felelősséget vállalni a végeredményekért, és gyakran nyíltan kimondják, hogy felelősségük nem terjed túl az alapadatok minőségén. Azok az országok viszont, amelyek aktív szerepet töltenek be az összehasonlítási munka minden szakaszában, akiknek a szakértői maguk irányítják a reprezentánsok kiválasztását, egyeztetik azokat más országokéval, a végeredményekért érzett felelősségből is részt vállalnak.

III. PÉNZÜGYI KORLÁTOK

Jelenleg az ICP nem igényel olyan nagy mértékű pénzügyi támogatást, mint a program kezdeti szakaszaiban. Az első szakaszokban például viszonylag nagy összegeket igényelt a nemzetközi összehasonlítással foglalkozó kutató munka. Ter-

mészetesen jelenleg is jó lenne ilyen támogatásokat élvezni a különböző kutatási tevékenységekhez, mivel azonban az ICP-nek most egy viszonylag kiérlelt módszertana van, a projekt kutatási munkára fordított pénzügyi segítség nélkül is folytatódhat. Ezen túlmenően az előző szakaszokban viszonylag nagy összegeket kellett fordítani az országok támogatására, főleg a fejlődő világban, hogy az összehasonlítás munkához szükséges információk összegyűjtését szolgáló felvételek meglegyenek. Jelenleg azonban számos országban integrálták a nemzeti és a nemzetközi célokra szolgáló adatgyűjtéseket, ami azt eredményezte, hogy az ilyen típusú támogatás igénye ritkább.

Bizonyos támogatás azonban az összehasonlítás munkához még ma is szükséges. Vizsgáljuk meg az összehasonlítás V. fázisának különböző elemeit ebből a szempontból.

a) Regionális összehasonlítások

1. *A fejlett világ.* A fejlett országok részére általában nincs szükség külső támogatásra; el tudják végezni a minimálisan elvárt munkát, idevéve a saját költségeikből fedezett utazásokat is.

2. *A fejlődő régiók.* Bár a szükséges összeg relatív (országokénti) nagysága lényegesen kisebb, mint a korábbi fázisokban, ma sem elhanyagolható. Az utazások támogatása egyfelől akkor szükséges, amikor nemzeti szakértők értekezleteken vesznek részt, másfelől számos országban bizonyos támogatás ahhoz is szükséges, hogy lehetővé tegyék számukra a nélkülözhetetlen nemzeti megfigyelések végrehajtását. Azt is számításba kell venni, hogy a programban részt vevő országok között a fejlődők száma ma sokkal nagyobb, mint a program első három fázisában.

b) Törzs-összehasonlítások

1. *A fejlett és a fejlődő országok között.* Kezdetben ez a kérdés nem látszott nyomasztónak, mert feltételeztük, hogy a fejlett országok fedezni tudják saját szakértőik utazási költségeit, s talán még a partnerországok szakértőinek utazását is támogatni tudják. A jelenlegi helyzetet mérlegelve azonban úgy tűnik, ez a feltételezés túlzottan optimista volt; bizonyos pénzügyi nehézségek a törzs-összehasonlításoknak ebben a csoportjában is felmerülnek.

2. *A fejlődő országok között.* Aligha tehető fel, hogy a fejlődő országok a törzsország szerepének vállalásával járó pótlólagos terheken túl finanszírozni tudnák az értekezletekre való utazások költségeit. Ezért bizonyos támogatás is nélkülözhetetlennek tűnik.

c) Központi szervek

1. *Adatfeldolgozás; az eredmények publikálása.* Úgy tűnik, hogy e tekintetben nincs szükség támogatásra, mert a központi szervek ezt általában képesek finanszírozni költségvetésükből.

2. *A program koordinálása, az értekezleteken való részvétel utazási költségei.* A helyzet e tekintetben régióként különböző. Az ENSZ Statisztikai Hivatala például ebből a szempontból nagyon súlyos pénzügyi helyzetben van. Bár lehetősége van arra, hogy állományából hat főt csaknem kizárólag az ICP munkáiban foglalkoztasson, s miközben nincs nehézsége, hogy számítástechnikai berendezéseket biztosítson a számításokhoz, arra nincs lehetősége, hogy rendes költségvetéséből finanszírozza munkatársainak utazási költségeit, például, hogy részt vegyenek a

törzs-összehasonlításokra szervezett értekezleteken. A helyzet hasonló az ENSZ néhány regionális szervezetében. Úgy tűnik, hogy az EGK Statisztikai Hivatala és az OECD ebből a szempontból valamivel jobb helyzetben van, jóllehet ebben a két szervezetben is korlátozták a lehetőségeket.

Az erőforrások elégtelensége nem azonos mértékben érinti a világszintű és az egyes regionális összehasonlításokat. Az 1985 évközepe helyzet szerint úgy tűnik, hogy nem lesznek súlyosabb problémák az OECD-régióban sorra kerülő összehasonlításban, minthogy a fejlett országok általában nem igényelnek külső segítséget. Az afrikai régióban sem lesz jelentős nehézség, ahol az Európai Gazdasági Közösség nagylelkű hozzájárulása következtében a minimálisan szükséges pénzügyi kiadásokat, úgy tűnik, fedezni fogják. A japán kormány támogatásának köszönhetően az ESCAP régió is viszonylag kedvező pénzügyi helyzetben van, jóllehet még nem egészen tiszta, hogy a nyújtott támogatás milyen mértékben fedezi az igényeket. Az ECLA (az ENSZ Latin-Amerikai Gazdasági Bizottsága) régió van a legkedvezőtlenebb helyzetben, ahol lehetséges, hogy a pénzügyi források hiánya miatt egyáltalán nem kerül sor regionális összehasonlításra.

Ha az erőforrásokban jelentős hiány lesz, annak a legnagyobb vesztese a világszintű összehasonlítás. Pénzügyi szempontból a törzs-összehasonlítások (a régiók összekapcsolásai) jelentik a program legsebezhetőbb részét. Ha a fejlődő országok szakértői nem tudnak utazni, s ezért országuk kiesik a törzs-összehasonlításokból, a régiók közötti összekapcsolások gyengülni fognak, minőségük kérdésessé válik; vagy végső esetben az is előfordulhat, hogy egyes régiókat egyáltalán nem lehet összekapcsolni a világ többi részével.

Amikor 1984 közepén az ICP V. fázisa elkezdődött, a szervezők meglehetősen optimisták voltak a program pénzügyi feltételeit illetően. Egyrészt számos nyilatkozat hangzott el a különböző felhasználók oldaláról, mondván, hogy nagy jelentőségűnek tekintik a GDP reálértékének és a pénznemek vásárlóerejének összehasonlítását. Ezzel egyidejűleg egyesek úgy vélték, hogy a világszintű összehasonlítási munkák a korábban szükségesnél kisebb pénzügyi támogatással különösebb nehézség nélkül elvégezhetőek.

Jelenleg azonban, az V. fázis megindítása után egy évvel a program pénzügyi kilátásai sokkal kedvezőtlenebbnek tűnnek; sőt talán nem túlzás azt mondani, hogy a helyzet ebből a szempontból drámai. Az ENSZ Statisztikai Hivatala ez év elején új pénzügyi kampányt kezdett el, de az eddig beérkezett válaszok teljesen negatívak.

Több tényezőnek is szerepe van a helyzet rosszabbodásában. Ezek között a legvalószínűbb az, hogy a fejlett országok statisztikai hivatalai, amelyek közül sokan fontos adományozók voltak az előző fázisokban, jelenleg általában sokkal kedvezőtlenebb pénzügyi helyzetben vannak, mint korábban. Egy másik lehetséges magyarázat az, hogy – jóllehet paradoxonnak hangzik – viszonylag kis összegű támogatásokat nehezebb megkapni egyes mecénás szervezetektől (például fejlesztési ügynökségektől), mint nagyobb összegeket.

Nem akarjuk túldramatizálni a helyzetet, s ezért meg kell ismételnünk, hogy még ha nem is áll be kedvező fordulat, a program bizonyos részei jól fognak folytatódni. Lesz egy szilárd OECD-összehasonlítás s egy afrikai összehasonlítás, amelyet nem érint a pénzügyi források elégtelensége, és talán az ESCAP régióban is eléggé jó lesz az összehasonlítás. Ezzel szemben, ahogy azt ma meg lehet ítélni, a helyzet nagyon súlyos néhány más régióban, s legfőképpen a világszintű összehasonlításban. Ez év közepén a törzs-országok részére eredetileg tervezett néhány értekezletet el kellett halasztani (vagy véglegesen törölni), és ha az elképzelt törzs-

összehasonlításokból sok kiesik, akkor nagyon nehéz lenne felelősséget vállalni a régiók összekapcsolásáért s következésképpen a világszintű összehasonlítások megbízhatóságáért.

TARGYSZÓ: Nemzetközi összehasonlítás.

РЕЗЮМЕ

Настоящая статья содержит текст доклада, обсужденного в секции «Использование паритетов покупательной силы в международных сравнениях» в рамках состоявшейся в августе 1985 года юбилейной сессии Международного статистического института.

Авторы отмечают наличие значительного прогресса работ по Международной сравнительной программе. Однако имеется несколько проблем, быстрое решение которых является предпосылкой дальнейшей успешной работы. Это следующие проблемы: регионализация и ее последствия, распределение задач между центральными органами и национальными статистическими управлениями, финансовые пределы. Одновременно с подробным изложением вопросов, авторы намечают также и возможные пути их решения.

SUMMARY

The article is the text of a paper discussed at the jubilee meeting of the ISI in its section entitled „Using purchasing power parities in international comparisons”, held in August, 1985.

In the authors' opinion, considerable advances can be registered in the field of ICPs. There are, however, a number of problems needing quick solution in order to set forth activities with good results. These problems are as follows: definition of regions and its consequences, distribution of labour between the central organs and the national statistical offices as well as the financial constraints. In explaining the details of the problems mentioned the authors also point to the potential ways of solution.

DR. GOMBOS ERVIN KANDIDÁTUSI ÉRTEKEZÉSÉNEK VITÁJA

DR. GYULAY FERENC

Rendkívül érdekes és időszerű témát tűzött napirendre a Magyar Tudományos Akadémia Tudományos Minősítő Bizottságának Szakbizottsága, amikor nyilvános vitára bocsátotta dr. Gömbös Ervin „Informatika és hatalom” című kandidátusi értekezését.

A nagy sebességgel fejlődő számítástechnika és az arra épülő informatika mind gyorsabban hódítja meg a társadalmi-gazdasági élet legkülönbözőbb területeit. Előrehaladásával egyidejűleg hatással is van az alkalmazó terület fejlődésére. A jelölt a számítástechnika-informatika egy speciális hatásterületének vizsgálatát tűzte ki céljául, amikor arra keresett választ tanulmányában, hogy milyen az informatika hatása a politikai intézményrendszerre, a gyakorlati politikára, a politikai tudatra.

A nyilvános vitára az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, 1985. szeptember 23-án került sor. A Bíráló Bizottság tagjai voltak: *Samu Mihály*, az állam- és jogtudomány doktora (a Bizottság elnöke), *Borda József*, a közgazdaságtudomány kandidátusa (a Bizottság titkára), *Berecz János*, a történelemtudomány kandidátusa, *Kahulits László*, a közgazdaságtudomány kandidátusa, *Kiss Artúr*, a filozófiai tudomány kandidátusa, *Rózsa György*, a közgazdaságtudomány kandidátusa. A disszertáció opponensei *dr. Kovácsics József*, az állam- és jogtudomány doktora és *Szecske Tamás*, a szociológiai tudomány kandidátusa voltak.

A könyv formájában megjelent értekezés tartalmi bemutatásától itt eltekintünk, mint-hogy a *Statistikai Szemle* 1984. évi 12. számában (1260–1263. old.) közölt bírálat ezt már megtette.

RÉSZLETEK AZ ÉRTEKEZÉS TÉZISEIBŐL

Az értekezés célja a hatalom szintjén elemezni az informatika alkalmazását, hatását, valamint bemutatni az informatika reagálását az általa okozott változásokra a fejlett tőkés országokban.

A főbb kutatási célok a következőkben foglalhatók össze:

- a hatalmi struktúra viszonya az informatikához;
- az informatika és a demokrácia (centralizáció vagy decentralizáció);
- az informatika gazdasági hatása;
- az informatika hatása a foglalkoztatottsági struktúrára;
- a törvényhozói, a végrehajtó hatalom, az igazságszolgáltatás, a monopóliumok szerepe az informatika felhasználásában;
- a nemzetközi szervezetek erőfeszítése és az új információs világrend;
- az informatika és az új polgári ideológiai áramlatok.

Az elektronikában, újabban a mikroelektronikában, ennek révén a számítástechnikában, a távközlésben, az automatizálásban és a tömegkommunikációban az utóbbi évtizedekben bekövetkezett példátlanul gyors fejlődés minőségileg új helyzetet teremtett.

A fejlődés világgazdasági korszakváltást jelent. Az informatika széles körű alkalmazása a gazdasági hatásokon túl társadalmi következményekkel is jár.

Az államigazgatás kapcsolatai az informatikával döntő jelentőségűek.

Az informatika terjedésével kérdésessé válik a kialakult struktúrák ésszerűsége és hatékonysága. Felmerül a decentralizált információ-rendszer kialakításának célszerűsége. Ugyanakkor erős törekvés tapasztalható kormányzati és parlamenti információ-rendszerek szervezésére.

Az informatika ellenőrzése, irányítása és alkalmazásának birtoklása hatalmat ad bármely területen. Az információs hatalom egyik pillére a hatalmi struktúrának.

Az információs ipar növekszik a leggyorsabban a legfejlettebb tőkés országokban. Az informatika a nemzetgazdaság fejlődését meghatározó tényező, segítségével anyagot, energiát, időt lehet megtakarítani.

A gazdasági változás fő iránya az „intelligencia” alkalmazása a termékben, a gépben, az ipari folyamatban. Megtörténik az áttérés a beruházási javak és késztermékek előállítására alapozott gazdaságról az infor-

mációra alapozott gazdaságra. Az informatika alkalmazása növeli a versenyképességet.

A mikroelektronikán és a számítógépen alapuló új technológiák új munkaköröket hoznak létre. Az informatika terjedése és a munkanélküliség növekedése között nincs korreláció.

A technikai fejlődés a nemzetközi verseny elegendhetetlen eleme. A szakszervezetek a fejlesztéssel kapcsolatban szociális tervezést és több döntési jogot követelnek: kellő információt már a tervezés fázisában a várható változásokról.

Rendkívül tanulságos az informatika szerepe és helyzete az Egyesült Államokban.

A Fehér Házba koncentrálnak az új hatalmi szervek, amit a megfelelő információs rendszer kiépítése követ. Egyúttal korlátozódik azok köre, akik hozzáférhetnek az információkhoz és rendelkezhetnek velük.

A monopóliumok erőteljes harcot folytatnak az információkért, a kereskedelmi értékű kormányzati információkért is.

Az információ birtoklásának jelentős szerepe van a nemzetközi kapcsolatokban. Létrejött a nemzetközi számítógépes információs hálózat. Az új információs és kommunikációs világrendnek szerves része az új informatikai világrend is, amelyért a fejlődő országok küzdenek.

A polgári ideológusok véleménye szerint a tőkés társadalom új szakaszba, az „információs társadalom” korszakába lép. Bizonyítani kívánják, hogy a tudomány, az ismeretek, az információk a tőkés társadalom hajtórugói, a válságból való kimenet eszközei. Az informatikával akarják megoldani a társadalmi konfliktusokat, és abban akarják feloldani a társadalmi viszonyokat.

A tanulmány bizonyítja:

– egyetlen fejlettebb társadalom sem engedheti meg magának ma már azt, hogy nem törődik saját információs háztartásával, informatikai kultúrájával;

– az informatika a tudományos–technikai forradalom egyik legfontosabb eleme, korunk egyik meghatározó folyamata;

– az informatika és a hatalom kapcsolatrendszerére a nyolcvanas évek közepére a fejlett tőkés országokban felerősödött, ezáltal a hatalmi szervezet hatásköre bővült;

– az informatika térhódítása szükségszerű a szocialista országokban, így hazánkban is;

– az informatika fejlesztését, terjesztését a tervezés integráns részévé kell tenni;

– az informatika befogadására a társadalmat fel kell készíteni;

– a tudományos kutatómunkának fel kell tárnia, hogy szocialista viszonyok között milyen következményekkel jár az informatika elterjedése.

DR. KOVACSICS JÓZSEF
OPPONENSI VÉLEMÉNYEBŐL

Az opponens válaszva a számítástechnika hazai alkalmazásának gyors terjedését és kritikailag ismertetve a tézisek alapjául szolgáló tanulmány tartalmát, hangsúlyozta, hogy

a jelölt megállapításaival általánosságban egyetért. Szükségesnek találta azonban néhány vitakérdés jellegű, a problémák tisztázását célzó megjegyzés megtételét.

A jelöltnek azzal a megállapításával kapcsolatban, hogy az Egyesült Államokban a legtöbb információ az elnök kezében összpontosul, s a Kongresszus nem mindenhez férhet hozzá, felvetette: vajon a szenátusnak és a képviselőháznak külön információ-rendszere van-e? Az általánosan használt „Kongresszus” megjelölés pontosításra szorul, mint-hogy a szenátusban és a képviselőházban a politikai pártok erőviszonyai nem azonosak.

Ellentmondást lát az opponens a jelöltnek abban a megjegyzésében, hogy az elnöki információ-rendszer gazdagabb és értékesebb, mint a Kongresszusé, hozzáfűzi „... a költséges információ-rendszereket azok biztosítják, akiknek módjukban van a kiadásokat engedélyezni”. Tekintettel arra, hogy pénzügyi kérdéskörben a Kongresszus hatásköre meghaladja az elnökét, e megállapítás finomításra szorul.

Hiányolta az opponens az említett kérdéskör kapcsán a nemzetközi összehasonlítást. Érdekes lett volna – az opponens véleménye szerint – tárgyalni a magyar országgyűlés információ-rendszerét is, amely meglátása szerint a választási adatoktól eltekintve nélkülözi a számítástechnikát.

Egyetért az opponens a jelöltnek azokkal a megállapításaival is, amelyek az informatikának a közigazgatás szervezetére gyakorolt hatását fejtegetik. Hiányolta azonban e kérdés vonatkozásában a tőkés országok tapasztalatainak ismertetését. Hasznos lett volna annak megismerése, hogy a közigazgatás informatikai jellegű átszervezése milyen szervezeti és politikai előnyökkel járt az 1980-as években az Egyesült Államokban. Érdeklődésre tartott volna számot továbbá annak kifejtése, hogy az információk politikai célzatú manipulálása terén milyen nyomás nehezedett a statisztikusokra és az informatikusokra.

Különös értéket kölcsönöz a disszertációnak – hangsúlyozza az opponens – azoknak a számítástechnika–informatika alkalmazása terén tapasztalt visszaélési lehetőségeknek bemutatása, amelyeket a tőkés országok a gazdaságilag elmaradt, illetve gyengén fejlett államok kárára kihasználnak. Meggyőzően fejti ki és bírálja a jelölt a tőkés országokban kialakult ama nézeteket, amelyek a társadalmi ellentmondások, az egyre mélyülő válság felszámolását az informatikától, széles körű alkalmazásától várják.

Az opponens leszögezte, hogy a jelölt a számítástechnika–informatika és a hatalom összefüggéseit „... nagy tárgyi tudással, világos logikával, marxista okfejtéssel írta meg.” Eligazít „Ideológiailag ... a számító-

gépekkel kapcsolatos elméletek útvesztőiben" továbbá „A disszertációban szereplő gazdag ismeretanyag sok fontos tanulsággal szolgál a magyar informatikai fejlesztéshez is.”

Végül az opponens a disszertációt elfogadva javasolta, hogy a Bíráló Bizottság azt azzal az ajánlással terjessze a Tudományos Minősítő Bizottság elé, hogy dr. Gömbös Ervin részére a politikai tudomány kandidátusa fokozatot ítélje oda.

SZECSKÓ TAMÁS
OPPONENSI VÉLEMÉNYEBŐL

Az opponens megállapította, hogy az értekezés tézisei „... néhány szempontból konzisztensebbek, a kutatás problémáit markánsabban körvonalazók, az általánosítás szintjeit céltudatosabban megválasztók ... , mint a könyv fejezetei” ezért azokat a korábban publikált sikeres mű „önálló appendixként” kezelheti.

Örömmel üdvözölte, hogy „... végre egy magyar szerző is felkiáltó jelekké fogalmazta az 'információs robbanással' kapcsolatos ismereteit, tudását, szenvedélyét, s monografikus formában mutatja meg, hol tart az informatika fejlődése a fejlett tőkés országokban ... , az olvasó hazai szakembertől kap átfogó képet arról a fergeteges fejlődésről, amely az informatika területén tapasztalható volt az elmúlt néhány esztendőben.”

Az opponens rámutat arra, hogy a jelölt megállapításai, amelyeket a gazdag tényanyag, idézetek, statisztikák alapján, a tőkés országok informatikai felfogásáról, gyakorlatáról tesz, mindenkor a magyar társadalomnak is szólnak.

Az információs forradalom előnyeinek hazai hasznosításához az anyagi eszközökön túl – mint erre a Központi Statisztikai Hivatal elnöke is rámutat a könyvhöz írott előszavában – a szemléletmód átalakítására van szükség. Az opponens hangsúlyozza azt a meggyőződését, hogy éppen ennek a szemléletmódnak az átalakításában sokat segíthet a jelölt műve.

A disszertáció tényanyaga csattanó és friss. A példák bizonyítják, hogy az informatika fejlesztése, terjesztése nemcsak „... a társadalmi-gazdasági fejlődéshez, hanem pusztán a 'talpon maradáshoz' is elengedhetetlenül szükséges.” Egyetért azzal a megállapítással, hogy azok az országok lesznek a legfejlettebbek a XX. század végén, amelyek az informatika fontosságát felfogva megfelelően alkalmazzák, hasznosítják azt.

A könyv leggazdagabb részét az Egyesült Államok informatikai fejlődését, a kormányzat információs tevékenységét tárgyaló fejezetek alkotják. Mégis hiányolja a részletesebb nyugat-európai helyzetkép, valamint az

Egyesült Államok, Nyugat-Európa és Japán között az utóbbi években egyre élesedő konkurrenciaharc kulisszatitkainak bemutatását.

A könyvben bizonyos mértékig tükröződik, hogy az informatika fejlődésével kapcsolatos hazai politológiai, szociológiai és közgazdasági kutatások még nem eléggé érettek a megfelelő elméleti általánosításokhoz. A tézisek szerepe itt is fontos, amennyiben egy kérdésre, például a centralizáció-decentralizáció dilemmájára vonatkozó, általánosító megjegyzésekkel tovább építik a könyvben megkezdett gondolati ívet, s ezzel csökkentik az informatika és a hatalom kapcsolatrendszerének kifejtésével kapcsolatos hiányérzetet.

Igaznak tartja a tézisekben megfogalmazott ama összefüggést: „Az informatika ... lényege ... ma már nem döntően a technikai fejlődésben rejlik, hanem abban, hogy átfogó társadalmi folyamattá vált”, és igaz, az is „... feltételeink figyelembevételével és megfelelő kritikával elemeznünk kell a fejlett tőkés országok tapasztalatait és problémáit ...” Az opponens nem ért azonban egyet azzal az indoklással, hogy „... az alkalmazás során hasonló nehézségek és gondok nálunk is jelentkezhetnek ...” Véleménye szerint legfeljebb felszínes hasonlóságról lehet szó: „... az informatika fejlesztésének valóban komoly problémái nagymértékben rendszerspecifikusak: a politikának az információhoz való, történelmileg kialakult viszonyából, a hiánygazdaság tényéből, a sajátos közép-kelet-európai fejlődésből s az információ értékének a nem kapitalista társadalmi rendszerekre jellemző sajátosságaiából eredően.”

Hangsúlyozta, hogy a dolgozatot „... a további tudományos kutatások munkahipotéziseit előkészítő és megalapozó, merészen kérdező, az informatika fejlődésének főbb jellegzetességeit a politika, a tudomány és a társadalmi tervezés számára provokatív módon megfogalmazó értékei miatt ...” alkalmasnak tartja arra, hogy szerzőjének a Tudományos Minősítő Bizottság odaítélje a kandidátusi fokozatot.

A VITA

Az opponensi vélemények elhangzása után a Bíráló Bizottság két kérdést tett fel:

1. a fejlett tőkés országok bel- és külpolitikájában lényeges változások történtek; a politikai módosulás hogyan tükröződik az informatikában?
2. a hazai informatikai fejlődés várható trendjei közül melyiket tartja használhatónak?

Ezután a nagyszámú hallgatóság soraiból hozzászólások hangzottak el, amely kérdések, megjegyzések formájában kiegészítették a disszertáció mondanivalóját. A disszertációt valamennyi hozzászóló pozitívan értékelte.

A disszertációról véleményüket nyilvánították: *Wirth Gyula, Bognár Sándor, Lőrincze Péter, Németh Lóránt, Adorján Bence, Báger Gusztáv, Weisz Istvánné, Árvay János.*

A hozzászólók felvetették lehet-e az információ és a hatalom viszonyában már általános törvényszerűségekről beszélni? Hogyan alakul az információ és a hatalom viszonya konfliktusok esetén; a tárgyalt téma „mechanizmuskonform”, a társadalmi demokratizálás eszköze. Fejlesztéséhez a kormányzati szervező erő nélkülözhetetlen; az informatikának a tőkés országokban betöltött szerepéről, társadalmi-gazdasági hatásáról mondtak sokszor a mi társadalmunkra is vonatkoztathatók. Ugyanakkor a külföldi példával szemben az informatika nálunk nem a hatalomnak a végrehajtás szférájában való koncentrálását szolgálja, hanem a társadalom demokratizálásának eszköze; a disszertáció tárgykörét tekintve fontosabb és aktuálisabb téma aligha található. A számítástechnika terjedése világviszonylatban átalakító hatású folyamatá vált; az informatika hazai fejlődése felveti az egységes nyelvezet kialakításának szükségességét. A megfelelő helyeken a hazai irodalom idézéséről nem szabad megfeledkezni; igen fontos a disszertációban alkalmazott interdiszciplináris megközelítési mód. A számítástechnika alkalmazása bonyolult, a tervezésben is egyre szélesebb körben alkalmazzák; az informatika behatolt a jogtudomány területére is, szerepe fokozódik, ami a további tudományos kutatásoknak is ösztönzője; az információbőség korszakát éljük. Ez felveti a válogatás szükségességét is. Nagy strukturális átalakulás tapasztalható, kialakulóban a negyedik szektor.

RÉSZLETEK DR. GÖMBÖS ERVIN VALASZÁBÓL

Bevezetőben a napjainkban zajló tudományos-technikai forradalom jellemzése során kiemelte a mikroelektronika szerepét, illetve a ráépülő informatika jelentőségét ebben a viharos fejlődésben. Adatokat idézett a fejlődés szemléltetésére. Míg az 1946-ban készült első elektronikus számítógép teljesítménye másodpercenként néhány ezer művelet volt, addig az 1985 tavaszán bejelentett szuperszámítógépeké már 1,2 milliárd. A világon 1985-ben több mint kétmillió számítógép volt, a személyi számítógépek száma pedig közel 40 milliót tett ki!

Az új technológiák sorozatának kialakulása és gyors terjedésük okozta társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális hatások kutatásai a gazdaságilag fejlett tőkés országokban az elmúlt évtizedben megsokszorozódtak, mégis számos kérdés ma még válaszra vár, egyes jelenségek értelmezése, a lehetséges következmények leírása viták tárgya.

Egyetért – mondotta a jelölt – Szecső Tamás ama nézetével, hogy az informatika fejlődésével kapcsolatos hazai politológiai, szociológiai, közgazdasági kutatások nem elég érettek. Ennek okát abban látja: az informatika alkalmazása még nincs egyik népgazdasági ágban sem azon a szinten, hogy hatásai olyan feszítően jelentkezzenek, mint a fejlett országokban. E lemaradás ellenére a foglalkozás e kérdésekkel szükség-szerű. Más országok tapasztalatainak feldolgozása segítheti saját problémáink jobb megértését. E gondolatkör kapcsán hangsúlyozta, hogy vannak és lesznek a külföldi országok gondjaihoz hasonló gondjaink, mint például a struktúraváltással kapcsolatos ipari munkaerő-átcsoportosítás és -átképzés vagy a centralizáció-decentralizáció kérdése a közigazgatásban. A megoldás módja sajátos viszonyaink miatt feltehetően eltérő lesz attól, amit más országok követnek. Az informatika fejlesztésének fő problémái nagymértékben rendszerspecifikusak.

Rámutatott arra: újabb kutatásai is alátámasztják korábbi megállapítását: azt, hogy az informatika önmagában nem vezet a hatalmi struktúra vagy a döntési mechanizmus centralizálásához vagy decentralizálásához. A rendelkezésre álló eszközök mindkét irányt követni tudják. Az informatika hatása közvetett, elsősorban politikai döntés kérdése, hogy mely irányt kövessék.

Véleménye szerint az értekezés a jelölt témaköröket azok részterületeit megfelelően tárgyalja. Szigorúan pontos hármastagozódás (az informatika hatása a politikai intézményrendszerre, a napi politikai tevékenységre, a politikai tudatra) a téma természetéből nem volt lehetséges, éppen ezért gondosan ügyelt arra, hogy a fejezetek logikailag egymásra épüljenek, az összefüggések fokozatosan táruljanak fel az olvasó előtt. Ezt szolgálta a legkarakterisztikusabb példák bemutatása is az egyes témáknál. Az értekezés terjedelme természetesen korlátot szabott az országok, régiók gyakorlatának bemutatásában.

Ami az Egyesült Államok kormányának és Kongresszusának információ-rendszerét illeti, megjegyezte, hogy a Kongresszusról szólva értekezésében mindenkor a két házat, a képviselőházat és a szenátust együtt érti. A kormány és a Kongresszus munkájának és információs rendszerének bemutatására néhány adatot említett. Az Egyesült Államok szövetségi kormányának közel három milliós polgári alkalmazottja van, akiknek évi összefizetése 100 milliárd dollár. A kormányservek által kiadott rendelkezések 1984-ben 50 591 oldalt tettek ki (az 1980. évi 87 012 oldallal szemben). A Kongresszusnak 21 000 alkalmazottja van, s még 20 000-en dolgoznak a Kongresszushoz tartozó intézmények-

ben. Az évi költségvetése 1,6 millárd dollár. A kormánynak több lehetősége volt hatalmas információs hálózat kiépítésére és működtetésére. A kormány funkcióiból, hatásköréből és munkájának jellegéből adódóan előbb is alkalmazott informatikát, mint a törvényhozói testület.

A Kongresszusban a számítógépek alkalmazása a politikailag legkevésbé érzékeny területeken kezdődött: bérszámfejtés, a munkaprogram ütemezése, szavazás, a törvényjavaslatok nyomon követése, bibliográfiai szolgáltatások. Ma már a Kongresszus tagjai az információs források hatalmas tárházával rendelkeznek. Az információkhoz való hozzáférés szigorúan szabályozott. Az informatika bevezetése az egész államigazgatást tekintve nem jelent munkaerő-megtakarítást. Az informatika előnye nem itt keresendő, hanem abban van, hogy a hatalmas információmennyiséget gyorsan tudja kezelni, rendezni, tárolni és olvasni, ami hagyományos (kézi) módszerekkel lehetetlen lenne. Hozzá kell tenni, hogy az információ nem csak mennyiségben növekedett, a mennyiségi növekedést az utóbbi években minőségi ugrás követte.

Igen fontos kérdés az informatika egységes, konzisztens fogalomrendszerének megteremtése. A nagy gyorsasággal fejlődő technológia mellett a nyelvészek lemaradtak, nem képesek ezt az ütemet követni. Az új kifejezések, fogalmak megteremtéséhez a szakemberek széles körére van szükség. Emellett a technológiát legmagasabb szinten alkalmazó országban sem alakult ki egységes szó-, fogalomhasználat. Az értekezésben törekedett a fogalmak következetes használatára.

A jelölt a Bíráló Bizottság első kérdésére adott válaszában vázolta, hogy a legfejlettebb tőkés országokban milyen eszközökkel és milyen módon állítják az informatikát az új konzervatív politika szolgálatába. Rámutatott a monopóliumok ama törekvésére, hogy megszabaduljanak az állami korláto-

zottságtól, amit többek között különböző országokban egyes nagy távközlési monopóliumok magánkézbe juttatása jelez. A politikai és gazdasági hatalom koncentrációja nagy. A konfrontációs külpolitika gazdasági téren többek között a COCOM intenzifikálására, ideológiai téren pedig az „információs társadalom” elméletének szembeállítására törekszik a marxizmus-leninizmussal. Az informatika erősíti az integrációs folyamatokat, de a versengést is a fejlett tőkés országok között. A nemzetközi viszonyokban az informatika is hozzájárul az interdependencia erősödéséhez, de a fejlődő országokra továbbra is az egyoldalú függés a jellemző, sőt az informatika növelte lemaradásukat.

A második kérdésre válaszolva a jelölt két dolgot emelt ki. Az egyik a szellemi javak és ismeretek bővítésének és hatékony kihasználásának fokozása. Ehhez szükséges az oktatás – elsősorban a felsőoktatás – színvonalának emelése, a kutató-fejlesztő munka feltételeinek javítása, eredményeinek közvetlen hasznosítása. A másik az irányítás és a koordináció szerepének realisabb megítélése. Annak felismerése és tudatosítása, hogy közvetlen összefüggés van a termelési eredmények és az adminisztráció termelékenységé között.

A jelölt végül köszönetet mondott az opponenseknek az észrevételekért, megjegyzésekért, az értekezés hiányosságait feltáró elemzésekért, ami nemcsak segítség a jövőbeni tudományos munkához, hanem egyben ösztönző erő is.

A Bíráló Bizottság *dr. Gömbös Ervin* választát elfogadta, és javasolta a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy részére a politikai tudomány kandidátusa fokozatot ítélje oda.

A Tudományos Minősítő Bizottság 1985. november 27-én tartott ülésén *dr. Gömbös Ervint* a politikai tudomány kandidátusává nyilvánította.

SZEMÉLYI HÍREK

Kitüntetések. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa *dr. Kiss Albertet*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettesét eredményes munkája elismeréséül a

SZOCIALISTA MAGYARORSZÁGÉRT ÉRDEMRENDEL

tüntette ki.

A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa a nagy októberi szocialista forradalom 68. évfordulója alkalmából eredményes munkája elismeréséül *Domokos Jánosnak*, a KSH Békés megyei Igazgatósága igazgatójának az

APRILIS NEGYEDIKE ÉRDEMREND

kitüntetését adományozta.

A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa a nagy októberi szocialista forradalom 68. évfordulója alkalmából, eredményes munkájuk elismeréséül a

MUNKA ÉRDEMREND arany fokozata

kitüntetését adományozta *dr. Mezősi Bélának*, a SZÜV Székesfehérvári Számítóközpont igazgatójának; *dr. Tamásy Józsefnek*, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatóhelyettesének; *Varga Jánosnak*, a KSH Vas megyei Igazgatóság igazgatójának; a

MUNKA ÉRDEMREND ezüst fokozata

kitüntetését adományozta *dr. Busman Sándornak*, az Állami Népeségnyilvántartó Hivatal osztályvezetőjének; *Gömöri Tibornének*, a Számítástechnika-alkalmazási Vállalat főosztályvezetőjének; *Hajdú Imrének*, a KSH Statisztikai Rendszerfejlesztő és Koordináló főosztály osztályvezetőjének; *Kalás Zoltánnak*, a KSH Iparstatisztikai főosztály osztály-

vezető-helyettesének; *Matits Ferencnek*, a Népszámlálás csoportvezetőjének; *Számely Kornélnének*, a KSH Beruházási és Építőipari Statisztikai főosztály csoportvezetőjének; *Szász Kálmánnak*, a KSH Mezőgazdasági Statisztikai főosztály főmunkatársának; a

MUNKA ÉRDEMREND bronz fokozata

kitüntetését adományozta *Leitner Lászlónak*, a SZÜV Kecskeméti Számítóközpont igazgatójának; *Mészáros Árpádnak*, a KSH Népesédszatisztikai főosztály csoportvezetőjének; *Molnár Istvánnak*, a KSH Közgazdasági főosztály főelőadójának; *Rideg Sándornak*, a KSH Kereskedelmi és Közlekedési Statisztikai főosztály csoportvezetőjének.

A Központi Statisztikai Hivatal elnöke a nagy októberi szocialista forradalom 68. évfordulója alkalmából, eredményes munkájuk elismeréseként *Bognár Bélánének*, a Társadalmi Statisztikai főosztály főelőadójának; *Dömény Lászlónak*, az elnökhelyettesi titkárság gépkocsivezetőjének; *Fekti Istvánnének*, a Kereskedelmi és Közlekedési Statisztikai főosztály ügyviteli dolgozójának; *Gittlár Ferencnének*, az Iparstatisztikai főosztály főelőadójának; *Hansági Tivadarnének*, a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat könyvtárosának; *dr. Joó Gábornak*, a Számítástechnika-alkalmazási főosztály főelőadójának; *Kiss Tibornének*, a Statisztikai Kiadó Vállalat osztályvezetőjének; *Mátyás Lászlónak*, a Fejér megyei Igazgatóság csoportvezetőjének; *Németh Andrásnak*, a Statisztikai Rendszerfejlesztő és Koordináló főosztály osztályvezető-helyettesének; *Pataki Mihály-nak*, az Állami Népeségnyilvántartó Hivatal csoportvezetőjének; *Révész Jánosnak*, a Számítástechnika-alkalmazási főosztály osztályvezető-helyettesének; *Szabó Lászlónak*, a KSH Számítóközpont osztályvezető-helyettesének; *Szamosvölgyi Elemérnek*, az Igazgatási és Költségvetési főosztály főosztályvezetőjének; *Szivák Józsefnének*, az Államigazgatási

Számítógépes Szolgálat osztályvezető-helyettesének; *Tóthné Józsa Zsuzsának*, a Népesedésszisztkai főosztály főelőadójának; *Varsányi Istvánnak*, a Államigazgatási Számítógépes Szolgálat rendszerprogramozójának és *Wusinczky Andrásnének*, a Gazdaságkutató Intézet ügyviteli dolgozójának

KIVALÓ MUNKAÉRT

kitüntető jelvényt adományozott.

A Magyar Honvédelmi Szövetség *Szántó Lajosnak*, a Számítástechnikai Felügyeleti Titkárság csoportvezetőjének a

HONVÉDELMI ÉRDEMÉREM bronz fokozata

kitüntetést adományozta.

A KISZ Központi Bizottsága *dr. Belyó Pálnak*, a Statisztikai Szemle szerkesztősége osztályvezetőjének

KISZ ÉRDEMÉRMET

adományozott.

Elnöki dicsérek. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke a Kereskedelmi és Közlekedési Statisztikai főosztály dolgozói közül *dr. Bézi Erzsébet* csoportvezetőt, *Kisfalvai Tiborné* főelőadót és *Nagy Istvánné* előadót a kereskedelmi árindex módszerének továbbfejlesztésében, különös tekintettel az import eredetű termékek árstatisztikai megfigyelési rendszerének kidolgozásában kifejtett kiemelkedő munkájukért; *Dobcsányi Pétert*, a KSH Csongrád megyei Igazgatósága csoportvezetőjét a területi tájékoztatási munká-

ban széleskörűen hasznosítható, a mikrocenzus megyei eredményeiről készült kiadványok kombinációs elemző tábláinak előállítására is alkalmas számítástechnikai program kidolgozásáért; *Csizmazia Károlynét*, a KSH Társadalmi Statisztikai főosztály osztályvezető-helyettesét az általános iskolai ellátás hatodik ötéves tervidőszakra szóló társadalmi-gazdasági programjának 1981–1984. évi teljesítéséről készült jelentés színvonalas elkészítéséért; *Takács Máriát*, a KSH Hajdú-Bihar megyei Igazgatósága főelőadóját „Az öngyilkosságok alakulása Hajdú-Bihar megyében” című kiadvány elkészítéséért; *Varga Lajost*, az Igazgatási és Költségvetési főosztály főelőadóját az 1986. évi pénzellátási költségvetés összeállításánál nyújtott kimagasló teljesítményéért *elnöki dicséretben* részesítette.

Cimadományozás. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke 1985. november 1-i hatállyal *dr. Sántha Józsefnének*, a KSH Bács-Kiskun megyei Igazgatósága osztályvezetőjének; *Szalánczi Imrénnek*, a KSH Győr-Sopron megyei Igazgatósága igazgatóhelyettesének; *Turáni Józsefnek*, a KSH Vas megyei Igazgatósága igazgatóhelyettesének a *statisztikai főtanácsosi* címet; *Elmerné dr. Turi Magdolnának*, a KSH Baranya megyei Igazgatósága osztályvezető-helyettesének; *Márkus Lajosnak*, a KSH Heves megyei Igazgatósága osztályvezető-helyettesének; *dr. Fekete Istvánnak*, a KSH Csongrád megyei Igazgatósága osztályvezető-helyettesének, *Barabás Ivánnak*, a KSH Szabolcs-Szatmár megyei Igazgatósága osztályvezető-helyettesének; *Michnay Lászlónak*, a KSH Békés megyei Igazgatósága csoportvezetőjének; *Hunyadi Lászlónak*, a KSH Fővárosi Igazgatósága osztályvezetőjének a *statisztikai tanácsos* címet; *Kovács Attilának*, a KSH Fővárosi Igazgatósága osztályvezető-helyettesének a *számítás-technikai tanácsos* címet adományozta.

SZERVEZETI HÍREK – KÖZLEMÉNYEK

Emlékérem. A Magyar ENSZ Társaság elnöksége az Egyesült Nemzetek Szervezete megalakulásának 40. évfordulója alkalmából *Nyitrai Ferencné dr.* államtitkárnak, a Központi Statisztikai Hivatal elnökének az ENSZ céljai megvalósításáért végzett kiemelkedő munkájáért a Magyar ENSZ Társaság Emlékérmét adományozta.

A Statisztikai Együttműködési Állandó Bizottság 43. ülését 1985. október 15. és 18. között Dubrovnikban rendezték meg. A magyar küldöttséget *Nyitrai Ferencné dr.* államtitkár, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke vezette, tagjai *Dvorák Ferenc*, a KSH önálló

osztályvezetője; *Farkas Gizella*, a KSH osztályvezető-helyettese, *Haragos Sándor*, a KSH főelőadója és *Ignácz Beáta*, a KSH csoportvezetője voltak.

Az ülés napirendjén 26 téma szerepelt, köztük:

- a Bizottság szervezeti formáinak, kollektív munkatípusának és módszereinek továbbfejlesztése;
- egy külkereskedelmi állandó munkacsoport létrehozásának lehetőségei;
- a nemzetközi gyártásszakosítás és kooperáció statisztikai megfigyelési rendszerének továbbfejlesztése;
- a KGST-tagországok és a fejlődő országok gazdasági együttműködését követő mutatószám-rendszer kidolgozása, a szükséges adatszolgáltatások megszervezése;

– a KGST-országok műszaki–tudományos haladása 2000-ig szóló programja teljesítésének megfigyelésére szolgáló statisztikai mutatószám-rendszer kidolgozása;

– 1980–1986. évi és az 1986–1990. évi távlati munkaterv összeállítása.

A soron következő 44. ülést Ulan-Batorban rendezik meg 1986. október 14. és 17. között.

Akadémiai doktori értekezés. A Magyar Tudományos Akadémia Tudományos Minősítő Bizottsága 1985. december 18-án tartotta *Nyitrai Ferencné dr.* államtitkár, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke „A népgazdasági hatékonyság és tartalékai” című doktori értekezésének nyilvános vitáját. Az értekezés opponensei: *Augusztinovics Mária*, *Berend Iván* és *Román Zoltán*, a közgazdaságtudomány doktorai voltak. (A vita ismertetésére visszatérünk.)

A KGST Általános Ipari és Mezőgazdasági termékosztályozó – OKP Komplex Munkacsoportja 1985. október 1. és 3. között a Német Demokratikus Köztársaságban, Eberswaldban tartotta 13. ülését, amely fő témájaként a KGST Általános Termékosztályozó bevezetésének menetével foglalkozott. A magyar küldöttséget *Nyers József*, a KSH főosztályvezetője vezette. A küldöttség tagjai *Bucsányi Miklósné*, a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat főmunkatársa, *Füredi Pál*, a KSH osztályvezető-helyettese és *Heves József* a KSH osztályvezetője voltak.

Konzultáció. A Német Demokratikus Köztársaság Állami Központi Statisztikai Hivatalával kötött együttműködési munkaterv alapján Berlinben 1985. október 8. és 11. között tartották a kiskereskedelmi üzlethálózat összehasonlításának soron következő konzultációját. A magyar Központi Statisztikai Hivatal *Végyvári Jenő* főosztályvezetője és *Mányi Szabó Istvánné* statisztikai tanácsos, osztályvezető-helyettes képviselte.

Az Európai Gazdasági Bizottság munkacsoportülése. *Nyers József*, a KSH főosztályvezetője 1985. október 14. és 18. között részt vett a Bizottság gépipari és automatizálási munkacsoportjának ülésén.

Az Európai Gazdaságkutató Intézetek Szövetsége 1985. október 23. és 27. között tartotta őszi ülését Brüsszelben. Az ülésen a magyar Gazdaságkutató Intézet részéről *Osváth Lajos* igazgató és *dr. Bóc Imre* főmunkatárs vett részt.

A Nemzeti Termelékenységi Központ Európai Szövetségének Igazgatói Tanácsa 1985. szeptember 27–28-i Reykjavíkban tartott ülésén, *Román Zoltánt*, a Magyar Tudományos Akadémia Ipargazdaságtani Kutatócsoport-

jának igazgatóját, a *Statisztikai Szemle Szerkesztő Bizottságának* tagját, a Szövetség elnökévé választotta.

Tanulmányút. *Dr. Csahók István*, a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat főigazgatója és *Barabás József* főmunkatárs 1985. október 14. és 17. között látogatást tett Párizsban, a francia Statisztikai és Gazdaságkutató Intézet könyvtárában, ahol áttekintették a cserekapcsolatokat, és ismerkedtek a francia könyvtárgépesítési és statisztikai adatbankrendszerrel.

Nemzetközi demográfiai szeminárium. A Német Demokratikus Köztársaság Tudományos Akadémiája Szociológiai és Szociálpolitikai Intézetének második Nemzetközi Demográfiai Szemináriumára 1985. október 28. és november 1. között került sor Linowsee bei Rheinsbergben. A szeminárium témája a népesség öregedése volt. A fő referátumot *dr. Wolfram Speigner* professzor, az Intézet demográfiai részlegének vezetője tartotta, ezt követően négy szekcióban folyt az értékekkel és értékorientációkkal, a család- és háztartás-előreszámításokkal, a népesség öregedésének gazdasági és társadalmi összefüggéseivel, illetve egészségügyi szempontjaival foglalkozó előadások és hozzászólások vitája.

A Szemináriumon magyar részről *Szabó Kálmán*, a KSH Népességtudományi Kutató Intézet tudományos főmunkatársa és *dr. Vukovich Gabriella*, az Intézet tudományos munkatársa vettek részt. *Vukovich Gabriella* a magyar népesség öregedésének néhány társadalmi és gazdasági aspektusát ismertetve a szemináriumon.

Kandidátusi értekezés. A Magyar Tudományos Akadémia Tudományos Minősítő Bizottsága 1985. november 13-án tartotta *dr. Máriai Lajos* „Kolerajárványok demográfiai elemzése” című kandidátusi értekezésének nyilvános vitáját.

Az Economics of Planning, a Birminghami Egyetem folyóirata 19. évfolyamának 1. számától kezdődően a megjelenés éve a naptári évhez igazodik. Az előző 18. évfolyam megjelenési éveként 1982 volt feltüntetve. A folyóirat számai folyamatosan következnek egymás után, így a megjelenési évek közötti eltérés nem jelent hiányt.

Kiadványok. A magyar ipar 1970–1983. években kialakult színvonalának és fejlődésének 1970–1983. évekre szóló nemzetközi összehasonlítását tartalmazó kötet a világ-gazdaság fejlődésének fő jellemzőit, strukturális változásait, az ipar és főbb ágazatainak fejlődését, a termelési tényezők sze-

repét az ipar fejlődésében, az ipar és a külkereskedelem kapcsolatát mutatja be. Az elemzést táblaanyag és módszertani megjegyzések egészítik ki.

(Iparunk színvonala és fejlődése nemzetközi összehasonlításban, 1970–1983. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1985. 147 old.)

Megjelent a „Foglalkoztatottság és kereseti arányok” c. jelentéssorozat 1982. és 1983. évi egybevont kötete. A táblákat tartalmazó kötet két témakörben 1984-es előzetes adatokat is tartalmaz: a teljes munkaidőben foglalkoztatottak keresetnagyság szerinti eloszlásáról és a foglalkoztatottak létszámáról, átlagbéréről, átlagkeresetéről.

(Foglalkoztatottság és kereseti arányok, 1982, 1983, 1984. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1985. 258 old.)

Évkönyvek. A közelmúltban a következő évkönyvek jelentek meg a Központi Statisztikai Hivatal kiadásában:

Közlekedési, posta és távközlési évkönyv, 1984. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1985. 223 old.

Mezőgazdasági statisztikai évkönyv, 1984. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1985. 233 old.

A Demográfia 1984. évi 4. száma közli *Barta Barnabás* és *Klinger András* beszámolóját az 1984. évi Nemzetközi Népesedési Konferenciáról.

Dr. Koncz Katalin a „Közlemények” rovatban a magyarországi nők két világháború közötti foglalkoztatásának demográfiai és gazdasági körülményeit vizsgálja, *Dr. Miklósi Miklós* ismerteti Baranya megye siklósi járásának községeiben végzett fogamzásgátlási vizsgálat eredményeit.

Az 1985. évi 1. számban *dr. Wilfried Linke* a Német Szövetségi Köztársaság népesedési

helyzetéről ad átfogó képet. *Dr. Horváth Róbert* a malthusi népesedési eszmék első világháború előtti magyarországi megismerését és kritikai fogadtatását ismerteti.

A „Közlemények” rovatban *Kovácsicsné Nagy Katalin* a büntetett előélet és a visszaesés alakulását mutatja be a hazai bűnözés elmúlt száz éve folyamán. *Rátay Csaba* és *Tusnady Gábor* a demográfiai változónak a családi szocializációban játszott szerepét elemzik. Mindkét szám „Figyelő” rovatát tájékoztat a Magyar Család- és Nővédelmi Tudományos Társaság működéséről, és tudósít a hazai és külföldi demográfiai eseményekről.

Alkohol címmel adatgyűjtemény jelent meg az alkoholdermelést és -fogyasztást, valamint ezek következményeit bemutató statisztikai adatokról. A kiadványban megtalálhatók a különböző forrásokból rendelkezésre álló és összehasonlítható adatok. A bőséges anyagot nemzetközi adatok is kiegészítik.

(Alkohol. Alkoholizmus elleni Állami Bizottság – Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1985. 68 old.)

A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet új, történeti demográfiai füzetek sorozatában megjelent „A népmozgalmi statisztika fejlődése Magyarországon” című kiadvány I. kötete.

A kiadvány a Központi Statisztikai Hivatal 1867. évi megalakulásától a polgári anyakönyvezés 1894. évi elrendeléséig tartó időszak egyházi anyakönyvezésre alapozott népmozgalmi statisztikai adatgyűjtését öleli fel.

(A népmozgalmi statisztika fejlődése Magyarországon I. Történeti demográfiai füzetek. Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézet. Budapest. 1985. 127 old.)

KÜLFOLDI STATISZTIKAI IRODALOM*

A STATISZTIKA ÁLTALÁNOS ELMÉLETE ÉS MÓDSZERTANA MATEMATIKAI STATISZTIKA

HAGYOMÁNYOK ÉS VÁLTOZÁSOK A NÉMET SZÖVETSÉGI STATISZTIKÁBAN

(Bundesstatistik in Kontinuität und Wandel. – Festschrift für Hildegard Bartels zu ihrem 70. Geburtstag.) Kohlhammer. Wiesbaden – Stuttgart – Mainz. 1984. 122 p.

A könyv a „Forum der Bundesstatistik” című kiadványsorozat első kötete, amelyet *Hildegard Bartels*nek, a Német Szövetségi Köztársaság Szövetségi Statisztikai Hivatala volt elnökének hetvenedik születésnapja alkalmával adtak ki az elmúlt év végén. A kötet előszavát, valamint a H. Bartels tevékenységét méltató rövid életrajzszerű cikket a Szövetségi Statisztikai Hivatal jelenlegi elnöke, *Egon Hölder* írta. Az új kiadványsorozat célja, hogy a hivatalos statisztika fontosabb kérdéseinek olyan fórumot teremtsen, amely alkalmas az alapvető szakmai, szervezeti és különösen a módszertani problémák nyilvános megvitatására. Természetesen a hivatalos statisztikusok mellett a tudományos kutatók számára is adott a lehetőség a véleménynyilvánításra.

A kötetben tizenegy tanulmány szerepel amelyek felölelik a statisztikai tevékenység majdnem minden területét. Ezek:

- a szövetségi statisztika ma és holnap – fejlesztési stratégiák,
- több kutatást a szövetségi statisztikában,
- a szövetségi statisztika programjának állandó alkalmazkodása a lényeges kívánalmakhoz,
- az elektronikus adatfeldolgozás szervezete a hivatalos statisztikai szolgálatban,
- a nemzetgazdasági elszámolások továbbfejlesztésének szükségessége,
- a termelőipar statisztikája a reform lezárása után,
- a belkereskedelmi és vendéglátóipari statisztika az átszervezés útján,
- az árstatisztika súlyponti kérdései,
- az oktatási statisztika helyzete és problémái,
- a népesedésszatisztika továbbfejlesztése,
- a képzéssel, továbbképzéssel szembeni követelmények a Szövetségi Statisztikai Hivatalban.

Az első tanulmány szerzője, *Egon Hölder* először az átlagpolgárnak a statisztikával szemben tapasztalt beállítottságáról szól, kiemelve, hogy az elmúlt években a Német Szövetségi Köztársaságban a statisztika heves közéleti vitákat váltott ki, amelyek többek között a népszámlálással voltak kapcsolatosak. Hangsúlyozza, hogy a szövetségi statisztikát továbbra is a folytonosság jellemzi, ugyanakkor szükségszerű, hogy a statisztikai tevékenység tartalmában, módszereiben és eljárásaiban rugalmasan alkalmazkodjék az újszerű követelményekhez. A következő öt tényező szerepét taglalja:

- a programok irányítása a jövőben előtérbe kerülő szükségletekkel összhangban,
- a programok optimális végrehajtása,
- felhasználóorientált közzététel,
- biztonságos adatvédelem,
- céltudatos terjesztési tevékenység.

A második tanulmányban *Günter Hamer* fejti ki, hogy a szövetségi statisztika továbbfejlesztésében nagy jelentőségűek a tudományos kutatások. Szól a kutatások iránti növekvő igényekről, a kutatások lehetséges területeiről. Ezek közül megemlíti a statisztikai programok átfogó tervezésével, az adatfelvétellel, az elemzések és az eredmények nyilvánosságra hozatalával kapcsolatos módszertani kutatásokat.

Gerhard Bürgin tanulmánya a statisztikai programok céljainak meghatározásával, a súlyponti követelmények szerepével és a következő évtized felhasználóorientált programjainak elemeivel foglalkozik.

Az elektronikus adatfeldolgozásról szólva *Hans Joachim Zindler* kiemeli:

- a Szövetségi Statisztikai Hivatal és a tizenegy tartományi statisztikai hivatal közös decentralizált gépi adatfeldolgozási rendszerét,

* A *Statisztikai Szemle* 1962. júliusi számától kezdődően a „*Statisztikai Irodalmi Figyelő*”-ben a külföldi statisztikai könyvek és folyóiratcikkek ismertetését havonta közli.

A *Külföldi statisztikai irodalom* egyes fejezetein belül az anyag általában könyv- és folyóiratcikkek ismertetésekre tagolódik. (Ezeket * választja el egymástól.) Az ismertetések szerzők, illetve ahol szerző nincs, a címek betűrendjében következnek egymás után.

– a szövetségi adatok előállítását szolgáló (centralizált) elektronikus adatfeldolgozási tevékenységet.

A hivatalban 1984-ben mintegy 150 képernyős kijelző működött, ezenkívül számos párbeszédéses üzemmódban használható terminált csatlakoztattak külső felhasználókhhoz. A tanulmányban említést tesz az ún. statisztikai információs rendszerről is. A rendszer célja, hogy a programozási ismeretekkel nem rendelkező felhasználó számára, a rendszer használati nyelvének ismeretében, a képernyős kijelzők felhasználásával lehetővé tegye a hivatalos statisztika adatainak értékelését. Ezáltal lehetővé válik a szövetségi főhatóságok igényeinek gyors kielégítése a rendelkezésre álló adatállományból még olyan esetekben is, amikor matematikai elemzési módszerek alkalmazása szükséges. A rendszer több mint 100 000 naprakész idősort, ezenkívül mintavételes felvételek alapján kapott statisztikai adatokat és sok részletes táblát tartalmaz. A rendszer karbantartása és továbbfejlesztése folyamatos.

Heinrich Lützel tanulmányában áttekinti a nemzetgazdasági számlarendszerek kidolgozásának történetét, a számlarendszerekkel szemben támasztott követelményeket és a rendszer továbbfejlesztési lehetőségeit.

Marianne Jäger a termelőipari statisztika reformjának szükségességéről szól. A reformot már a hatvanas években indokolta az a tény, hogy a piacok, a gazdálkodó egységek működési területei gyökeresen átalakultak. Ez erős hatást gyakorolt a termelőeszközökre és a termelőfolyamatokra egyaránt. A szerző ezután ismerteti a jelenlegi rendszer elemeit és céljait.

A belkereskedelem és a vendéglátóipar statisztikájával foglalkozó tanulmányban *Heinz Schwenk* ismerteti az 1945 óta végbement fejlődést, az átszervezés új vonásait, majd az új rendszerre való áttérés első lépéseként a kereskedelmi és vendéglátóipari egységek területén 1979-ben végrehajtott teljes körű összeírást. Ezután elemzi, a mintavételes eljárások végrehajtása során felmerülő problémákat, kiemelve a kiválasztás jelentőségét, a teljes körű és a mintavételes felvételek összefüggéseit, a havi és az éves, végül pedig a kiegészítő adatgyűjtéseket.

A nyolcadik tanulmány szerzője *Siegfried Guckes* az árstatisztikával szemben támasztott újabb követelményeket sorolja fel, és részletesebben foglalkozik az árindexek új bázishoz viszonyításának kérdéseivel, a lakbérstatisztika mennyiségi és minőségi javításának szükségességével, valamint a nemzetközi összehasonlítások során a fogyasztói pénzparitás devizaárfolyam helyetti alkalmazásakor jelentkező nehézségekkel.

Az oktatási statisztika helyzetét és problémáit *Herbert Gerhardt* vizsgálja. Ismerteti az oktatási statisztikai adatok rendszerét, az

igények előrejelzésére vonatkozó eljárásokat. Röviden érinti az oktatásból a munkába állás átmeneti időszakát is.

A népesedéssziszttikával foglalkozó tanulmány szerzője *Lothar Herberger*. Az első részben röviden áttekinti az 1950 óta eltelt időszakban végbement fejlődés szakaszait és a népesedéssziszttikára ható nemzetközi tényezők szerepét. A jelenlegi helyzet elemzése után a további fejlesztés alternatíváit tárgyalja módszertani és szervezeti, valamint tartalmi és koncepcionális vonatkozásokban.

A kötet utolsó tanulmányában *Christian Streit* elemzi a képzés és továbbképzés feladatait a Szövetségi Statisztikai Hivatalban. Kitér a képzés és továbbképzés feltételeire, a továbbképzés iránti igények felmérésének módszereire, a képzés és továbbképzés formáira és tartalmára. Ezzel egyidejűleg a tanulmány befejező részében rámutat a képzésben és továbbképzésben még fellelhető hiányosságokra is.

A kötet végén *Hildegard Bartels* fontosabb tanulmányainak címét sorolják fel, ezzel is hangsúlyozva a kiadvány ünnepi jellegét.

(Ism.: *Lutzer György*)

ENGELTER, M.:

AZ EURÓPAI KÖZÖSSÉGEK JOGRENDSZERE ÉS A HIVATALOS STATISZTIKA

(Das Recht der europäischen Gemeinschaften und seine Auswirkungen auf die amtliche Statistik.) – *Wirtschaft und Statistik*. 1985. 4. sz. 265–269. p.

A gazdasági–politikai integrációra irányuló törekvések Nyugat-Európában a második világháború utáni időkben erősebbek voltak, mint korábban bármikor. Ezen törekvések fontosabb állomásai: az Európai Gazdasági Együttműködés Szervezetének (OEEC, illetve 1960-tól OECD) megalakulása 1948-ban; az Európai Szén- és Acélközösség – ESZAK (más néven Montánunió) létrejötte Belgium, Franciaország, Luxemburg, Németalföld, a Német Szövetségi Köztársaság és Olaszország részvételével 1951-ben; a Közös Piac (más néven Európai Gazdasági Közösség – EGK) és az Európai Atomközösség – EAK létrehozása az ESZAK tagállamai ún. Római Szerződésének keretében, 1957-ben.

Az ESZAK-nak, az EGK-nak, valamint az Európai Atomközösségnek kezdetben az alapító okmányoknak megfelelően külön-külön vezető szervük volt, később közös vezető szervek jöttek létre, és pedig a közös Tanács, a Gazdasági Bizottság, az Európa Parlament és végül az ún. Európai Bíróság. Az a körülmény, hogy a vezető szervek közösek, nem érinti az egyes közösségek jogi önállóságát.

– a szövetségi adatok előállítását szolgáló (centralizált) elektronikus adatfeldolgozási tevékenységet.

A hivatalban 1984-ben mintegy 150 képernyős kijelző működött, ezenkívül számos párbeszédéses üzemmódban használható terminált csatlakoztattak külső felhasználókhhoz. A tanulmányban említést tesz az ún. statisztikai információs rendszerről is. A rendszer célja, hogy a programozási ismeretekkel nem rendelkező felhasználó számára, a rendszer használati nyelvének ismeretében, a képernyős kijelzők felhasználásával lehetővé tegye a hivatalos statisztika adatainak értékelését. Ezáltal lehetővé válik a szövetségi főhatóságok igényeinek gyors kielégítése a rendelkezésre álló adatállományból még olyan esetekben is, amikor matematikai elemzési módszerek alkalmazása szükséges. A rendszer több mint 100 000 naprakész idősort, ezenkívül mintavételes felvételek alapján kapott statisztikai adatokat és sok részletes táblát tartalmaz. A rendszer karbantartása és továbbfejlesztése folyamatos.

Heinrich Lützel tanulmányában áttekinti a nemzetgazdasági számlarendszerek kidolgozásának történetét, a számlarendszerekkel szemben támasztott követelményeket és a rendszer továbbfejlesztési lehetőségeit.

Marianne Jäger a termelőipari statisztika reformjának szükségességéről szól. A reformot már a hatvanas években indokolta az a tény, hogy a piacok, a gazdálkodó egységek működési területei gyökeresen átalakultak. Ez erős hatást gyakorolt a termelőeszközökre és a termelőfolyamatokra egyaránt. A szerző ezután ismerteti a jelenlegi rendszer elemeit és céljait.

A belkereskedelem és a vendéglátóipar statisztikájával foglalkozó tanulmányban *Heinz Schwenk* ismerteti az 1945 óta végbement fejlődést, az átszervezés új vonásait, majd az új rendszerre való áttérés első lépéseként a kereskedelmi és vendéglátóipari egységek területén 1979-ben végrehajtott teljes körű összeírást. Ezután elemzi, a mintavételes eljárások végrehajtása során felmerülő problémákat, kiemelve a kiválasztás jelentőségét, a teljes körű és a mintavételes felvételek összefüggéseit, a havi és az éves, végül pedig a kiegészítő adatgyűjtéseket.

A nyolcadik tanulmány szerzője *Siegfried Guckes* az árstatisztikával szemben támasztott újabb követelményeket sorolja fel, és részletesebben foglalkozik az árindexek új bázishoz viszonyításának kérdéseivel, a lakbérstatisztika mennyiségi és minőségi javításának szükségességével, valamint a nemzetközi összehasonlítások során a fogyasztói pénzparitás devizaárfolyam helyetti alkalmazásakor jelentkező nehézségekkel.

Az oktatási statisztika helyzetét és problémáit *Herbert Gerhardt* vizsgálja. Ismerteti az oktatási statisztikai adatok rendszerét, az

igények előrejelzésére vonatkozó eljárásokat. Röviden érinti az oktatásból a munkába állás átmeneti időszakát is.

A népesedéssziszttikával foglalkozó tanulmány szerzője *Lothar Herberger*. Az első részben röviden áttekinti az 1950 óta eltelt időszakban végbement fejlődés szakaszait és a népesedéssziszttikára ható nemzetközi tényezők szerepét. A jelenlegi helyzet elemzése után a további fejlesztés alternatíváit tárgyalja módszertani és szervezeti, valamint tartalmi és koncepcionális vonatkozásokban.

A kötet utolsó tanulmányában *Christian Streit* elemzi a képzés és továbbképzés feladatait a Szövetségi Statisztikai Hivatalban. Kitér a képzés és továbbképzés feltételeire, a továbbképzés iránti igények felmérésének módszereire, a képzés és továbbképzés formáira és tartalmára. Ezzel egyidejűleg a tanulmány befejező részében rámutat a képzésben és továbbképzésben még fellelhető hiányosságokra is.

A kötet végén *Hildegard Bartels* fontosabb tanulmányainak címét sorolják fel, ezzel is hangsúlyozva a kiadvány ünnepi jellegét.

(Ism.: *Lutzer György*)

ENGELTER, M.:

AZ EURÓPAI KÖZÖSSÉGEK JOGRENDSZERE ÉS A HIVATALOS STATISZTIKA

(Das Recht der europäischen Gemeinschaften und seine Auswirkungen auf die amtliche Statistik.) – *Wirtschaft und Statistik*. 1985. 4. sz. 265–269. p.

A gazdasági–politikai integrációra irányuló törekvések Nyugat-Európában a második világháború utáni időkben erősebbek voltak, mint korábban bármikor. Ezen törekvések fontosabb állomásai: az Európai Gazdasági Együtműködés Szervezetének (OEEC, illetve 1960-tól OECD) megalakulása 1948-ban; az Európai Szén- és Acélközösség – ESZAK (más néven Montánunió) létrejötte Belgium, Franciaország, Luxemburg, Németalföld, a Német Szövetségi Köztársaság és Olaszország részvételével 1951-ben; a Közös Piac (más néven Európai Gazdasági Közösség – EGK) és az Európai Atomközösség – EAK létrehozása az ESZAK tagállamai ún. Római Szerződésének keretében, 1957-ben.

Az ESZAK-nak, az EGK-nak, valamint az Európai Atomközösségnek kezdetben az alapító okmányoknak megfelelően külön-külön vezető szervük volt, később közös vezető szervek jöttek létre, és pedig a közös Tanács, a Gazdasági Bizottság, az Európa Parlament és végül az ún. Európai Bíróság. Az a körülmény, hogy a vezető szervek közösek, nem érinti az egyes közösségek jogi önállóságát.

Azoknak a különféle rendelkezéseknek, amelyekkel a közösségek vezető szervei feladatukat betöltik, négy fő típusa van. Ezek a következők.

Az EGK és az EAK rendeletei, valamint az ESZAK általános döntései, amelyek általános érvényű jogszabályok, minden részletükben kötelezők, és valamennyi tagállamra vonatkoznak. Nem válnak az egyes tagállamok jogrendszerének részévé, hanem közvetlenül vonatkoznak mind a tagállamok hatóságaira, mind állampolgáira. Az irányelvek és az ESZAK-ajánlások ezzel szemben nem általános érvényű jogszabályok: vonatkozhatnak egy vagy több tagállamra, és csak erre, illetve ezekre nézve kötelezők. Általában valamilyen konkrét cél megvalósításával kapcsolatosak, és az érintett tagállamok saját hatáskörükben döntenek arról, hogy milyen formában interpretálják ezeket saját jogrendszerükön belül. Lényeges viszont az, hogy a tagállamok nem alkothatnak olyan jogszabályt, amely ellentétes az irányelvekkel, illetve az ESZAK-ajánlásokkal. Az EGK és az EAK döntései, illetve az ESZAK egyedi döntései mindig egyedi esetre vonatkoznak, ezen belül egy vagy több tagállamra, sőt, egy vagy több természetes vagy jogi személyre. Közvetlen jogi vonatkozás általában nincs. Végül az ajánlások, illetve az állásfoglalások lényegében véve pusztán politikai és erkölcsi tartalmú nyilatkozatok, az érintettekkel szemben jogi következménnyel nem járnak.

A közösségek vezető szerveinek nagy mennyiségű statisztikai adata van szükségük, ezt hivatott biztosítani az Európai Közösségek Statisztikai Hivatala. E Hivatal a tagállamok statisztikai hivatalainak közreműködésével háromévenként kialakítja azoknak az adatgyűjtéseknek és -felvételeknek a programját amelyekkel a közösségek számára fontos statisztikák összeállítása biztosítható. Annak érdekében, hogy a tagállamok adatszolgáltatóira minél kevesebb többletterhet rójanak, lehetőség szerint nagymértékben támaszkodnak az egyes tagállamok statisztikai adataira a közösségek igényeinek kielégítésekor. Ahhoz, hogy ez az út járható legyen a tagállamok eltérő statisztikai rendszerének megfelelő adatokat összehangba kell hozni, szinkronizálni kell, ki kell tehát küszöbölni azokat a különbségeket, amelyek a használt fogalmak eltérő értelmezéséből, valamint a csoportosítások, osztályozások eltérő rendszeréből adódnak. Mivel a közösségek összes statisztikai adatokkal kapcsolatos igényét ily módon nem lehet kielégíteni, a közösségek vezető szervei – elsősorban a Tanács – indokolt esetben élnek azzal a jogukkal, hogy külön adatgyűjtéseket, illetve felvételeket rendeljenek el. Ezekben az esetekben a tagállamok statisztikai hivatalai, továbbá különböző statisztikai szakbizottságok és munkacsoportok szorosan együttműködnek az adatgyűjtések megszervezésében. Ebben nagy szerepet játszik az a körülmény, hogy a felvételt irányelvek, EGK- vagy EAK-döntések, rendeletek alapján kell-e megszervezni.

A Német Szövetségi Köztársaságban az éves beruházási felvételek a közösségek irányelveivel kapcsolatosak és egyben a szövetségi statisztika részei is. Ugyanez vonat-

kozik a rövid távú iparstatisztikára, valamint az éves állatszámításokra is. Ugyancsak a Német Szövetségi Köztársaságban a mezőgazdasági statisztika nagy része a közösségek döntéseire kapcsolódik, míg például többek között a termelőágazatokban, a nagy- és kiskereskedelemben, valamint a bank- és biztosítási rendszerben foglalkoztatottakra vonatkozó bér- és jövedelemfelvételek az EGK rendeleteire épülnek.

Az Európai Közösségek jogrendszere független az egyes tagállamok jogrendszerétől, és a nemzetközi jog alapelveiből sem lehet ezt közvetlenül levezetni. Két alapvető összetevője van, és pedig egyrészt az egyes közösségek alapító okmányaiában lefektetett elsődleges jogszabályok összessége, másrészt azoknak a másodlagos jogszabályoknak együttese, amelyekben a közösségek vezető szerveinek eredeti irányelvei stb. testesülnek meg. Előfordulhat, hogy bizonyos esetekben a közösségek jogrendszere összeütközésbe kerül valamelyik tagállam saját jogrendszerével. Ez az ellentmondás csakis a közösségi jogszabály érvényesítésével oldható fel, ellenkező esetben ugyanis a közösségi jog és ezzel a közösségek léte válna kétségessé.

A közösségi és a nemzeti jogrendszer összeütközése a statisztika területén is előfordulhat. A Német Szövetségi Köztársaságban például a Szövetségi Statisztikai Törvény kimondja, hogy statisztikai felvétel elrendelésekor mindig tüzetesen meg kell vizsgálni a tájékoztatási kötelezettségnek – és ezzel összefüggésben az adatok titkosságának és védelmének – a kérdését, márpedig ez a követelmény nem teljesül, ha a felvételt az Európai Gazdasági Közösség valamilyen rendelete írja elő. A problémát ilyen esetben speciális kiegészítő jogszabály létrehozásával oldják meg.

(Ism.: Mihályffy László)

KISH, L.:

ESÉLY, STATISZTIKA, MINTAVÉTEL

(Chance, statistics, sampling.) – *Journal of Official Statistics*. 1985. 1. sz. 35–47. p.

A véletlen jelen van az élet minden területén, befolyásolja legkülönbözőbb tevékenységeinket, és a statisztika feladatai közé tartozik, hogy az okozati összefüggéseket vizsgálva a véletlen hatásokat elkülönítse. A jól ismert szignifikancia-vizsgálatok szolgálják ezt a célt, amelyek hatékonyságának növelése érdekében alakult ki és indult gyors fejlődésnek két új terület: a kísérletek és a minták tervezése (experimental and sample design).

Ahhoz, hogy az élet minden területén jelenlevő véletlen hatásokat megfelelően ke-

Azoknak a különféle rendelkezéseknek, amelyekkel a közösségek vezető szervei feladatukat betöltik, négy fő típusa van. Ezek a következők.

Az EGK és az EAK rendeletei, valamint az ESZAK általános döntései, amelyek általános érvényű jogszabályok, minden részletükben kötelezők, és valamennyi tagállamra vonatkoznak. Nem válnak az egyes tagállamok jogrendszerének részévé, hanem közvetlenül vonatkoznak mind a tagállamok hatóságaira, mind állampolgáira. Az irányelvek és az ESZAK-ajánlások ezzel szemben nem általános érvényű jogszabályok: vonatkozhatnak egy vagy több tagállamra, és csak erre, illetve ezekre nézve kötelezők. Általában valamilyen konkrét cél megvalósításával kapcsolatosak, és az érintett tagállamok saját hatáskörükben döntenek arról, hogy milyen formában interpretálják ezeket saját jogrendszerükön belül. Lényeges viszont az, hogy a tagállamok nem alkothatnak olyan jogszabályt, amely ellentétes az irányelvekkel, illetve az ESZAK-ajánlásokkal. Az EGK és az EAK döntései, illetve az ESZAK egyedi döntései mindig egyedi esetre vonatkoznak, ezen belül egy vagy több tagállamra, sőt, egy vagy több természetes vagy jogi személyre. Közvetlen jogi vonatkozás általában nincs. Végül az ajánlások, illetve az állásfoglalások lényegében véve pusztán politikai és erkölcsi tartalmú nyilatkozatok, az érintettekkel szemben jogi következménnyel nem járnak.

A közösségek vezető szerveinek nagy mennyiségű statisztikai adata van szükségük, ezt hivatott biztosítani az Európai Közösségek Statisztikai Hivatala. E Hivatal a tagállamok statisztikai hivatalainak közreműködésével háromévenként kialakítja azoknak az adatgyűjtéseknek és -felvételeknek a programját amelyekkel a közösségek számára fontos statisztikák összeállítása biztosítható. Annak érdekében, hogy a tagállamok adatszolgáltatóira minél kevesebb többletterhet rójanak, lehetőség szerint nagymértékben támaszkodnak az egyes tagállamok statisztikai adataira a közösségek igényeinek kielégítésekor. Ahhoz, hogy ez az út járható legyen a tagállamok eltérő statisztikai rendszerének megfelelő adatokat összehangba kell hozni, szinkronizálni kell, ki kell tehát küszöbölni azokat a különbségeket, amelyek a használt fogalmak eltérő értelmezéséből, valamint a csoportosítások, osztályozások eltérő rendszeréből adódnak. Mivel a közösségek összes statisztikai adatokkal kapcsolatos igényét ily módon nem lehet kielégíteni, a közösségek vezető szervei – elsősorban a Tanács – indokolt esetben élnek azzal a jogukkal, hogy külön adatgyűjtéseket, illetve felvételeket rendeljenek el. Ezekben az esetekben a tagállamok statisztikai hivatalai, továbbá különböző statisztikai szakbizottságok és munkacsoportok szorosan együttműködnek az adatgyűjtések megszervezésében. Ebben nagy szerepet játszik az a körülmény, hogy a felvételt irányelvek, EGK- vagy EAK-döntések, rendeletek alapján kell-e megszervezni.

A Német Szövetségi Köztársaságban az éves beruházási felvételek a közösségek irányelveivel kapcsolatosak és egyben a szövetségi statisztika részei is. Ugyanez vonat-

kozik a rövid távú iparstatisztikára, valamint az éves állatszámításokra is. Ugyancsak a Német Szövetségi Köztársaságban a mezőgazdasági statisztika nagy része a közösségek döntéseire kapcsolódik, míg például többek között a termelőágazatokban, a nagy- és kiskereskedelem, valamint a bank- és biztosítási rendszerben foglalkoztatottakra vonatkozó bér- és jövedelemfelvételek az EGK rendeleteire épülnek.

Az Európai Közösségek jogrendszere független az egyes tagállamok jogrendszerétől, és a nemzetközi jog alapelveiből sem lehet ezt közvetlenül levezetni. Két alapvető összetevője van, és pedig egyrészt az egyes közösségek alapító okmányaiában lefektetett elsődleges jogszabályok összessége, másrészt azoknak a másodlagos jogszabályoknak együttese, amelyekben a közösségek vezető szerveinek eredeti irányelvei stb. testesülnek meg. Előfordulhat, hogy bizonyos esetekben a közösségek jogrendszere összeütközésbe kerül valamelyik tagállam saját jogrendszerével. Ez az ellentmondás csakis a közösségi jogszabály érvényesítésével oldható fel, ellenkező esetben ugyanis a közösségi jog és ezzel a közösségek léte válna kétségessé.

A közösségi és a nemzeti jogrendszer összeütközése a statisztika területén is előfordulhat. A Német Szövetségi Köztársaságban például a Szövetségi Statisztikai Törvény kimondja, hogy statisztikai felvétel elrendelésekor mindig tüzetesen meg kell vizsgálni a tájékoztatási kötelezettségnek – és ezzel összefüggésben az adatok titkosságának és védelmének – a kérdését, márpedig ez a követelmény nem teljesül, ha a felvételt az Európai Gazdasági Közösség valamilyen rendelete írja elő. A problémát ilyen esetben speciális kiegészítő jogszabály létrehozásával oldják meg.

(Ism.: Mihályffy László)

KISH, L.:

ESÉLY, STATISZTIKA, MINTAVÉTEL

(Chance, statistics, sampling.) – *Journal of Official Statistics*. 1985. 1. sz. 35–47. p.

A véletlen jelen van az élet minden területén, befolyásolja legkülönbözőbb tevékenységeinket, és a statisztika feladatai közé tartozik, hogy az okozati összefüggéseket vizsgálva a véletlen hatásokat elkülönítse. A jól ismert szignifikancia-vizsgálatok szolgálják ezt a célt, amelyek hatékonyságának növelése érdekében alakult ki és indult gyors fejlődésnek két új terület: a kísérletek és a minták tervezése (experimental and sample design).

Ahhoz, hogy az élet minden területén jelenlevő véletlen hatásokat megfelelően ke-

zeln, értékelni tudjuk, kellőképpen meg kell határozni a szükségszerűség fogalmát is.

A véletlenről lassan kialakuló statisztikus gondolkodás ismeretelméleti és bizonyos tudományágakban (genetika, fizika) konkrétan megnyilvánuló áttekintése után a tanulmány állást foglal amellett, hogy a véletlen jelenségek helyes felismerése, értelmezése alapvető fontosságú nemcsak a tudósok, hanem minden ember számára. Ezért a statisztikusoknak természetesen kötelessége és felelőssége, hogy tanítsák és tudatosítsák azt.

Az esetlegesség, a véletlenszerűség, a „hiba” (error) minden statisztikánál jelen van, minden tervnek, következtetésnek számolnia kell azzal és annak hatásával. Így adódik az az alapvető kérdés, hogy a valószínűség koncepciója és definíciója alapján lehetséges-e a bizonytalanság minden forrását, illetve az összes kétséges következtetést körülhatárolni, számba venni.

A specifikusság és általánosság a statisztika meglehetősen ellentmondásos tulajdonsága. A statisztika csak a véletlen és az empirikus adatok között, azok „átfedésén” létezik. Ugyanakkor önmagában nem öleli fel az esetlegesség összes megnyilvánulását, csak az események tömeges voltát, nagy osztályait. A statisztikának egyrészt megvan a maga elméleti matematikai eszközei, másrészt mindenféle gyakorlati adatgyűjtési és elemzési tevékenységgel foglalkozik. A statisztikusoknak mindig meg kell találniuk a megfelelő harmóniát e két véglet között. Adatok nélkül minden merő spekuláció lenne, de az adatgyűjtés módszerét úgy kell kialakítani, hogy az elemzés során alkalmazhatók legyenek az elméleti megfontolások, az egzakt matematikai módszerei. Ez a statisztikus tevékenységének lényege, hozzájárulása a megismerés folyamatához.

Kérdés, hogy mi is a statisztikusok munkája, miből adódnak a feladatok? A szerző szerint minden tudományos munkában négy problémát kell megoldani. Először a vizsgálni kívánt változókat kell kijelölni, majd az azok közötti kapcsolatokat leíró modellt. A harmadik lépés a változók becslése, végül a becslések hibájának (megbízhatóságának) megállapítása. Ez utóbbi két lépéshez nélkülözhetetlen a statisztikus szaktudása, közreműködése.

A becslési modellek a gazdaság- és társadalomtudományokban meglehetősen összetettek, sok változót tartalmazhatnak. Ugyanakkor bizonyos fizikából ismert modellekkel (például szabadesés) szemben maga a modell is bizonytalan: lehet additív vagy multiplikatív stb. Sokszor az ok-okozati összefüggés sem egyértelműen tisztázható, illetve időben és térben nagy távolság lehet az ok és a kiváltott hatás között. Végül ezekben a modellekben az „e” hiba eloszlása

nagyon komplex lehet, ami problémát jelent a statisztikusnak, különösen a mintavételi terv kidolgozása során.

A statisztika legfontosabb, leginkább az érdeklődés előterében levő aspektusa az elemzés, ami sokszor bonyolult matematikai módszerek felhasználásával történik. Ennek a tudományágnak van négy olyan pontja, amely meglehetősen elhanyagolt. Az adatgyűjtést, a számítástechnikát, valamint a következtetéseket eléggé leegyszerűsítve kezelik, ami nagy veszélyekkel jár. A negyedik, a statisztikai módszerek tervezése (statistical design) életbevágó a statisztikai gyakorlat szempontjából.

A kísérletek és a reprezentatív felvételek tervezésének van bizonyos egymást kiegészítő, egymással szembenálló tulajdonsága. A kísérleteket a randomizálás felhasználásával, megfelelő számú és elrendezésű ismétlések segítségével jól meg lehet tervezni úgy, hogy mérhető legyen a különböző „kezelések” tényleges, a véletlentől független hatása a vizsgált változókra.

A modern kísérleti tervek nagyon hatékonyak és rugalmasak. A társadalomtudományokban azonban nincs mód valódi kísérletek végzésére. Így a véletlen kiválasztás az eszköze annak, hogy a felvételek valóban reprezentálják a sokszor nagy, szétszórt és összetételében nem homogén sokaságot.

A mintavételt úgy kell megtervezni, hogy a megfelelő strukturáltság kellően elkülönüljön a véletlen hatásoktól. A mintavételi és a megfigyelési hiba minden reprezentatív felvételben jelen van, azaz az eredmények nem egyértelműen determináltak, és nem a logikai vagy a matematikai modell tiszta következményei.

A reprezentatív mintavétel koncepciója a klasszikus statisztikától abban különbözik, hogy amíg az utóbbi az „e” hiba tiszta véletlenszerűségét tételezi fel, addig az előbbi azt komplex jelenségnek fogja fel, a mintavételi terv kidolgozásakor figyelembe veszi.

A megfigyelések célja általában többirányú információk szerzése az alapsokaságról, annak társadalmi rétegenkénti, kor, földrajzi stb. megoszlásáról, tulajdonságairól. A jól megtervezett minták viszonylag gyorsan és gazdaságosan képesek ezekről a különböző eloszlásokról megfelelő információt adni.

A mintavételi keret (selection frame) szolgálja azt a komplex rendszert, amelyben az alapsokaság elemei megfelelően elrendezteté válnak, hogy a valószínűségi (reprezentatív) kiválasztás végrehajtható legyen. Például az Egyesült Államok felnőtt lakosságából választott minta kerete ötlépcsős: a megyék, a lakótömbök, azok bizonyos részei, majd a lakások, végül a lakáson belül a ténylegesen megkérdezett személyek kiválasztása követi egymást.

Végül a tanulmány arra hívja fel a figyelmet, hogy a reprezentatív megfigyelések és a kísérletek tervezése mellett több más statisztikai módszer is foglalkozik a véletlen hatások kezelésével, például az idősorok elemzése, a spektrál-analízis, az ipari minőségellenőrzés. A Monte-Carlo-eljárásnak is az a célja, hogy a számítástechnika eszközeit felhasználva megbirkózzék más matematikai módszerekkel nem kezelhető problémákkal.

(Ism.: Marton Ádám)

SUDMAN, S. – COWAN, C. D.:

A KÉRDŐÍVEK MEGTERVEZÉSE
AZ ÁLLAMI STATISZTIKAI HIVATALOKBAN

(Questionnaire design activities in government statistics offices.) – *Journal of Official Statistics*, 1985. 2. sz. 99–118. p.

A cikk annak a vizsgálatnak az eredményeiről számol be, amelyet a szerzők a kérdőívek tervezésével kapcsolatban végeztek. A vizsgálat elsősorban annak a megállapítására irányult, vajon működnek-e az egyes országok statisztikai hivatalaiban olyan munkacsoportok, amelyek feladata a kérdőívek tervezése, felülvizsgálata, illetve kipróbálása.

A megkérdezett 137 ország közül 88 esetben kaptak a szerzők kérdéseikre választ; ezt kedvező válaszadási arányként értékelik. Az elmaradt válaszok több körülménynek tulajdoníthatók. A szerzők véleménye szerint ez feltételezhetően azt jelenti, hogy a statisztikai hivatalban a kérdőívek tervezésével megbízott különleges munkacsoport nincs. Ugyanakkor a válaszadók egy része úgy nyilatkozott, hogy a szerzők által feltett kérdések nem minden esetben „találták teli-be” azokat a problémákat, amelyek őket a kérdőívekkel kapcsolatban foglalkoztatják.

A 88 ország közül, amelyek a szerzők kérdéseire választ adtak, 39 országban működik a kérdőívek megtervezésével foglalkozó munkacsoport (44%). Érdekes módon ez a tény nincs kapcsolatban az illető országok statisztikai fejlettségével. Így például sem Angliában, Franciaországban, sem a Szovjetunióban vagy az Egyesült Államokban nincsen ilyen munkacsoport. A szerzők véleménye szerint ilyen csoportra szükség van. Sok esetben a kérdőív megfogalmazásán múlik, hogy a megkérdezettek megfelelő választ tudjanak adni, illetve egyáltalán helyesen értsek a feltett kérdéseket. A kérdőívek tervezői ugyanakkor sokszor nem gondolnak a kérdés megválaszolásának esetleges nehézségeire; gyakran telezsúfolják kérdéseikkel a kérdőívet, holott átgondolt tervezéssel a felesleges kérdéseket el is kerülhetnék.

A kérdőívek tervezésével foglalkozó munkacsoportok tagjainak száma általában a sta-

tisztikai hivatalban dolgozóinak létszámától függ; átlagosan hét főből állnak. Átlagban tízre tehető azoknak az alkalmazottnak a száma, amikor a munkacsoport egy-egy felmerülő szakkérdésben illetékes szakemberekkel tárgyal a kérdőívben foglaltakról. A csoportok általában 80 százalékban végeznek próbafelmérést. Általános vélemény ugyanis, hogy a nehézségek csak a kérdőívek gyakorlatban való alkalmazásakor derülnek ki, és a hibák kijavítása nem lehetséges a módszerek gyakorlati kipróbálása nélkül. Sőt olyan bonyolult és hosszabb kérdőívek esetében, mint például a népszámlálás kérdőívei, próbafelvétel-sorozatra és meghatározott méretű minta alapján végrehajtott próbaszámlálásra is szükség lehet. Ajánlatos alkalmanként több kérdőív-variáns kipróbálása. Némileg könnyebb helyzetben vannak a statisztikusok folyamatosan ismétlődő felvételek, összeírások esetében, ahol a korábbi tapasztalatok hasznosíthatók, és könnyebben lehetővé teszik a hibák kiküszöbölését, a kérdések finomítását. Mindezeket figyelembe véve csodálkozni lehet azon, hogy a választadó országoknak csak viszonylag kis hányada alkalmazza gyakorlatban együttesen a próbafelvételt és a mintasokaság alapján végzett kísérleti összeírást, ami a szerzők szerint a legcélravezetőbb módszer. Igaz ugyan, hogy az országok 60 százaléka „teszteli” a folyamatos vizsgálatok céljára használt kérdőíveket, de rendszeresen ezeknek is csak mintegy kétharmada jár el így. Ugyancsak 60 százalékra tehető azoknak az országoknak az aránya, amelyek a szabályszerűen ismétlődő vizsgálatok kérdőívein túlmenően a speciális felvételek űrlapjainak kipróbálásával is foglalkoznak.

A szerzők vizsgálatuk során azt is tudakolták, hogy a kérdőívek tervezésével foglalkozó csoport feladatkörébe tartozik-e annak a kérdésnek kutatása is, hogy a statisztikai vizsgálatokat milyen időközönként (azonos időpontokban vagy váltakozva, hosszabb-rövidebb intervallumok betartásával) célszerű-e végezni. Az országoknak mintegy 20 százaléka nyilatkozott úgy, hogy az intervallumok változtatását helyesnek tartja. További 10 százalék olyan értelmű kutatásokat is végez, hogy bizonyos kérdések vizsgálatakor – a pontosság érdekében – az egyénekre vagy a háztartásokra vonatkozó adatok gyűjtése látszik-e célszerűbbnek. A tapasztalatok arra utalnak, hogy a háztartások több tagjának kikérdezésével a felvétel pontossága fokozható. A megkérdezett országok körülbelül 20 százaléka kombinálja a postán és a telefonon történő kikérdezések módszerét a személyes interjú módszerével. A tapasztalat szerint a pontosság szempontjából majdnem mindegy, hogy melyik eljárást alkalmazzák; ebben inkább a költségtényező játszik szere-

Végül a tanulmány arra hívja fel a figyelmet, hogy a reprezentatív megfigyelések és a kísérletek tervezése mellett több más statisztikai módszer is foglalkozik a véletlen hatások kezelésével, például az idősorok elemzése, a spektrál-analízis, az ipari minőségellenőrzés. A Monte-Carlo-eljárásnak is az a célja, hogy a számítástechnika eszközeit felhasználva megbirkózzék más matematikai módszerekkel nem kezelhető problémákkal.

(Ism.: Marton Ádám)

SUDMAN, S. – COWAN, C. D.:

A KÉRDŐÍVEK MEGTERVEZÉSE
AZ ÁLLAMI STATISZTIKAI HIVATALOKBAN

(Questionnaire design activities in government statistics offices.) – *Journal of Official Statistics*, 1985. 2. sz. 99–118. p.

A cikk annak a vizsgálatnak az eredményeiről számol be, amelyet a szerzők a kérdőívek tervezésével kapcsolatban végeztek. A vizsgálat elsősorban annak a megállapítására irányult, vajon működnek-e az egyes országok statisztikai hivatalaiban olyan munkacsoportok, amelyek feladata a kérdőívek tervezése, felülvizsgálata, illetve kipróbálása.

A megkérdezett 137 ország közül 88 esetben kaptak a szerzők kérdéseikre választ; ezt kedvező válaszadási arányként értékelik. Az elmaradt válaszok több körülménynek tulajdoníthatók. A szerzők véleménye szerint ez feltételezhetően azt jelenti, hogy a statisztikai hivatalban a kérdőívek tervezésével megbízott különleges munkacsoport nincs. Ugyanakkor a válaszadók egy része úgy nyilatkozott, hogy a szerzők által feltett kérdések nem minden esetben „találták teli-be” azokat a problémákat, amelyek őket a kérdőívekkel kapcsolatban foglalkoztatják.

A 88 ország közül, amelyek a szerzők kérdéseire választ adtak, 39 országban működik a kérdőívek megtervezésével foglalkozó munkacsoport (44%). Érdekes módon ez a tény nincs kapcsolatban az illető országok statisztikai fejlettségével. Így például sem Angliában, Franciaországban, sem a Szovjetunióban vagy az Egyesült Államokban nincsen ilyen munkacsoport. A szerzők véleménye szerint ilyen csoportra szükség van. Sok esetben a kérdőív megfogalmazásán múlik, hogy a megkérdezettek megfelelő választ tudjanak adni, illetve egyáltalán helyesen értsek a feltett kérdéseket. A kérdőívek tervezői ugyanakkor sokszor nem gondolnak a kérdés megválaszolásának esetleges nehézségeire; gyakran telezsúfolják kérdéseikkel a kérdőívet, holott átgondolt tervezéssel a felesleges kérdéseket el is kerülhetnék.

A kérdőívek tervezésével foglalkozó munkacsoportok tagjainak száma általában a sta-

tisztikai hivatalban dolgozóinak létszámától függ; átlagosan hét főből állnak. Átlagban tízre tehető azoknak az alkalmazottnak a száma, amikor a munkacsoport egy-egy felmerülő szakkérdésben illetékes szakemberekkel tárgyal a kérdőívben foglaltakról. A csoportok általában 80 százalékban végeznek próbafelmérést. Általános vélemény ugyanis, hogy a nehézségek csak a kérdőívek gyakorlatban való alkalmazásakor derülnek ki, és a hibák kijavítása nem lehetséges a módszerek gyakorlati kipróbálása nélkül. Sőt olyan bonyolult és hosszabb kérdőívek esetében, mint például a népszámlálás kérdőívei, próbafelvétel-sorozatra és meghatározott méretű minta alapján végrehajtott próbaszámlálásra is szükség lehet. Ajánlatos alkalmanként több kérdőív-variáns kipróbálása. Némileg könnyebb helyzetben vannak a statisztikusok folyamatosan ismétlődő felvételek, összeírások esetében, ahol a korábbi tapasztalatok hasznosíthatók, és könnyebben lehetővé teszik a hibák kiküszöbölését, a kérdések finomítását. Mindezeket figyelembe véve csodálkozni lehet azon, hogy a választadó országoknak csak viszonylag kis hányada alkalmazza gyakorlatban együttesen a próbafelvételt és a mintasokaság alapján végzett kísérleti összeírást, ami a szerzők szerint a legcélravezetőbb módszer. Igaz ugyan, hogy az országok 60 százaléka „teszteli” a folyamatos vizsgálatok céljára használt kérdőíveket, de rendszeresen ezeknek is csak mintegy kétharmada jár el így. Ugyancsak 60 százalékra tehető azoknak az országoknak az aránya, amelyek a szabályszerűen ismétlődő vizsgálatok kérdőívein túlmenően a speciális felvételek űrlapjainak kipróbálásával is foglalkoznak.

A szerzők vizsgálatuk során azt is tudakolták, hogy a kérdőívek tervezésével foglalkozó csoport feladatkörébe tartozik-e annak a kérdésnek kutatása is, hogy a statisztikai vizsgálatokat milyen időközönként (azonos időpontokban vagy váltakozva, hosszabb-rövidebb intervallumok betartásával) célszerű-e végezni. Az országoknak mintegy 20 százaléka nyilatkozott úgy, hogy az intervallumok változtatását helyesnek tartja. További 10 százalék olyan értelmű kutatásokat is végez, hogy bizonyos kérdések vizsgálatakor – a pontosság érdekében – az egyénekre vagy a háztartásokra vonatkozó adatok gyűjtése látszik-e célszerűbbnek. A tapasztalatok arra utalnak, hogy a háztartások több tagjának kikérdezésével a felvétel pontossága fokozható. A megkérdezett országok körülbelül 20 százaléka kombinálja a postán és a telefonon történő kikérdezések módszerét a személyes interjú módszerével. A tapasztalat szerint a pontosság szempontjából majdnem mindegy, hogy melyik eljárást alkalmazzák; ebben inkább a költségtényező játszik szere-

pet. Az országoknak mintegy negyedrészé foglalkozik jövedelemmérési kérdőívek kikísérletezésével. A módszerek hatékonyságának vizsgálata nem elég gyakori kutatási feladat. Tekintettel a statisztikai hivatalok sokrétű feladataira és elfoglaltságára, ez nem is meglepő. A szerzők véleménye mégis

az, hogy a kérdőívek vizsgálata terén az érdeklődés és az aktivitás ma nagyobb, mint évekkel ezelőtt, és megállapítható, hogy ez a tevékenység nagyon is az egyes országok pénzügyi helyzetének a függvénye.

(Ism.: Nyáry Zsigmond)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

BREUSS, F.:

AUSZTRIA KÜLGAZDASÁGA, 1945–1982

(Österreichs Aussenwirtschaft 1945–1982.) *Signum Verlag*, Wien, 1983. 700 p.

A szerző Ausztria külgazdaságáról írt átfogó, rendszerező és elemző művének első részében a külgazdaság általános kapcsolatrendszerével, történeti, politikai és intézményrendszerével foglalkozik. Különös hangsúlyt kap a világkereskedelemben és a nemzetközi valutarendszerben 1945 óta bekövetkezett változások bemutatása, ezen belül a legfontosabb GATT-rendelkezések ismertetése, a nemzetközi szervezetek működésének hatása mind a világkereskedelemre, mind Ausztria külkereskedelmére. Ebben a fejezetben foglalkozik az osztrák export támogatási rendszerével, az osztrák vámterhek nemzetközi összehasonlításával, valamint a keleti kereskedelem jelentőségével is. Külön említést érdemel a nemzetközi valutarendszer és az osztrák árfolyampolitika kronologikus leírása, a stabil árfolyamok és a lebegő árfolyamok időszakának bemutatása.

A könyv második részében a szerző azt vizsgálja, hogy a nyitott gazdaságúnak tekintett Ausztria külkereskedelmi kapcsolatainak fejlődését milyen reál- és monetáris külgazdasági elméletek segíthetik elő. A folyamatok vizsgálata rávilágít az osztrák export nyilvánvaló gyengeségére, különösen a technológiai kivitel esetében. Ugyanakkor a szerző hangsúlyozza az ipari termékek külkereskedelmének egyre növekvő fontosságát, azaz a fejlett ipari országok egymás közötti kereskedelmében a fejlett technológiai szintet képviselő termékek cseréjét. Külön fejezetet szentel a szerző azoknak a modern gazdasági elméleteknek, amelyeknek segítségével magyarázható a kis országoknak a nemzetközi kereskedelemben a nagy országokkal szembeni tendenciózusan hátrányosabb helyzete. A továbbiakban a monetáris külgazdasági elméleteket abból a szempontból vizsgálja, hogy a teljesítmény- és tőkemérleg, valamint a fizetési mérleg alakulása Ausztria külkereskedelmére milyen hatást gyakorolnak. Ezen belül hangsúlyt kap az árfolyamváltozások hatásának vizsgálata a teljesítménymérleg alakulására. Az osztrák

keményvaluta-politika fontos szerepet játszik a jövedelemelosztásban, a kiemelt fontosságú ágazatok nyereség helyzetének alakulásában. Részletes elemzés található a védett és a nemzetközi versenytől jelentős mértékben érintett szektorok allokációjáról, a belső cse-rearányok alakulásáról és a relatív profitképességre, valamint a termelékenység növelésére ható tényezőkről.

A könyv harmadik és egyben legterjedelmesebb részében a szerző részletesen elemzi Ausztriának a külkereskedelem területén 1945 óta elért eredményeit. A vizsgálat kiindulópontja Ausztria történeti helye és szerepe a nemzetközi kereskedelemben, valamint a külkereskedelem fejlődése a második világháborút követően. Megismerkedhetünk Ausztria külkereskedelmének területi és árustruktúrájával, valamint az áruszerkezet 1945 óta bekövetkezett változásaival. A szerző a modern külkereskedelmi elméletek tükrében vizsgálja az osztrák külgazdasági kapcsolatok erős és gyenge pontjait; az osztrák áruk nemzetközi versenyképességét (piaci részesedésük alakulásával jellemezve). A vizsgálat kiterjed az ipari ágazatokon kívül az input-output kapcsolatokra, az egyes tartományok területi és áruszerkezetére, valamint az exportszerkezet és a vállalati nagyságkategóriák közötti összefüggésekre. A nemzetközi versenyképesség kérdését a tényleges árfolyamváltozások tükrében elemzi, felhasználva az árfolyamindex-számítások eredményeit. Ökonómiai modell segítségével mutatja be a szerző az osztrák áruk piaci részesedésének alakulását a fontosabb ipari országok importjában, valamint foglalkozik a belföldi versenyképesség változásával.

Megismerhetjük továbbá az osztrák külkereskedelem különböző formáit: a tranzitkereskedelmet, a közvetlen és közvetett árucseré-kapcsolatokat, az ipari kooperációk és a kompenzációs üzletek jelentőségének alakulását. Ezt követi az osztrák fizetési mérleg változásának elemzése, amelyben nem csak a teljesítménymérleg, a tőkemérleg, a statisztikai különbségek és a valutatartalékok alakulását mutatja be a szerző, hanem elemzi a fizetési mérleg és a költségvetés kapcsolatát az összes fontosabb népgazdasági elszámolással összefüggésben. Ezek kö-

pet. Az országoknak mintegy negyedrészé foglalkozik jövedelemmérési kérdőívek kikísérletezésével. A módszerek hatékonyságának vizsgálata nem elég gyakori kutatási feladat. Tekintettel a statisztikai hivatalok sokrétű feladataira és elfoglaltságára, ez nem is meglepő. A szerzők véleménye mégis

az, hogy a kérdőívek vizsgálata terén az érdeklődés és az aktivitás ma nagyobb, mint évekkel ezelőtt, és megállapítható, hogy ez a tevékenység nagyon is az egyes országok pénzügyi helyzetének a függvénye.

(Ism.: Nyáry Zsigmond)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

BREUSS, F.:

AUSZTRIA KÜLGAZDASÁGA, 1945–1982

(Österreichs Aussenwirtschaft 1945–1982.) *Signum Verlag*, Wien, 1983. 700 p.

A szerző Ausztria külgazdaságáról írt átfogó, rendszerező és elemző művének első részében a külgazdaság általános kapcsolatrendszerével, történeti, politikai és intézményrendszerével foglalkozik. Különös hangsúlyt kap a világkereskedelemben és a nemzetközi valutarendszerben 1945 óta bekövetkezett változások bemutatása, ezen belül a legfontosabb GATT-rendelkezések ismertetése, a nemzetközi szervezetek működésének hatása mind a világkereskedelmre, mind Ausztria külkereskedelmére. Ebben a fejezetben foglalkozik az osztrák export támogatási rendszerével, az osztrák vámterhek nemzetközi összehasonlításával, valamint a keleti kereskedelem jelentőségével is. Külön említést érdemel a nemzetközi valutarendszer és az osztrák árfolyampolitika kronologikus leírása, a stabil árfolyamok és a lebegő árfolyamok időszakának bemutatása.

A könyv második részében a szerző azt vizsgálja, hogy a nyitott gazdaságúnak tekintett Ausztria külkereskedelmi kapcsolatainak fejlődését milyen reál- és monetáris külgazdasági elméletek segíthetik elő. A folyamatok vizsgálata rávilágít az osztrák export nyilvánvaló gyengeségére, különösen a technológiai kivitel esetében. Ugyanakkor a szerző hangsúlyozza az ipari termékek külkereskedelmének egyre növekvő fontosságát, azaz a fejlett ipari országok egymás közötti kereskedelmében a fejlett technológiai szintet képviselő termékek cseréjét. Külön fejezetet szentel a szerző azoknak a modern gazdasági elméleteknek, amelyeknek segítségével magyarázható a kis országoknak a nemzetközi kereskedelemben a nagy országokkal szembeni tendenciózusan hátrányosabb helyzete. A továbbiakban a monetáris külgazdasági elméleteket abból a szempontból vizsgálja, hogy a teljesítmény- és tőkemérleg, valamint a fizetési mérleg alakulása Ausztria külkereskedelmére milyen hatást gyakorolnak. Ezen belül hangsúlyt kap az árfolyamváltozások hatásának vizsgálata a teljesítménymérleg alakulására. Az osztrák

keményvaluta-politika fontos szerepet játszik a jövedelemelosztásban, a kiemelt fontosságú ágazatok nyereség helyzetének alakulásában. Részletes elemzés található a védett és a nemzetközi versenytől jelentős mértékben érintett szektorok allokációjáról, a belső cse-rearányok alakulásáról és a relatív profitképességre, valamint a termelékenység növelésére ható tényezőkről.

A könyv harmadik és egyben legterjedelmesebb részében a szerző részletesen elemzi Ausztriának a külkereskedelem területén 1945 óta elért eredményeit. A vizsgálat kiindulópontja Ausztria történeti helye és szerepe a nemzetközi kereskedelemben, valamint a külkereskedelem fejlődése a második világháborút követően. Megismerkedhünk Ausztria külkereskedelmének területi és árustruktúrájával, valamint az áruszerkezet 1945 óta bekövetkezett változásaival. A szerző a modern külkereskedelmi elméletek tükrében vizsgálja az osztrák külgazdasági kapcsolatok erős és gyenge pontjait; az osztrák áruk nemzetközi versenyképességét (piaci részesedésük alakulásával jellemezve). A vizsgálat kiterjed az ipari ágazatokon kívül az input-output kapcsolatokra, az egyes tartományok területi és áruszerkezetére, valamint az exportszerkezet és a vállalati nagyságkategóriák közötti összefüggésekre. A nemzetközi versenyképesség kérdését a tényleges árfolyamváltozások tükrében elemzi, felhasználva az árfolyamindex-számítások eredményeit. Ökonómiai modell segítségével mutatja be a szerző az osztrák áruk piaci részesedésének alakulását a fontosabb ipari országok importjában, valamint foglalkozik a belföldi versenyképesség változásával.

Megismerhetjük továbbá az osztrák külkereskedelem különböző formáit: a tranzitkereskedelmet, a közvetlen és közvetett árucseré-kapcsolatokat, az ipari kooperációk és a kompenzációs üzletek jelentőségének alakulását. Ezt követi az osztrák fizetési mérleg változásának elemzése, amelyben nem csak a teljesítménymérleg, a tőkemérleg, a statisztikai különbségek és a valutatartalékok alakulását mutatja be a szerző, hanem elemzi a fizetési mérleg és a költségvetés kapcsolatát az összes fontosabb népgazdasági elszámolással összefüggésben. Ezek kö-

zül fontos szerepet kap az osztrák idegenforgalom népgazdaságban betöltött szerepének elemzése, az idegenforgalmi bevételek fizetési mérlegre gyakorolt hatásának vizsgálata. Érdeklődésre tarthat számot az osztrák idegenforgalom kapcsolatrendszerének bemutatása és más európai országokkal való összehasonlítása.

A teljesítménymérleget szintén jelentősen befolyásoló tényező Ausztriában a tökemérleg alakulása, amelyet a külfölddel folytatott tőke mozgások mint a közvetlen beruházások, illetve a külföldiek által eszközölt beruházások, a hitelek és a külföld felé történő eladósodás nagymértékben befolyásolnak.

A szerző tudatosan törekedett az 1945–1982 között eltelt időszak külgazdasági kapcsolatait széles értelemben vett befolyásoló tényezők bemutatására. Tankönyvszerű alaposággal a legfontosabb külgazdasági elméletekkel ütközteti az osztrák külkereskedelemnek és kapcsolatrendszerének alakulását, bemutatva, hogy melyek azok a területek ahol a versenyképesség erősítése vagy megóvása különös erőfeszítést igényel.

A második világháború utáni időszak külgazdasági politikájának jobb megértését szolgálja, és sokrétű gazdaságpolitikai tapasztalat szűrhető le a jövőre vonatkozóan is azokból az elemzésekből, amelyeket a szerző az integrációban való részvétel hatásának vizsgálatával, valamint az osztrák valuta konvertibilissé tételével kapcsolatban mutat be.

Fritz Breuss magas színvonalú áttekintést írt Ausztria 1945 és 1982 közötti külgazdaságáról. Elemzései alaposak, mintául szolgálhatnak hasonló művekhez is. A jól felépített és jó stílusban megírt munka forrásértékű a modern Ausztria gazdaságával foglalkozó közgazdászok, kutatók számára.

(Ism.: Kiss Ádámné)

SAUVY, A.:

A „FEKETE MUNKA”
ES A HÖLNAP KÖZGAZDASÁGA

(Le travail noir et l'économie de demain. Avec la participation de R. Klatzmann et le concours de A. Hirsch.) Calmann-Lévy. Paris. 1984. 304 p.

A 85. évébe lépett – a klinikai halálból visszahozott – világhírű tudós ismét rendhagyó művel lepte meg a nemzetközi gazdaságtudományt és gazdaságstatisztikát, amelyben kritikai szelleme és bölcs humora a régi fényében csillog, a téma aktualitása pedig vitathatatlan. A tárgyalt jelenség világviszonylatban oly mértékben terjed, hogy ma már egyetlen ország sem mentes tőle, s így vizsgálata elől nem lehet elzárkózni.

A jelenség sokrétűségét a vele kapcsolatban kialakult jelölések és terminológiák is ékesen bizonyítják. A legegyszerűbbnek N. de Grazia asszony 1980-ból származó definíciója látszik, amely szerint a fekete munka olyan „fő- vagy mellékfoglalkozásszerűen kifejtett, díjazásért nem esetlegesen folytatott munka, melyet a törvényes, szabályozott vagy klasszikus (közgazdasági) kereteken kívül vagy annak perifériáján végeznek”. E definícióban a jogi elem van előtérben, de ahogy a számos nyelvi variációból is kitűnik, e nem törvényes keretek között folyó munka is lehet megtört széles körben, és így nem esik egybe feltétlenül a titokban folytatott tevékenység fogalmával, akárcsak az alkalmi munkával sem.

Érdekes ebben az összefüggésben Rosa Luxemburg terminológiájának a felelevenítése, mert ő beszélt elsőként „árnyékgazdaságról” vagy „láthatatlan gazdaságról”. Ez a terminológia erősen gazdaságstatisztikai ihletésű, és mutatja a korai szocialista tervgazdasági elméletnek azt a felismerését, hogy a közgazdasági mérlegrendszer szempontjából ez a probléma a nyers hazai termelésből nem mérhető volta miatt kieső, tehát a tervszerűség ellen ható tényezőként jelentkezik. Sauvy professzor művének vezérgondolata, hogy a fekete munka végső eredményben jelentős társadalmi veszteségekkel jár. Ezek egy része közgazdasági természetű és mérhető vagy legalábbis statisztikailag becsülhető, egy további része azonban kedvezőtlen szociális vagy egyenesen morális hatásokkal is jár.

A mű két fő részre oszlik, amelyek közül az első „Tegnap” címmel a vizsgált jelenség időben, azaz történelmileg lefolytatott vizsgálatára koncentrálni minden túlzott történet-tudományi szintézis igénye nélkül, inkább madártávlatból és példászerűen. Az itt tárgyalt kérdések között találkozhatunk a csempészettel, a termelési és kereskedelmi szabályozás kijátszására irányuló tevékenységgel, a különféle érdekcsoportok, mint a céhek, a középkori templomépítő „compagnonnage”-ok (céhlegények társulásai) és a privilegizált kereskedelmi társaságok, monopóliumok megjelenésével vagy a napóleoni kontinentális zárlat következményeivel.

Ez az öt fejezetre osztott, de alig 80 oldal terjedelmű első rész is gondolatébresztő olvasmány. Példászerűen csak azt az egyetlen beclését emelném ki e résznek, mely a második világháborús német megszállás alatt Franciaországban kialakult hús feketepiacra vonatkozik. Észert a bevezetett jegyrendszer ellenére a háború előtti 1,7 millió tonna húsból a jegyes fogyasztóknak csak mintegy 390 000 tonna jutott, a feketevágások és a családi önfogyasztás körülbelül fele-fele arányban több mint félmilliót tett ki, és

zül fontos szerepet kap az osztrák idegenforgalom népgazdaságban betöltött szerepének elemzése, az idegenforgalmi bevételek fizetési mérlegre gyakorolt hatásának vizsgálata. Érdeklődésre tarthat számot az osztrák idegenforgalom kapcsolatrendszerének bemutatása és más európai országokkal való összehasonlítása.

A teljesítménymérleget szintén jelentősen befolyásoló tényező Ausztriában a tökemérleg alakulása, amelyet a külfölddel folytatott tőke mozgások mint a közvetlen beruházások, illetve a külföldiek által eszközölt beruházások, a hitelek és a külföld felé történő eladásodás nagymértékben befolyásolnak.

A szerző tudatosan törekedett az 1945–1982 között eltelt időszak külgazdasági kapcsolatait széles értelemben vett befolyásoló tényezők bemutatására. Tankönyvszerű alaposítással a legfontosabb külgazdasági elméletekkel ütközteti az osztrák külkereskedelemnek és kapcsolatrendszerének alakulását, bemutatva, hogy melyek azok a területek ahol a versenyképesség erősítése vagy megóvása különös erőfeszítést igényel.

A második világháború utáni időszak külgazdasági politikájának jobb megértését szolgálja, és sokrétű gazdaságpolitikai tapasztalat szűrhető le a jövőre vonatkozóan is azokból az elemzésekből, amelyeket a szerző az integrációban való részvétel hatásának vizsgálatával, valamint az osztrák valuta konvertibilissé tételével kapcsolatban mutat be.

Fritz Breuss magas színvonalú áttekintést írt Ausztria 1945 és 1982 közötti külgazdaságáról. Elemzései alaposak, mintául szolgálhatnak hasonló művekhez is. A jól felépített és jó stílusban megírt munka forrásértékű a modern Ausztria gazdaságával foglalkozó közgazdászok, kutatók számára.

(Ism.: Kiss Ádámné)

SAUVY, A.:

A „FEKETE MUNKA”
ES A HÖLNAP KÖZGAZDASÁGA

(Le travail noir et l'économie de demain. Avec la participation de R. Klatzmann et le concours de A. Hirsch.) Calmann-Lévy. Paris. 1984. 304 p.

A 85. évébe lépett – a klinikai halálból visszahozott – világhírű tudós ismét rendhagyó művel lepte meg a nemzetközi gazdaságtudományt és gazdaságstatisztikát, amelyben kritikai szelleme és bölcs humora a régi fényében csillog, a téma aktualitása pedig vitathatatlan. A tárgyalt jelenség világviszonylatban oly mértékben terjed, hogy ma már egyetlen ország sem mentes tőle, s így vizsgálata elől nem lehet elzárkózni.

A jelenség sokrétűségét a vele kapcsolatban kialakult jelölések és terminológiák is ékesen bizonyítják. A legegyszerűbbnek N. de Grazia asszony 1980-ból származó definíciója látszik, amely szerint a fekete munka olyan „fő- vagy mellékfoglalkozásszerűen kifejtett, díjazásért nem esetlegesen folytatott munka, melyet a törvényes, szabályozott vagy klasszikus (közgazdasági) kereteken kívül vagy annak perifériáján végeznek”. E definícióban a jogi elem van előtérben, de ahogy a számos nyelvi variációból is kitűnik, e nem törvényes keretek között folyó munka is lehet megtört széles körben, és így nem esik egybe feltétlenül a titokban folytatott tevékenység fogalmával, akárcsak az alkalmi munkával sem.

Érdekes ebben az összefüggésben Rosa Luxemburg terminológiájának a felelevenítése, mert ő beszélt elsőként „árnyékgazdaságról” vagy „láthatatlan gazdaságról”. Ez a terminológia erősen gazdaságstatisztikai ihletésű, és mutatja a korai szocialista tervgazdasági elméletnek azt a felismerését, hogy a közgazdasági mérlegrendszer szempontjából ez a probléma a nyers hazai termelésből nem mérhető volta miatt kieső, tehát a tervszerűség ellen ható tényezőként jelentkezik. Sauvy professzor művének vezérgondolata, hogy a fekete munka végső eredményben jelentős társadalmi veszteségekkel jár. Ezek egy része közgazdasági természetű és mérhető vagy legalábbis statisztikailag becsülhető, egy további része azonban kedvezőtlen szociális vagy egyenesen morális hatásokkal is jár.

A mű két fő részre oszlik, amelyek közül az első „Tegnap” címmel a vizsgált jelenség időben, azaz történelmileg lefolytatott vizsgálatára koncentrálnak minden túlzott történet-tudományi szintézis igénye nélkül, inkább madártávlatból és példaszzerűen. Az itt tárgyalt kérdések között találkozhatunk a csempészettel, a termelési és kereskedelmi szabályozás kijátszására irányuló tevékenységgel, a különféle érdekcsoportok, mint a céhek, a középkori templomépítő „compagnonnage”-ok (céhlegények társulásai) és a privilegizált kereskedelmi társaságok, monopóliumok megjelenésével vagy a napóleoni kontinentális zárlat következményeivel.

Ez az öt fejezetre osztott, de alig 80 oldal terjedelmű első rész is gondolatébresztő olvasmány. Példaszzerűen csak azt az egyetlen becsülést emelném ki e résznek, mely a második világháborús német megszállás alatt Franciaországban kialakult hús feketepiacra vonatkozik. Észereint a bevezetett jegyrendszer ellenére a háború előtti 1,7 millió tonna húsból a jegyes fogyasztóknak csak mintegy 390 000 tonna jutott, a feketevágások és a családi önfogyasztás körülbelül fele-fele arányban több mint félmilliót tett ki, és

mintegy 240 000 tonnát a megszállók sajátították ki, vagyis végeredményben a fekete piacon bonyolódott le az ellátás nagyobb része.

Mint ez a példa is mutatja, a mű második és fő részét kitevő, „A fekete munka és a társadalmi veszteség az egyes országokban napjainkban” című rész gyökerei sok helyütt visszanyúlnak a második világháborúra, s ez elsősorban áll Franciaországra.

Külön tárgyalja a kapitalista és a szocialista országokat és általában mindenütt igyekszik hivatalos statisztikai adatokra vagy tudományosan megalapozott számításokra és becslésekre építeni fel mondanivalóját.

A franciaországi problémák tárgyalását a szerző a közgazdasági mérlegrendszer és a fekete munka egymáshoz való viszonyával vezeti be. Mint mindenütt Nyugaton, ez a mérlegrendszer Franciaországban is pénzügyi, közelebbről államkincstári eredetű. Ebből kifolyólag ma is kimarad belőle sok olyan tevékenység, amely nem hoz megfogható jövedelmet vagy nem adóztatható, s így a közgazdasági és pénzügyi mérés nem fedi egymást. Szerző ezzel kapcsolatban a kábítószerek, az alkohol vagy a dohány állami bevételi hasznát és a népességet károsító hatását emeli ki.

Megemlíti az általa kidolgozott emberi élet – produktivitástól függő – értékelési elméletét is. Kitűnő katalógusát adja a szerző a francia nemzetgazdasági mérlegekben szereplő gyakoribb „titkos” közgazdasági tevékenységeknek, melyek hatása gyakran kiszámíthatatlan az elszámolásra nézve.

Itt dolgozza ki a szerző a társadalmi veszteség fogalmát is főleg *Liberma*n szovjet közgazdász gondolatmenetére támaszkodva, mely a munkaidőben vagy a szabadidőben bekövetkezett veszteségeken keresztül közelíthető meg a legjobban. Sauvynak ugyanis az a véleménye, hogy az adócsalások és az eltitkolt jövedelmek következtében ez látszik az egyetlen reális számítási alapnak, és éppen ezért tartja túlzottnak azokat a számításokat, amelyek e munka volumenét a francia nyers hazai termelés 10 százalékánál is többre becsülik. Szerinte ez csak a benne részt vevő munkaerőre nézve igaz, a munka volumene becslése szerint ennek csupán a fele. Ezzel kapcsolatban idézi az INSEE 1974-es felvételének adatait, amely szerint a statisztikai értelemben vett egy aktív francia férfi dolgozóra 9,9, egy aktív nődologozóra 28,3 óra háztartási munka jut hetente, az inaktív férfira 18,1, az inaktív nőre pedig 42,7 óra. Külön foglalkozik a határforgalom, valamint a Franciaországban súlyos gondot jelentő idegen munkaerő szerepével.

Ezután tárgyalja Anglia, az Egyesült Államok, a Német Szövetségi Köztársaság, Svédország, Olaszország és Spanyolország prob-

lémait. Anglia esetében például adatai azt mutatják, hogy noha az 1960–1970-es évtizedekben nőtt a kettős foglalkozásúak száma, ez nem korrelált a munkanélküliséggel, mert ez utóbbi stagnált.

A szocialista országok közül a szerző a Szovjetunióval, hazánkkal, Lengyelországgal és Kínával foglalkozik. Hazánknak a szerző összesen 9 oldalt szentel. Kiemeli a háztáji gazdaság nagy jelentőségét az ország élelmiszer-ellátásában és a mintegy 250 000 főre tehető magánszektor, amelyhez mintegy ugyanannyi illegális tevékenységet számol még hozzá. Nagy figyelemmel foglalkozik a magánérs lakásépítkezéssel is.

A világ többi részéből kiragadja még India, Izrael és főleg a fejlődő világ nagyvárosainak, az ún. „barakkvárosoknak” a problémáit.

Végül a zárófejezetben a holnap közgazdasága szemszögéből nyújt kitekintést. Kiemeli, hogy egyes szerzők nemcsak hátrányt, de előnyt is látnak a feketén végzett munka toleráns kezelésében, és Olaszország példájára hivatkoznak, amelynek gazdasági fejlődését e lehetőség elterjedése kétségkívül meggyorsította 1960 és 1982 között. Sauvy maga is úgy látja, hogy ez a modern nagyipari rendszernek kiigazítása lehet, különösen a szükségletekre való orientáltsága folytán, amelyet a kapitalizmus egyre inkább szem elől téveszt a modern nagyipari államokban. A szocializmus jövője szempontjából nagyobb gondnak tartja azonban a fekete munkánál az illegális bevándorlást és a vendégmunkás-problémát, amelyeknek a fekete munka gyakran csak tünete.

(Ism.: *Horváth Róbert*)

EVDOKIMENKO, I. – VARAGIN, V.:

A SZOVJET NÉPGAZDASÁG ENERGIAMEGTAKARÍTÁSÁNAK MÉRÉSE

(Metodologija raszcseta fakticseszkoj ékonomii toplivno-energeticeszkih reszurszov po narodnomu hozajsztvu SZSZSZR.) – *Vesztnik Sztatistiki*, 1985. 4. sz. 51–55. p.

Az energiahordozók takarékos felhasználását a Szovjetunióban kiemelt fontosságú feladatnak tekintik, ezért az állami terv és a statisztika is foglalkozik az energiatakarékos-sággal. A statisztikai megfigyelés eszköze az erről szóló beszámolójelentés, amelynek módszertanát a Központi Statisztikai Hivatal a GOSZPLAN-nal együtt alakította ki. Ez a statisztikai jelentés energiamegtakarításnak tekinti mindazokat az energiafelhasználásban jelentkező csökkenéseket, amelyek akár az új technika bevezetése, akár a jobb munka- és termelésszervezési intézkedések bevezetése révén mutathatók ki. Ugyancsak

mintegy 240 000 tonnát a megszállók sajátították ki, vagyis végeredményben a fekete piacon bonyolódott le az ellátás nagyobb része.

Mint ez a példa is mutatja, a mű második és fő részét kitevő, „A fekete munka és a társadalmi veszteség az egyes országokban napjainkban” című rész gyökerei sok helyütt visszanyúlnak a második világháborúra, s ez elsősorban áll Franciaországra.

Külön tárgyalja a kapitalista és a szocialista országokat és általában mindenütt igyekszik hivatalos statisztikai adatokra vagy tudományosan megalapozott számításokra és becslésekre építeni fel mondanivalóját.

A franciaországi problémák tárgyalását a szerző a közgazdasági mérlegrendszer és a fekete munka egymáshoz való viszonyával vezeti be. Mint mindenütt Nyugaton, ez a mérlegrendszer Franciaországban is pénzügyi, közelebbről államkincstári eredetű. Ebből kifolyólag ma is kimarad belőle sok olyan tevékenység, amely nem hoz megfogható jövedelmet vagy nem adóztatható, s így a közgazdasági és pénzügyi mérés nem fedi egymást. Szerző ezzel kapcsolatban a kábítószerek, az alkohol vagy a dohány állami bevételi hasznát és a népességet károsító hatását emeli ki.

Megemlíti az általa kidolgozott emberi élet – produktivitástól függő – értékelési elméletét is. Kitűnő katalógusát adja a szerző a francia nemzetgazdasági mérlegekben szereplő gyakoribb „titkos” közgazdasági tevékenységeknek, melyek hatása gyakran kiszámíthatatlan az elszámolásra nézve.

Itt dolgozza ki a szerző a társadalmi veszteség fogalmát is főleg *Lieberman* szovjet közgazdász gondolatmenetére támaszkodva, mely a munkaidőben vagy a szabadidőben bekövetkezett veszteségeken keresztül közelíthető meg a legjobban. Sauvynak ugyanis az a véleménye, hogy az adócsalások és az eltitkolt jövedelmek következtében ez látszik az egyetlen reális számítási alapnak, és éppen ezért tartja túlzottnak azokat a számításokat, amelyek e munka volumenét a francia nyers hazai termelés 10 százalékánál is többre becsülik. Szerinte ez csak a benne részt vevő munkaerőre nézve igaz, a munka volumene becslése szerint ennek csupán a fele. Ezzel kapcsolatban idézi az INSEE 1974-es felvételének adatait, amely szerint a statisztikai értelemben vett egy aktív francia férfi dolgozóra 9,9, egy aktív nődologozóra 28,3 óra háztartási munka jut hetente, az inaktív férfira 18,1, az inaktív nőre pedig 42,7 óra. Külön foglalkozik a határforgalom, valamint a Franciaországban súlyos gondot jelentő idegen munkaerő szerepével.

Ezután tárgyalja Anglia, az Egyesült Államok, a Német Szövetségi Köztársaság, Svédország, Olaszország és Spanyolország prob-

lémait. Anglia esetében például adatai azt mutatják, hogy noha az 1960–1970-es évtizedekben nőtt a kettős foglalkozásúak száma, ez nem korrelált a munkanélküliséggel, mert ez utóbbi stagnált.

A szocialista országok közül a szerző a Szovjetunióval, hazánkkal, Lengyelországgal és Kínával foglalkozik. Hazánknak a szerző összesen 9 oldalt szentel. Kiemeli a háztáji gazdaság nagy jelentőségét az ország élelmiszer-ellátásában és a mintegy 250 000 főre tehető magánszektor, amelyhez mintegy ugyanannyi illegális tevékenységet számol még hozzá. Nagy figyelemmel foglalkozik a magánérs lakásépítkezéssel is.

A világ többi részéből kiragadja még India, Izrael és főleg a fejlődő világ nagyvárosainak, az ún. „barakkvárosoknak” a problémáit.

Végül a zárófejezetben a holnap közgazdasága szemszögéből nyújt kitekintést. Kiemeli, hogy egyes szerzők nemcsak hátrányt, de előnyt is látnak a feketén végzett munka toleráns kezelésében, és Olaszország példájára hivatkoznak, amelynek gazdasági fejlődését e lehetőség elterjedése kétségkívül meggyorsította 1960 és 1982 között. Sauvy maga is úgy látja, hogy ez a modern nagyipari rendszernek kiigazítása lehet, különösen a szükségletekre való orientáltsága folytán, amelyet a kapitalizmus egyre inkább szem elől téveszt a modern nagyipari államokban. A szocializmus jövője szempontjából nagyobb gondnak tartja azonban a fekete munkánál az illegális bevándorlást és a vendégmunkás-problémát, amelyeknek a fekete munka gyakran csak tünete.

(Ism.: *Horváth Róbert*)

EVDOKIMENKO, I. – VARAGIN, V.:

A SZOVJET NÉPGAZDASÁG ENERGIAMEGTAKARÍTÁSÁNAK MÉRÉSE

(Metodologija raszcseta fakticseszkoj ékonomii toplivno-energeticseszkih reszurszov po narodnomu hozajsztvu SZSZSZR.) – *Vesztnik Sztatisztiki*, 1985. 4. sz. 51–55. p.

Az energiahordozók takarékos felhasználását a Szovjetunióban kiemelt fontosságú feladatnak tekintik, ezért az állami terv és a statisztika is foglalkozik az energiatakarékoskossággal. A statisztikai megfigyelés eszköze az erről szóló beszámolójelentés, amelynek módszertanát a Központi Statisztikai Hivatal a GOSZPLAN-nal együtt alakította ki. Ez a statisztikai jelentés energiamegtakarításnak tekinti mindazokat az energiafelhasználásban jelentkező csökkenéseket, amelyek akár az új technika bevezetése, akár a jobb munka- és termelészervezési intézkedések bevezetése révén mutathatók ki. Ugyancsak

meghatározták azon anyagok körét is, amelyek energiahordozónak kell tekinteni a statisztikai mérés során. Így a megfigyelés köre kiterjed a villamos energiára, a hőenergiára, a természetben fellelhető és tüzelőanyagként használt alapenergia-hordozókra, a feldolgozási folyamatokon keresztül tüzelőanyagokra, valamint a másodlagos hőenergia-forrásokra.

Az energiamegtakarítást a beszámolójelentés adatainak összegzésével népgazdasági szintre is kiszámítják, egyezményes fűtőértékű tüzelőanyagban kifejezve. Az átszámításhoz az egyes energiatípusokat együtthatóit is megadja a módszertani útmutató.

Népgazdasági szinten az energiamegtakarítás mutatója többféle elemből tevődik össze. Ezek a következők:

a motorhajtásra fordított üzemanyag fajlagos mennyiségének visszafogása,

a villamosenergia-megtakarítás (részint a fajlagos felhasználás, részint a hálózati veszteség csökkentése révén),

az üzemanyag-felhasználás változása a gépkocsi-park kedvezőbb összetétele eredményeként,

a kazánházi és kimenőüzemi felhasználás csökkentése másodlagos energiahasznosítás nyomán, valamint a kommunális-szolgáltatási hálózat központi hőellátása segítségével.

A leglényegesebb tényező a felhasználási normák, illetve a fajlagos felhasználási mutatók csökkenése. Az energiateljesítmény normákat időről időre felülvizsgálják az energiatakarékossági normák átlagos nagyságának tükrében. Így végül is a norma nemcsak a tervezés segédeszköze, hanem a gazdálkodás minden szintjén a tervteljesítés mérésének is eszközéül szolgál.

A tényleges energiamegtakarítás nagyságát úgy állapítják meg, hogy egybevetik a beszámolási időszak tényleges energiateljesítményét és a beszámolási időszak termelése és a bázisidőszak fajlagos energiateljesítménye segítségével számított energiateljesítményt. A különböző tényezők révén elért energiamegtakarítás kimutatására a beszámolójelentés külön részeket tartalmaz.

Mintegy népgazdasági szinten a kommunális-szolgáltatási szektor energiaigénye megközelítően 20 százalékot tesz ki, az itt elérhető megtakarítások nagy jelentőségűek. Hasonlóképpen kiemelt fontosságot tulajdonítanak a közlekedés energiateljesítményében rejlő tartalékok feltárásának is. Itt a benzinüzemű gépjárművek helyett dízelüzemű gépjárművek üzembe állítása az energiaigény 25 százalékos csökkentését eredményezheti.

A felsoroltak mellett fontos tényező a hulladékhőnek másodlagos energiaforrásként való felhasználása. Ez főként a kohászatban, a gépiparban, a kőolaj- és gáziparban, a vegyiparban és a papíriparban eredményezhet megtakarításokat. Az iparban a létrejöv-

vő hulladékhőnek mintegy 52 százalékát hasznosítják, ez jelzi a további feltárható tartalékok nagyságát is. A beszámoló jelentésben ugyanis nemcsak a hasznosított, hanem a képződött hulladékhő mennyiségéről is számot kell adni az adatszolgáltatóknak.

A központosított hőszolgáltatás előnyei jól érzékelhetők az energiamegtakarításokon keresztül, mivel feleslegessé válnak a kis termelékenységű és kedvezőtlen hatásfokkal működő kazánüzemek. A beszámolóhoz adott módszertani útmutató pontosan körvonalazza, hogy a hőközpont mely fajtái és milyen legkisebb teljesítményű kategóriái számítanak bele az energiamegtakarításról szóló statisztikába.

A vízi erőművek és az atomerőművek anyagfelhasználásának csökkenésére nem terjed ki a megfigyelés, mivel ezek az erőművek nem energetikai anyagok felhasználásával működnek. Ugyanakkor azonban mind a vízi energia, mind a nukleáris energia hasznosításával létrehozott erőművek helyettesítik a hagyományos, szerves anyagok bázisán működő erőművek telepítését, így közvetve szintén energiateljesítmény-megtakarítást eredményeznek. Ma még a villamosenergia- és a hőtermelésre az összes szerves energiateljesítmény mintegy 60 százalékát fordítják.

A helyettesítésre vonatkozó adatokat a vízi és atomerőművek vonalra adott villamosenergia-mennyiségében bekövetkezett növekedés és a kazánüzemek bázisidőszaki átlagos, egységnyi villamos energiára jutó tüzelőanyag-felhasználása alapján számítják ki.

(Ism.: Kovács Tamásné)

ISACHSEN, A. J. — STROM, S.:

A „REJTETT GAZDASÁG” NORVÉGIÁBAN

(The size and growth of the hidden economy in Norway.) — *The Review of Income and Wealth*, 1985. 1. sz. 21–38. p.

Szerzők a rejtett gazdaság mértékét a Klovland által kidolgozott monetarista szemléletű modell segítségével becsülik. A modell a készpénz iránti kereslet alakulásából von le következtetéseket a rejtett gazdaság méretére vonatkozóan abból a feltételezésből kiindulva, hogy ha nőnek az adók, akkor nagyobb arányú lesz az adócsalás, ami viszont növeli a készpénz iránti keresletet, mert az adó elől eltagadott jövedelmet készpénzben kéri. A modell számításai szerint 1971 és 1978 között a rejtett gazdaság mérete a GDP 1,3 százalékáról annak 6,3 százalékára nőtt. A szerzők elismerik a modell gyenge pontjaként, hogy mivel a kérdőíves

meghatározták azon anyagok körét is, amelyek energiáhozóznak kell tekinteni a statisztikai mérés során. Így a megfigyelés köre kiterjed a villamos energiára, a hőenergiára, a természetben fellelhető és tüzelőanyagként használt alapenergia-hordozókra, a feldolgozási folyamatokon keresztülment tüzelőanyagokra, valamint a másodlagos hőenergia-forrásokra.

Az energiamegtakarítást a beszámolójelentés adatainak összegzésével népgazdasági szintre is kiszámítják, egyezményes fűtőértékű tüzelőanyagban kifejezve. Az átszámításhoz az egyes energiatípusokat együtthatóit is megadja a módszertani útmutató.

Népgazdasági szinten az energiamegtakarítás mutatója többféle elemből tevődik össze. Ezek a következők:

a motorhajtásra fordított üzemanyag fajlagos mennyiségének visszafogása,

a villamosenergia-megtakarítás (részint a fajlagos felhasználás, részint a hálózati veszteség csökkentése révén),

az üzemanyag-felhasználás változása a gépkocsi-park kedvezőbb összetétele eredményeként,

a kazánházi és kimenőüzemi felhasználás csökkentése másodlagos energiahasznosítás nyomán, valamint a kommunális-szolgáltatási hálózat központi hőellátása segítségével.

A leglényegesebb tényező a felhasználási normák, illetve a fajlagos felhasználási mutatók csökkenése. Az energiafelhasználási normákat időről időre felülvizsgálják az energiatakarékossági normák átlagos nagyságának tükrében. Így végül is a norma nemcsak a tervezés segédeszköze, hanem a gazdálkodás minden szintjén a tervteljesítés mérésének is eszközéül szolgál.

A tényleges energiamegtakarítás nagyságát úgy állapítják meg, hogy egybevetik a beszámolási időszak tényleges energiafelhasználását és a beszámolási időszak termelése és a bázisidőszak fajlagos energiafelhasználása segítségével számított energiafelhasználást. A különböző tényezők révén elért energiamegtakarítás kimutatására a beszámolójelentés külön részeket tartalmaz.

Mintegy népgazdasági szinten a kommunális-szolgáltatási szektor energiaigénye megközelítően 20 százalékot tesz ki, az itt elérhető megtakarítások nagy jelentőségűek. Hasonlóképpen kiemelt fontosságot tulajdonítanak a közlekedés energiafelhasználásában rejlő tartalékok feltárásának is. Itt a benzinüzemű gépjárművek helyett dízelüzemanyaggal működő gépjárművek üzembe állítása az energiaigény 25 százalékos csökkentését eredményezheti.

A felsoroltak mellett fontos tényező a hulladékhőnek másodlagos energiaforrásként való felhasználása. Ez főként a kohászatban, a gépiparban, a kőolaj- és gáziparban, a vegyiparban és a papíriparban eredményezhet megtakarításokat. Az iparban a létrejöv-

vő hulladékhőnek mintegy 52 százalékát hasznosítják, ez jelzi a további feltárható tartalékok nagyságát is. A beszámoló jelentésben ugyanis nemcsak a hasznosított, hanem a képződött hulladékhő mennyiségéről is számot kell adni az adatszolgáltatóknak.

A központosított hőszolgáltatás előnyei jól érzékelhetők az energiamegtakarításokon keresztül, mivel feleslegessé válnak a kis termelékenységű és kedvezőtlen hatásfokkal működő kazánüzemek. A beszámolóhoz adott módszertani útmutató pontosan körvonalazza, hogy a hőközpont mely fajtái és milyen legkisebb teljesítményű kategóriái számítanak bele az energiamegtakarításról szóló statisztikába.

A vízi erőművek és az atomerőművek anyagfelhasználásának csökkenésére nem terjed ki a megfigyelés, mivel ezek az erőművek nem energetikai anyagok felhasználásával működnek. Ugyanakkor azonban mind a vízi energia, mind a nukleáris energia hasznosításával létrehozott erőművek helyettesítik a hagyományos, szerves anyagok bázisán működő erőművek telepítését, így közvetve szintén energiáhozózó-megtakarítást eredményeznek. Ma még a villamosenergia- és a hőtermelésre az összes szerves energiáhozózó mintegy 60 százalékát fordítják.

A helyettesítésre vonatkozó adatokat a vízi és atomerőművek vonalra adott villamosenergia-mennyiségében bekövetkezett növekedés és a kazánüzemek bázisidőszaki átlagos, egységnyi villamos energiára jutó tüzelőanyag-felhasználása alapján számítják ki.

(Ism.: Kovács Tamásné)

ISACHSEN, A. J. — STROM, S.:

A „REJTETT GAZDASÁG” NORVÉGIÁBAN

(The size and growth of the hidden economy in Norway.) — *The Review of Income and Wealth*, 1985. 1. sz. 21–38. p.

Szerzők a rejtett gazdaság mértékét a Klovland által kidolgozott monetarista szemléletű modell segítségével becsülik. A modell a készpénz iránti kereslet alakulásából von le következtetéseket a rejtett gazdaság méretére vonatkozóan abból a feltételezésből kiindulva, hogy ha nőnek az adók, akkor nagyobb arányú lesz az adócsalás, ami viszont növeli a készpénz iránti keresletet, mert az adó elől eltagadott jövedelmet készpénzben kérik. A modell számításai szerint 1971 és 1978 között a rejtett gazdaság mérete a GDP 1,3 százalékáról annak 6,3 százalékára nőtt. A szerzők elismerik a modell gyenge pontjaként, hogy mivel a kérdőíves

felvételek szerint is egyre gyakoribb a csekkel fizetés a rejtett munkavégzés esetén, tehát a készpénz iránti kereslet alakulása nem tükrözi teljes hűséggel a „fekete” munkavégzés növekedését. Kételyeik vannak továbbá a modellel kapcsolatban amiatt is, hogy a modell egyik alapfeltételezése a pénz forgási sebességének azonos üteme a gazdaság látható és rejtett részében, ami nem bizonyítható. Cagan szerint például a „fekete” pénzeket inkább tartalékolják, mint a „fehéreket”, ezért e pénzek forgási sebessége kisebb. Feige szerint pedig a nem regisztrálható gazdasági tevékenységek szolgáltatásigényesek, és ezért az egy dollárra jutó hozzáadott érték nagyobb a rejtett gazdaságban, mint a láthatóban, vagyis a fekete ügyletek GDP-tartalma magasabb, mint a látható gazdaságbelieké. Így a készpénz keresleti közelítés alábecsülheti a rejtett gazdaság méretét. Végül a módszerrel az Egyesült Államokra kimutatott magas értékek azért sem helytállóak, mert az Egyesült Államokban a nagymértékű pénzkibocsátás annak is betudható, hogy a dollárt a nagyon inflálódott pénzü országokban – Latin-Amerikában, Izraelben stb. – a saját valuta helyett használják, tehát a pénzkibocsátás nagy része nem a rejtett gazdaságban folyó tevékenységek finanszírozását szolgálja.

Norvégiában 1980-ban és 1983-ban több ezer emberre kiterjedő postai kérdőíves felvételt készítettek annak megállapítására, hogy a rejtett gazdaságban hányan vesznek részt, és hogy az összes GDP hány százaléka termelődik meg ott. A felvételek eredménye az volt, hogy a két időpont között némileg csökkent a fekete munkapiac mérete. A felvétel vizsgálta, hogy a válaszadók hány százaléka dolgozott a nem regisztrált gazdasági szférában, hány százaléka fizetett nem regisztrált tevékenységért, és milyen arányban voltak azok, akik dolgoztak is és fizettek is az árnyékgazdaságban. A végeredményt ez utóbbiak levonásával számolták, és így a feketemunka-piacon résztvevők aránya az 1980-as 38 százalékról 1983-ra 33 százalékra csökkent. A részvételből számítva jelenleg a norvég gazdaságban a hivatalos statisztika szerint megtermelt GDP-nek mintegy 4–6 százalékát termeli a rejtett gazdaság, amelynek a rejtett munkajövedelem mintegy a felét teszi ki, és – a szerzők szerint – a rejtett gazdaság mérete az elmúlt években nem változott.

A rejtett gazdaságban való részvétellel kapcsolatban a felvétel alapján az tűnik ki, hogy:

- a férfiak aktívabb résztvevők, mint a nők;
- az életkor növekedésével a rejtett gazdaságban való részvétel mértéke csökken;
- a rejtett munkaerőpiacon a részvétel a képzett-ség növekedésének arányában előbb nő, azután csökken, a 8–12 éves tanultak a legfőbb résztvevők;

- a szolgáltatást igénybevevők oldaláról nézve a tanultabbak a legnagyobb vásárlók;
- a rejtett gazdaságot igénybe vevők városban és vidéken azonos arányúak.

A magatartásra vonatkozó válaszokból az tűnt ki, hogy

- a rejtett gazdaságban való részvételt egyre inkább elfogadják;
- 82 százalékban készpénzzel fizetnek;
- a végzett munka minőségével a vásárlók nagy része elégedett;
- részvételt tesznek lehetővé a cégek azáltal, hogy szerelőiknek a kisebb javítást a munkaidőben számla nélkül engedélyezik;
- részvételt biztosítanak a munkavállalóknak az olyan cégek, mint például azok az autójavító üzemek, ahol a nappali munka mellett lehetővé teszik az ötödik napon az üzem eszközeinek használatát, ezáltal biztosítva az adócsalást.

A rejtett gazdaság növekedését kiváltó tényezők:

- a növekvő adóterhek;
- a fiatalabb munkaképes korosztályok gyors növekedése;
- a munkanélküliek létszámának növekedése;
- a heti munkaidő csökkenése;
- a műszaki fejlődés, amely a háztartási munkára fordított időt csökkenti;
- magatartásbeli változás, például az, hogy a rejtett jövedelmet a társadalom jobban elfogadja, mint korábban;
- az elidegenedés növekvő mértéke (S. Henry állítása szerint a rejtett munkaerőpiac jobb szociális kapcsolatokat biztosít, mint a hivatalos.);
- a leleplezés valószínűségének csökkenése;
- a növekvő reáljövedelem miatt a kereslet növekszik a szolgáltatások iránt, és mivel a munkaerő-igényes szolgáltatások olcsóbbak a rejtett gazdaságban, a gazdasági növekedés a rejtett gazdaság felé tolja el a keresletet.

Szerzők véleménye az, hogy a növekvő fekete gazdaságbeli tevékenység nem szükségszerűen növeli az ott létrehozott értéket, éppen a növekvő kínálat miatt ugyanis csökkennek az árak. A rejtett gazdaságbeli tevékenység mértéke tehát anélkül növekedhetett, hogy az ott megtermelt GDP nőtt volna. Norvégiában ugyanis az átlagos jövedelemadó 50, a hozzáadott értékadó pedig 20 százalék. Az eladónak jobban kell járnia a rejtett gazdaságban, mint a vevőnek, mert leleplezés esetén az övé a kár. Ezért a rejtett gazdaság árai úgy csökkennek, hogy a vevővel nem fizettetik meg a hozzáadottérték-adót, és az eladó is megtakarítja a maga 50 százalékos adóját.

A rejtett gazdaság további sajátossága, hogy abban a legtermelékenyebb munkások vesznek részt. A vállalatoknál ugyanis általában azonos bért kapnak a dolgozók, így nem érdekeltek a nagyobb teljesítmény nyújtásában, hanem abban, hogy a munkabírásukat a rejtett gazdaságban kamatoztassák. A modern gazdaságokban a munkahely biztonsága a munkaviszonnyal arányosan nő. Thurow kimutatta, ez fontos előfeltétele annak, hogy az idősebb munkások hajlandók legyenek tanítani a fiatalabbakat, különben

félnének azok nagyobb teljesítményétől, és akadályoznák betanulásukat. Ezért a vállalatok a munkahely biztonságának árát fizetik. A nagyobb munkabírású emberek azonban hajlandók egyéb ismeretek és képességek megszerzésére is, hogy a rejtett gazdaságban részt kapjanak, ha a szakmájuk olyan, amit nehezen lehetne ott értékesíteni.

Végezetül a szerzők egy házaspár rejtett gazdaságbeli részvételének lehetőségét és magatartásuk változását elemzik a szabályozó változások hatásának tükrében.

A modell és a kérdőíves felvétel alapján kapott eredményekről szerzők az alábbi következtetéseket vonták le:

– nagyon nehéz pontos és megbízható becslést adni a rejtett gazdaság méretéről, de jelenleg a GDP 4–6 százalékát kitevő összeg valószínűsíthető Norvégiában mint ennek a gazdaságnak a teljesítménye;

– a Cagan–Gutmann-féle becslés Norvégia rejtett gazdaságára vonatkozóan nehezen hihető, mert aligha valószínű, hogy e gazdaság teljesítménye 1972-ről 1973-ra a GDP 1,4 százalékáról 0,6 százalékra csökkenne, majd 1978-ra annak 6,3 százalékára nőne;

– a felnőtt lakosság 35 százaléka egy év alatt legalább egyszer igénybe veszi vagy értékesíti tevékenységét a rejtett gazdaságban;

– a rejtett gazdaságban végzett tevékenységek 80 százalékát készpénzzel fizetik, és az igénybevevők nagy része elégedett a szolgáltatás minőségével;

– a lakosság négyötöde úgy gondolja, hogy a rejtett gazdaságban végzett munka társadalmilag elfogadott, és kétharmaduk úgy érzi, hogy az elfogadottság mértéke nő;

– a rejtett gazdaságról kapott nem megfelelő információ a mechanikus árképzést alakítja ki;

– a jelenleg Norvégiában alkalmazott adózási rendszabályok eredménye az, hogy a házaspár egyik tagja által a látható gazdaságban teljesített munkaidőnek csökkenése következtében a másik többet dolgozik a rejtett gazdaságban.

(Ism.: Ékes Ildikó)

BIBLIOGRÁFIA

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálathoz az alábbi fontosabb könyvek érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

ANUARIO estadístico de España 1984. Edición manual. Ed. Instituto Nacional de Estadística. Madrid. 1984. INE. XXXI. 908 p., 24 t.

Spanyolország statisztikai évkönyve, 1984.

I 34 D 1/1984

INDIA. Statistical pocket book 1981. Ed. by the Central Statistical Organization, Department of Statistics. New Delhi. 1982. CSO. 279, 11 t.

India statisztikai zsebkönyve, 1981.

I 53 D 4/1981

PAKISTAN statistical yearbook 1979–1980. Publ. by the Statistics Division. Karachi. 1980–1981. 2 db.

Pakisztán statisztikai évkönyve, 1979–1980.

I 53 C 3/1979–1980

STATISTICAL abstract of the Democratic Socialist Republic of Sri Lanka, 1982. Ed. by the Department of Census and Statistics. Colombo. 1983. 394 p.

Sri Lanka statisztikai évkönyve, 1982.

I 54 B 3/1982

YEARBOOK of statistics Singapore 1981/1982. Ed. by the Department of Statistics. Singapur. 1982. Dept. of Statist. XII, 270 p.

Szingapur statisztikai évkönyve, 1981–1982.

I 54 C 14/1981–1982

ÁLTALÁNOS STATISZTIKAI MUNKÁK

ADVANCES in probability theory: limit theorems and related problems. (Predel'nue teoremu teorii verojatnosztej i szmezsnuie voproszu.) Ed. by A. A. Borovkov. New York. Optimization Software. XIV, 327 p.

Haladás a valószínűségelméletben.

707 018

ALEFELD, G. – HERZBERGER, J.: introduction to interval computations. (Einführung in die Intervallrechnung). Transl. by J. Rokne New York, etc. 1983. Acad. Press. XVIII, 333 p.

Bevezetés az intervallum-számításba.

706 928

APPLIED general equilibrium analysis. Papers presented at the Conference on Applied General Equilibrium Analysis. San Diego. August 1981. Ed. by H. E. Scarf, J. B. Shoven. Cambridge, etc. 1984. Cambridge Univ. Press. XIII, 538 p.

Alkalmazott általános egyensúlyelemzés.

604 797

BECKMANN, M. J. – KUNZI, H. P.: Mathematik für Ökonomen, 3. Analysis in mehreren Variablen. Berlin usw. 1984. Springer. X, 226 p.

Matematika közgazdászok számára.

505 075

BERNADET, M.: Introduction à l'informatique. L'algorithmique. Lyon. 1983. PUL. 225 p.

Bevezetés az informatikába.

505 083

BORCK, W. A. – DOCHERT, W. D.: The generalized maximum principle. Madison. 1983. Univ. of Wisconsin. 27 p., 3 t.

Az általánosított maximum elv.

806 158

FEDERAL statistics. A special report on the statistical programs and activities of the United States Government. Fiscal year 1985. Ed. by the Statistical Policy Office. Office of Information and Regulatory Affairs, Office of Management and Budget. Washington. 1984. II, 83 p.

Szövetségi statisztika. Jelentés az Egyesült Államok kormányzatának statisztikai programjairól és tevékenységéről. Az 1985-ös költségvetési év.

806 746

GOLUB, G. H. – VAN LOAN, Ch. F.: Matrix computations. Oxford. 1983. North Oxford. Acad. XVI, 476 p.

Mátrixszámítások.

604 775

HEYER, H.: Theory of statistical experiments. New York – Heidelberg – Berlin. 1982. Springer. X, 289 p.

A statisztikai kísérletek elmélete.

706 973

ICHIISHY, T.: Game theory for economic analysis. New York, etc. 1983. Acad. Press. X, 164 p.

Játékelmélet a gazdasági elemzés számára.

706 933

félnének azok nagyobb teljesítményétől, és akadályoznák betanulásukat. Ezért a vállalatok a munkahely biztonságának árát fizetik. A nagyobb munkabírású emberek azonban hajlandók egyéb ismeretek és képességek megszerzésére is, hogy a rejtett gazdaságban részt kapjanak, ha a szakmájuk olyan, amit nehezen lehetne ott értékesíteni.

Végezetül a szerzők egy házaspár rejtett gazdaságbeli részvételének lehetőségét és magatartásuk változását elemzik a szabályozó változások hatásának tükrében.

A modell és a kérdőíves felvétel alapján kapott eredményekről szerzők az alábbi következtetéseket vonták le:

– nagyon nehéz pontos és megbízható becslést adni a rejtett gazdaság méretéről, de jelenleg a GDP 4–6 százalékát kitevő összeg valószínűsíthető Norvégiában mint ennek a gazdaságnak a teljesítménye;

– a Cagan–Gutmann-féle becslés Norvégia rejtett gazdaságára vonatkozóan nehezen hihető, mert aligha valószínű, hogy e gazdaság teljesítménye 1972-ről 1973-ra a GDP 1,4 százalékáról 0,6 százalékra csökkenne, majd 1978-ra annak 6,3 százalékára nőne;

– a felnőtt lakosság 35 százaléka egy év alatt legalább egyszer igénybe veszi vagy értékesíti tevékenységét a rejtett gazdaságban;

– a rejtett gazdaságban végzett tevékenységek 80 százalékát készpénzzel fizetik, és az igénybevevők nagy része elégedett a szolgáltatás minőségével;

– a lakosság négyötöde úgy gondolja, hogy a rejtett gazdaságban végzett munka társadalmilag elfogadott, és kétharmaduk úgy érzi, hogy az elfogadottság mértéke nő;

– a rejtett gazdaságról kapott nem megfelelő információ a mechanikus árképzést alakítja ki;

– a jelenleg Norvégiában alkalmazott adózási rendszabályok eredménye az, hogy a házaspár egyik tagja által a látható gazdaságban teljesített munkaidőnek csökkenése következtében a másik többet dolgozik a rejtett gazdaságban.

(Ism.: Ékes Ildikó)

BIBLIOGRÁFIA

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálathoz az alábbi fontosabb könyvek érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

ANUARIO estadístico de España 1984. Edición manual. Ed. Instituto Nacional de Estadística. Madrid. 1984. INE. XXXI. 908 p., 24 t.

Spanyolország statisztikai évkönyve, 1984.

I 34 D 1/1984

INDIA. Statistical pocket book 1981. Ed. by the Central Statistical Organization, Department of Statistics. New Delhi. 1982. CSO. 279, 11 t.

India statisztikai zsebkönyve, 1981.

I 53 D 4/1981

PAKISTAN statistical yearbook 1979–1980. Publ. by the Statistics Division. Karachi. 1980–1981. 2 db.

Pakisztán statisztikai évkönyve, 1979–1980.

I 53 C 3/1979–1980

STATISTICAL abstract of the Democratic Socialist Republic of Sri Lanka, 1982. Ed. by the Department of Census and Statistics. Colombo. 1983. 394 p.

Sri Lanka statisztikai évkönyve, 1982.

I 54 B 3/1982

YEARBOOK of statistics Singapore 1981/1982. Ed. by the Department of Statistics. Singapur. 1982. Dept. of Statist. XII, 270 p.

Szingapur statisztikai évkönyve, 1981–1982.

I 54 C 14/1981–1982

ÁLTALÁNOS STATISZTIKAI MUNKÁK

ADVANCES in probability theory: limit theorems and related problems. (Predel'nue teoremu teorii verojatnosztej i szmezsnuie voproszu.) Ed. by A. A. Borovkov. New York. Optimization Software. XIV, 327 p.

Haladás a valószínűségelméletben.

707 018

ALEFELD, G. – HERZBERGER, J.: introduction to interval computations. (Einführung in die Intervallrechnung). Transl. by J. Rokne New York, etc. 1983. Acad. Press. XVIII, 333 p.

Bevezetés az intervallum-számításba.

706 928

APPLIED general equilibrium analysis. Papers presented at the Conference on Applied General Equilibrium Analysis. San Diego. August 1981. Ed. by H. E. Scarf, J. B. Shoven. Cambridge, etc. 1984. Cambridge Univ. Press. XIII, 538 p.

Alkalmazott általános egyensúlyelemzés.

604 797

BECKMANN, M. J. – KUNZI, H. P.: Mathematik für Ökonomen, 3. Analysis in mehreren Variablen. Berlin usw. 1984. Springer. X, 226 p.

Matematika közgazdászok számára.

505 075

BERNADET, M.: Introduction à l'informatique. L'algorithmique. Lyon. 1983. PUL. 225 p.

Bevezetés az informatikába.

505 083

BORCK, W. A. – DOCHERT, W. D.: The generalized maximum principle. Madison. 1983. Univ. of Wisconsin. 27 p., 3 t.

Az általánosított maximum elv.

806 158

FEDERAL statistics. A special report on the statistical programs and activities of the United States Government. Fiscal year 1985. Ed. by the Statistical Policy Office. Office of Information and Regulatory Affairs, Office of Management and Budget. Washington. 1984. II, 83 p.

Szövetségi statisztika. Jelentés az Egyesült Államok kormányzatának statisztikai programjairól és tevékenységéről. Az 1985-ös költségvetési év.

806 746

GOLUB, G. H. – VAN LOAN, Ch. F.: Matrix computations. Oxford. 1983. North Oxford. Acad. XVI, 476 p.

Mátrixszámítások.

604 775

HEYER, H.: Theory of statistical experiments. New York – Heidelberg – Berlin. 1982. Springer. X, 289 p.

A statisztikai kísérletek elmélete.

706 973

ICHIISHY, T.: Game theory for economic analysis. New York, etc. 1983. Acad. Press. X, 164 p.

Játékelmélet a gazdasági elemzés számára.

706 933

INTERNATIONAL Statistical Institute. Bulletin of the Proceedings of the 44th session. Madrid. 12 to 22 September. 1983. Madrid. 1983. ISI. 668 p.

A Nemzetközi Statisztikai Intézet 44. ülése.
470 253/50/3

MAXWELL, E. A.: Introduction to statistical thinking. Englewood Cliffs. N. J. 1983. Prentice-Hall. XII, 574 p.

Bevezetés a statisztikai gondolkodásba.
707 030

NEW trends in data analysis and applications. Symposium. Brussels, December 7-9. 1981. - Congress. Brussels. March 11-12. 1982. Ed. by J. Jansen, J-F. Marcotorchino, J-M. Proth. Amsterdam - New York - Oxford. 1983. North-Holland Publ. Co. XI, 273 p.

Új irányzatok az adatelemzésben.
707 334

NIKOLIC, M. - MARIC, N.: Desezonizacija Jugoslovenskih vremenskih serija 1971-1980. - Seasonal adjustment of Yugoslav time series 1971-1980. Izd. Savezni Zavod za Statistiku. Beograd. 1982. SZS. 287 p.

Az 1971-1980-as jugoszláv idősorok szezonális kiigazítása.
I 46 C 27/109

Det NORDISKE statistikermöte i Oslo 1982. The joint meeting of the Nordic Statistical Societies in Oslo. 1984. 124 p.

A Skandináv Statisztikai Társaságok együttes ülése, Oslo. 1982.
707 246

OLKIN, I. - GLESER, L. J. - DERMAN, C.: Probability models and applications. New York - London. 1980. Macmillan. XIII, 576 p.

Valószínűségi modellek és alkalmazásuk.
707 036

PROBABILITY theory and mathematical statistics. Proceedings of the 4th USSR-Japan Symposium. Tbilisi. August 23-29. 1982. Ed. by K. Ito, J. V. Prohorov. Berlin, etc. 1983. Springer. VIII, 746, 1 p.

Valószínűségelmélet és matematikai statisztika.
707 014

PUGACSEV, V. SZ.: Probability theory and mathematical statistics for engineers. (Teorija verojatnosztej i matematiceszkaja sztatisztika.) Transl. by I. V. Szinicüna. Oxford, etc. 1984. Pergamon Press. XVII, 450 p.

Valószínűségelmélet és matematikai statisztika.
604 799

REISSIG, W. - KLENKE, J.: Anwendung mathematischer Methoden in der Landwirtschaft. Leipzig. 1983. Fachbuchverl. 311 p.

Matematikai módszerek alkalmazása a mezőgazdaságban.
706 879

RENDALL, F. J. - WOLF, D. M.: Statistical sources and techniques. London, etc. 1983. McGraw-Hill. XIII, 244 1 p.

Statisztikai források és módszerek.
707 034

RÉPERTOIRE des sources statistiques. Tom. 1. Statistiques démographiques et sociales. Tom. 2. Statistiques du système productif. Statistiques monétaires et financières. Éd. par l'Institut National de la Statistique et des Études Économiques. Paris. 1983. INSEE. 644 p.

A statisztikai források repertórium. 1-2. köt.
806 420-421

ROBUSTNESS of Bayesian analyses. Ed. by J. B. Kadane. Amsterdam - New York - Oxford. 1984. North-Holland Publ. Co. XII, 314 p.

A Bayes-féle elemzések robusztussága.
707 033

SINGH, S.: Comparability of questionnaires: forty one WFS countries. Voorburg - London. 1984. ISI - WFS. 103 p.

Kérdőívek összehasonlíthatósága: a Világtermé-
kenységi Vizsgálatban részt vevő 41 ország.
471 581/32

STATISTISCHE Methoden der Modellbildung. Bd. 1. Statistische Inferenz für lineare Parameter. (Kollektiv Mathematische Statistik: Humboldt Universität zu Berlin und Akademie der Wissenschaften der DDR.) Hrsg. H. Bunke, O. Bunke. Berlin. 1977 Akad. Verl. XVI, 516 p.

A modellképzés statisztikai módszerei.
706 942, 705 002

STATISTISCHE Methoden der Modellbildung. Bd. 1. Statistische Inferenz für lineare Parameter. (Kollektiv Mathematische Statistik: Humboldt Universität zu Berlin und Akademie der Wissenschaften der DDR.) Hrsg. H. Bunke, O. Bunke. Berlin. 1977. Akad. Verl. XVI, 516 p.

A modellképzés statisztikai módszerei.
706 942, 705 002

STIER, W.: Verfahren zur Analyse saisonaler Schwankungen in ökonomischen Zeitreihen. Berlin - Heidelberg - New York. 1980. Springer. IX, 134 p.

Eljárás a gazdasági idősorok szezonális ingadozásának elemzésére.
706 970, 705 553

STO godini bölgarszka dörzsvavna sztatisztika (1981-1981). Izd.: Komitet po Edinna Szisztema za Szocialna Informacija. Szösztav.: P. Sapkarov, A. Ju. Totev. Szofija. 1984. KESZSZI 395 p.

Az állami statisztika 100 éve Bulgáriában, 1881-1981.
806 741

STRUCTURAL analysis of discrete data with econometric applications. Ed. by Ch. F. Mandki, D. MacFadden. Cambridge. Mass. - London. 1981. MIT Press. XXV, 477 p.

Diszkrét adatok strukturális elemzése ökonometriai alkalmazásokkal.
605 800, 707 395

SZBORNİK sztatisticeszkij materialov 1981. (Opublikovanü v zsrnale Vesznik Sztatisztiki No. 1-12. 1981. g.) Izd.: Central'noe Sztatisticeszkoe Upravlenie SZSZSZR. Moszkva. 1982. Finanszü i Sztatiszt. 206 p.

Statisztikai anyagok gyűjteménye.
I 42 D 80/1981

TOMASSONE, R. - LESUOI, E. - MILLIER, C.: La régression. Nouveaux regards sur une ancienne méthode statistique. Paris, etc. 1983. IMRA à Masson. 180 p.

A regresszió. Egy régi statisztikai módszer új szempontjai.
706 911

VEPREK, J.: Metody analyzy struktury a moznosti, jejich vyuziti pri reseni ekonomickych problémü. Praha. 1983. CSAV. 160 p.

A struktúraelemzés módszerei és lehetőségei a gazdasági problémák megoldására.
504 729

ZBORNİK radova iz teorijske statistike 1 njene primene. Beograd. 1982. Sav. Zav. za Statist. 71 p.

A statisztika elméletének és alkalmazásának kézikönyve.
706 228

GAZDASÁGSTATISZTIKA

AUSWIRKUNGEN des Strukturwandels auf den Arbeitsmarkt. Anforderungen des Strukturwandels an das Beschäftigungssystem. Schwerpunktthema im Rahmen der Strukturberichterstattung 1983. Von U. Bräse, Ch. P. Büchtermann usw. Berlin. 1984. Duncker-Humblot. 255 p.

A szerkezeti változások hatása a munkaerőpiacra.
806 748

BALANCE of payments statistics yearbook 1983. Vol. 14. P. 2. Prep. by the International Monetary Fund. Washington. 1983. IMF. XII, 141 p.

Nemzetközi fizetési mérleg statisztikai évkönyv, 1983.
I 72 B 91/1983/2

- CENSUS 1981. Economic activity. Great Britain.** Laid before Parliament pursuant to section 4(1) Census Act 1920. London. 1984. HMSO. LII, 557 p.
Nagy-Britannia népszámlálása, 1981. Gazdasági tevékenység.
I 36 B 324/136
- COUNCIL for Mutual Economic Assistance. Secretariat.** Survey of CMEA activities between the 37th and 39th meetings of the Session of the Council. Moscow. 1984. Secretariat CMEA. 81 p.
A KGST tevékenysége a 37. és 39. ülészek között.
460 505/1984
- ECONOMIC survey of Japan (1981–1982).** Ed. by the Economic Planning Agency. Tokyo. 1982. The Japan Times. 8, 320 p.
Japán gazdaságának áttekintése, 1981–1982.
I 51 C 41/1981–1982
- ECONOMIC survey 1983.** Prep. by the Central Bureau of Statistics. Ministry of Finance and Planning. Nairobi. 1984. CES. 205 p.
Kenya gazdaságának áttekintése, 1984.
I 101 C 2/1984
- FAMILY expenditure in Canada 1982.** Ottawa. 1984. Statist. Canada. 241 p.
Családi kiadások Kanadában, 1982.
I 71 B 126/1982
- FORBRUKSUNDERSÖKELSE 1980–1982.** – Survey of consumer expenditure 1980–1982. Oslo – Kongsvinger. 1984. Statistisk Sentralbyrå. 242 p.
Fogyasztási kiadások felvétele Norvégiában, 1980–1982.
I 40 B 44/449
- HOZJAJSTVENNŪJ mehanizm v sztranah-cslenah SZĖV.** Szpravocnik. Red. O. A. Csukanov. Moskva. 1984. Politizdat. 299 p.
Gazdasági mechanizmus a KGST-országokban.
305 285
- LANGFELDT, E.:** Die Schattenwirtschaft in der Bundesrepublik Deutschland. Tübingen. 1984. Mohr. XI, 159 p.
Az „árnyékgazdaság” a Német Szövetségi Köztársaságban.
707 393
- LÖNSSTATISTIKK** för ansatte i helsevesen og social omsorg 1. oktober 1983. – Wage statistics of employees in health services and social welfare 1. October 1981. Oslo – Kongsvinger. 1984. Statistisk Sentralbyrå. 112 p.
A norvég egészségügyi szolgálat és szociális gondozás alkalmazottainak munkabér-statisztikája.
I 40 B 44/479
- LÖNSSTATISTIKK** för ansatte i varehandel 1. September 1983. – Wage statistics for employees in wholesale and retail trade 1. September 1983. Oslo – Kongsvinger. 1984. Statistisk Sentralbyrå. 132 p.
A norvég nagy- és kiskereskedelemben foglalkoztatottak munkabér-statisztikája, 1983.
I 40 B 44/453
- NATIONAL accounts European System of integrated economic Accounts.** Detailed tables by branch. – Comptes nationaux SEC. Tableaux détaillés par branche. Luxembourg. 1984. EUROSTAT. 208 p., 1 t.
Nemzetgazdasági elszámolások. Az integrált gazdasági elszámolások rendszere.
I 30 B 163/1970–1982
- PREISE und Preisindizes für gewerbliche Produkte (Erzeugerpreise) 1983.** Hrsg.: Statistisches Bundesamt. Wiesbaden. Stuttgart – Mainz. 1984. Kohlhammer. 118 p.
Az ipari termékek árai és árindexei a Német Szövetségi Köztársaságban, 1983.
I 4 B 91/II/1983
- REGIONALE Konten Europäisches System Volkswirtschaftlicher Gesamtrechnungen.** Aufgegliederte Tabellen nach Produktionsbereichen. Luxemburg. 1983. EUROSTAT. 172 p.
A népgazdasági elszámolások európai rendszerének regionális számlái.
I 30 B 164/1983
- SAMUELSON and neoclassical economics.** Ed. by G. R. Feiwel. Boston, etc. 1984. Kluwer-Nijhoff. XIII, 358 p.
Samuelson és a neoklasszikus közgazdaságtan.
604 757
- SCHATZ, K.-W.:** Die Bedeutung kleiner und mittlerer Unternehmen im Strukturwandel. Kiel. 1984. Inst. f. Weltwirtschaft. 32 p.
A kis- és középvállalatok jelentősége a szerkezetváltozásban.
806 701
- SUTELA, P.:** Socialism, planning and optimality. A study in Soviet economic thought. Helsinki. 1984. Soc. Scientiarum Fennica. 230 p.
Szocializmus, tervezés és optimalitás.
I 41 B 57/1984/1
- TINBERGEN, J.:** Development modelling: the state of the art. Rotterdam. 1984. Erasmus Univ. 12 p.
A fejlesztés modellezése: a tudomány állása.
505 270
- UNGERN-STERNBERG, Th. R. v.:** Zur Analyse von Märkten mit unvollständiger Nachfrageinformation. Berlin, usw. 1984. Springer. XI, 125 p.
Piacelemzés nem teljes kereslet és információ mellett.
706 666
- VOJNIC, D.:** Ekonomska stabilizacija i društvena reprodukcija. Zagreb. 1983. EIZ, XXIII, 263 p.
Gazdasági stabilizáció és gazdasági újratermelés.
706 571
- Die ZAHLUNGSSTATISTIK der Bundesrepublik Deutschland 1983.** – The balance of payments statistics of the Federal Republic of Germany 1983. Luxembourg. 1983. EUROSTAT. 105, 119 p.
A Német Szövetségi Köztársaság fizetésimérleg-statisztikája, 1983.
I 30 C 24
- DEMOGRÁFIA – EGÉSZSÉGÜGY –
KULTÜRSTATISZTIKA**
- BLACKER, J. G. C. – HILL, A. G. – MOSER, K. A.:** Mortality trends in Jordan, estimated from results of the 1976 Fertility Survey. Voorburg – London. 1983. ISI – WFS. 35 p.
Halálozási szintek és trendek Jordániában.
471 541/47
- BREEVA, E. B.:** Naszelenie i zanjatoszt'. Moskva. 1984. Izdat. Finanszü i Sztatiszt. 111 p.
Népesség és foglalkoztatottság.
505 282
- BRUNBORG, H.:** An economic model of fertility, sex and contraception. En ökonomisk modell for fruktbarhet, seksuell aktivitet og prevensjonsbruk. Oslo – Kongsvinger. 1984. Statistisk Sentralbyrå. 335 p.
A termékenység, szexuális magatartás és születésszabályozás gazdasági modellje.
707 398
- CENSIMENTO generale della popolazione 25 ottobre 1981.** 12. Vol. 12. Dati sulle caratteristiche strutturali della popolazione e delle abitazioni. Tom. 1. Fascicoli provinciali. 2. Vercelli. Roma. 1984. Ist. Centrale di Statist. XXXI, 215 p.
Olaszország népszámlálása, 1981. október 25.
I 32 B 237/II/1/2
- CENSUS of Canada 1981.** Population. Place of births, citizenship, period of immigration. Canada, provinces, urban size groups, rural non-farm and rural farm. Ottawa. 1984. Statist. Canada. 120 p.
Kanada népszámlálása, 1981.
I 71 B 122/1/13
- DIAGNOSE-statistiek bedrijfsverenigingen omslagleden 1980.** Social insurance sickness statistics. 1980. Uitg.: Centraal Bureau voor de Statistiek. 's-Gravenhage. 1984. CBS. 51 p.
Társadalombiztosítási megbetegedési statisztika,
I 37 B 128/1980

- DIAGNOSE**-statistiek ziekenhuisen 1980. Hospital morbidity statistics 1980. Uitg.: Centraal Bureau voor de Statistiek. 's-Gravenhage. 1984. CBS. 137 p.
Kórházi megbetegedési statisztika, 1980.
I 37 B 132/1980
- FERTILITATSTRENDS**. Methode – Analyse – Politiek. Hrsg. v. P. Khalatbari. Berlin. 1984. Akad. Verl. 270 p.
Termelékenységi trendek.
707 392
- FOLK-** och bostadsräkningen 1980. Del 2:1. Utveckling 1970, 1975 och 1980. Sysselsättning. – Population and housing census 1980. P. 2:1. Development between 1970, 1975 and 1980. Type of activity. Utg.: Statistiska Centralbyran. Stockholm. 1984. SCB. 126 p.
Svédország nép- és lakásszámlálása, 1980.
I 41 B 85/2/1
- FOLK-** och bostadsräkningen 1980. Del. 4. Lägenheter. – Population and housing census 1980. P. 4. Dwellings. Utg. Statistiska Centralbyran. Stockholm. 1985. SCB. 364 p.
Svédország nép- és lakásszámlálása, 1980.
I 41 B 85/4
- JAARSTATISTIEK** van de bevolking. – Annual bulletin of population statistics 1982; Uitg.: Centraal Bureau voor de Statistiek. 's-Gravenhage. 1984. 151 p.
Hollandia népességstatisztikája, 1982.
I 37 B 153/1982
- KULTTUURITILASTO** 1981. Tilastotietoje taiteesta, tiedonvälityksestä, vapaa-ajasta, urheilusta ja nuorisotoiminnasta. – Cultural statistics 1981. Statistical information on arts, communication, leisure, sports and youth activities. Helsinki. 1984. Tilastokeskus. 683 p.
Finnország kultúrstatistikája, 1981.
I 43 B 143/73
- KUOLEMANSYYT** 1981. – Dödsorsaker 1981. – Causes of death in Finland. 1981. Helsinki. 1984. Tilastokeskus. 341 p.
Halálokok Finnországban, 1981.
I 43 B 104/1981
- KVINNOR** och män in högskolen. Women and men in higher education. Utg.: Statistiska Centralbyran. Stockholm. 1984. SCB. 48 p.
Főiskolai végzettségű nők és férfiak Svédországban.
I 41 C 235/4
- LUNDE, A. S.**: The operation of the vital statistics system of the United States of America. Bethesda. Md. 1983. IIVRS. 12 p.
Az Egyesült Államok népmozgalmi statisztikájának működése.
806 453
- POHYB** obyvatelstva v Československé Socialistické Republice v roce 1982. Praha. 1983. Federální Statist. Urad. 390 p.
Csehszlovákia népmozgalma, 1982.
I 2 B 180/1983/50
- POPULATION** and family in the low countries. 3. Ed. by R. L. Cliquet, G. Dooghe etc. Voorburg – Brussels. 1983. NIDI – CBCS. 280 p.
Népesség és család a fejletlen országokban.
604 713, 707 399
- RECENSAMENTOS** da população e da habitação 1981. Antecedentes, metodologia e conceitos. Ed. Instituto Nacional de Estatística. Lisboa. 1984. INE. 162 p.
Portugália népszámlálása, 1981.
I 35 B 117/18
- RECENSEMENT** de la population du 31 mars 1981. Vol. 3. Migration internes et navetteurs. Éd. par le Service Central de la Statistique et des Études Économiques. Luxembourg. 1984. STATEC. 70 p.
Luxemburg népszámlálása, 1981. március 31.
I 30 B 171/3
- SCHMIDT, P. – WITTE, A. D.**: An economic analysis of crime and justice. Theory, methods and applications. Orlando, etc. 1984. AP. XIV, 416 p.
A bűnesetek és az igazságszolgáltatás gazdasági elemzése.
707 406
- TERVEYDENHUOLTO** 1982. Lääkintöhallituksen vuosikirja 1981–1982. – Health services 1982. Yearbook of National Board of Health, 1981–1982. Helsinki. 1984. Lääkintöhallitus, 280, 2 p.
Finnország egészségügyi hivatalának évkönyve, 1981–1982.
I 43 B 128/1982
- TULKKI, H.**: General description of population registration in Finland. Bethesda. Md. 1983. IIVRS. I, 10 p.
A népességnylvántartás általános leírása Finnországban.
806 454
- UNITED Nations Educational, Scientific and Cultural Organization**. Manuel for statistics on scientific and technological activities. Ed. by the UNESCO Division on Statistics on Science and Technology, Office of Statistics. Paris. 1984. UNESCO. 129 p.
UNESCO kézikönyv a tudományos és műszaki tevékenység statisztikájáról.
806 752
- UTDANNINGSSTATISTIKK**. Vaksenopplaering 1981/1982. – Educational statistics. Adult education. Oslo – Kongsvinger. 1983. Statist. Sentralbyrå. 92 p.
Norvégia oktatási statisztikája. Felnőttoktatás, 1981/1982.
I 40 B 44/401
- VAESTÖ-** ja asuntolaskenta 1980. Osa 17. Väestö ja anuminen 1950–1980. – Population and housing census 1980. Vol. 17. Population and housing 1950–1980. Helsinki. 1984. Tilastokeskus. 119 p.
Finnország nép- és lakásszámlálása, 1980.
I 43 B 167/XVII
- VOLKSZÄHLUNG** 1981. Hauptergebnisse 1. Steiermark. Hrsg.: Österreichisches Statistisches Zentralamt. Wien. 1984. ÖStZ. XVII, 104, 4 p.
Ausztria népszámlálása, 1981. 1. Stájerország.
I 2 B 125/630/7
- WORLD Fertility Survey**. Major findings and implications. Oxford – London. 1984. WFS. VIII, 61 p.
Világtermékenységi Vizsgálat.
707 441

TARSADALOMSTATISZTIKA

BERUFSLAUFBAHNEN. Ergebnisse des Mikrozensus Juni 1982. Hrsg.: Österreichisches Statistisches Zentralamt. Wien. 1984. ÖStZ. 269 p.
Életpályák Ausztriában. Az 1982. júniusi mikrocensus eredményei.
I 2 B 125/712

CENSUS of Canada 1981. Women in the work world. Ottawa. 1984. Statist. Canada. 48 p.
Kanada népszámlálása 1981. Nők a dolgozó világban.
I 71 B 124/40

LEVIN, B. M. – PETROVICS, M. V.: Ékonómicszkaja funkciója szem'i. Moszkva. 1984. Izdat. Finanszü. i Sztatiszt. 196, 1 p.
A család gazdasági funkciója.
505 281

The **STATUS** of teachers. An instrument for its improvement: the international recommendation of 1966. Joint commentaries by the ILO and UNESCO. 1984. Ed. by the International Labour Organization, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Geneva. 1984. ILO. 52 p.
Az oktatók helyzete.
707 402